

Migrační studia

Vybrané texty oboru

Daniel Topinka (ed.)

Brno 2022

Autoři:

Daniel Topinka, Josefína Kuřová, Nicola Raúl, Jakub Havlíček, Kateřina Mildnerová, Mario Rodríguez Polo, Jaroslav Šotola, Kristýna Čanigová, Jana Korečková, Dušan Lužný, Olga Líbalová, Aksana Shytsikava

Daniel Topinka (ed.)

Migrační studia. Vybrané texty oboru.

Odborní recenzenti:

Vydání této publikace bylo podpořeno z operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání: Studijní program Migrační studia, reg. č.

CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_018/0002299.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons BY-SA

(Uveďte původ – Zachovejte licenci).

Licenční podmínky najdete na adrese <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.

1. vydání

© Daniel Topinka, 2022

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022

Vydalo nakladatelství Barrister & Principal

ISBN (online: ePub)

Obsah

1	Předmluva	4
2	Koncept sociální integrace	21
3	Diaspora a diasporní studia.....	53
4	Současné přístupy ke studiu identity.....	66
5	Fenomén emigrace	93
6	Antropologická perspektiva mobility v Jižní Africe: afričtí migranti a xenofobní násilí	105
7	No (b)orders: neformální iniciativy a subverzivní odpověď na „uprchlickou krizi“ v roce 2015.....	134
8	Koncept obchodu s lidmi.....	155
9	Trumpovy protiimigrantské narace a jejich dopady mezi českými přistěhovalci v Chicagu	168

1 Předmluva

Daniel Topinka

Migrační studia jsou poměrně novou akademickou disciplínou, která se zabývá studiem migrace a sociálních a dalších důsledků migračních procesů. Obor reaguje na vzrůstající intenzitu mezinárodní migrace, kdy se objevuje množství nových významů a interpretací, které se od pohybů lidí napříč národně-státními jednotkami odvíjí a usilují o jejich vysvětlení. Poskytuje široké teoretické znalosti o podobách lidské mobility a o roli vnitřní i mezinárodní migrace v rámci procesů sociálních změn a globalizace, stejně jako přehled hlavních teorií a konceptů současné mezinárodní migrace, a to z pohledu různých vědeckých disciplín. Je založen interdisciplinárně. Obeznamuje se základními typy migrace, stejně jako s konvenčními i transnacionálními teoriemi. V praktické rovině se zaměřuje na výzkum migrace a sociálních souvislostí migrace, aktuální migrační situaci v nadnárodním, národním a lokálním kontextu, a také na vymezení politického diskurzu migrace včetně charakteristik jednotlivých národních imigračních a integračních politik. Z metodologického hlediska klade důraz na kvalitativní i kvantitativní výzkum, a usiluje o vyváženost etického a emického přístupu ke zkoumanému prostředí, přičemž se věnuje konkrétním aplikacím v národním prostoru – v legislativě a konsekvencím migrační politiky pro ostatní státní politiky. Přináší nástroje, které umožní nejen zorientovat se v této spleť problematice, ale také kritickou reflexi aktuálních

i minulých migračních událostí, přijatých opatření a používané terminologie. V aplikační rovině je pozornost věnována především migračním politikám v nejširším vymezení – tj. politikám imigračním i integračním, stejně jako jednotlivým kategoriím mezinárodních migrantů vč. Žadatelů o mezinárodní ochranu, jejich typologii a důsledkům jejich pobytu. Pokryté tak jsou tři klíčové roviny – národní ve smyslu státní politiky, občanské společnosti včetně veřejného mínění a samotných imigrantských komunit.

Klíčovým aspektem je obor koncipovat jako interdisciplinární, tj. tedy spojit znalosti o migraci ze všech oborů, které se jejímu zkoumání věnují, tj. sociální antropologie, kulturní antropologie, sociologie, sociální geografie, demografie, historických věd, religionistiky, psychologie, ekonomie, práva, politologie, i dalších. Studium je pojato

jako interdisciplinární, mířící k rozpoznání, vyhodnocení a využití různých teoretických přístupů v oboru a k disponování povědomí o vazbách na jiné obory.

Migrační studia v zahraničí

Příkladů oborů Migračních studií nalézáme celou řadu. Vybrali jsme záměrně dle nás 10 ilustrativních a pro nás zajímavých příkladů jako výsledek rešeršních prací. Migrační studia prošla v posledních 10 letech výraznou progresí jako obor, obvyklým modelem byla transformace tradičních oborů (nejčastěji sociologie) do nových magisterských programů, a posléze se k nim přidružily postgraduální programy. Následující příklady ukazují, že migrační studia bývají úzce propojeny s výzkumnými centry migrace – zejména se to týká doktorandů a jejich způsobu zapojení. Přestože jsme mohli nalézt a našli desítky studijních programů, vybrali jsme takové příklady, které jsou pestré a ukazují významné trendy rozvoje doktorských programů. Uvádíme je ve stručné podobě, klíčem pro jejich výběr byla rovněž komplexnost aktivit a dosahované výsledky ceněné vědeckou komunitou. Současně jsme se zaměřili na evropský prostor.

Migration Studies – University of Sussex

Migrační studia se zabývají otázkou rostoucí rozmanitosti světa, která je výsledkem migrace a mobility. V Sussexu je kladen důraz na práci v komunitě výzkumníků, obor je řízený fakultou z Centra pro výzkum migrace v Sussexu. Obor klade důraz na propojení s národními vládami a mezinárodními organizacemi, jako je Mezinárodní organizace pro migraci a Mezinárodní organizace práce. Podmínkou pro přijetí je magisterský titul a důraz je kladen na soulad kvalifikace uchazeče s navrhovaným výzkumem (kvalifikace výzkumníka). Otevřen je prostor i jiným odborným kvalifikacím, které jsou na srovnatelné úrovni. Sussex Centre for Migration Research je garantem studia, je jedním z prvních středisek pro studium migrace ve Velké Británii. SCMR staví na dlouhodobé reputaci původního teoreticky řízeného empirického výzkumu v oblasti migrace a etnických vztahů. Sussex hostí jednu z největších skupin vědců zabývajících se migrací na světě a velkou aktivní migrační postgraduální komunitu. Doktorský program navazuje na dva magisterské obory: Migration Studies and a Migration and Global Development. Program je koncipován jako interdisciplinární tak, aby studenti zkoumali souvislosti mezi různými disciplinárními přístupy. Studenti v programu

migračních studií v Sussexu mají supervizory v různých akademických odděleních a často v různých školách, což umožňuje, aby byly vytvářeny široké kontakty. Semináře, workshopy a další akce organizované centrem nabízejí možnosti diskuse a výměny v rámci tradičních disciplinárních hranic. Důraz je kladen na komunitu doktorandů, na propojování, navazování kontaktů. V současné době na oboru působí více než 40 doktorských studentů pracujících na tématech souvisejících s migrací, někteří jsou zapsáni do tradičních oborů, ale většina je registrovaná v programu migračních studií. Práce studentů jsou veřejně dostupné. Výzkum (a tím i obsahová náplň studia) se orientuje na tyto klíčové oblasti: Migration and Mobility (výzkum migrace a mobility zaměřený na analýzu vývoje migračních procesů, na hlubší porozumění migrační dynamice a její interakci se širšími procesy globalizace), Identity and Cultural Diversity (analýzy dopadů kulturních interakcí v sociálně politických oblastech, interdisciplinární studia politiky, psychologie a antropologie, analýzy otázek rasismu, účasti migrantů a etnických menšin v mainstreamu společnosti, role islámu na Západě a dopadů sporných diskusí o přistěhovalectví na národní politiku), Integration and Citizenship (výzkum integrace a občanství se zabývá potenciálem inkorporací menšin a migrantů v rámci Evropy, se zvláštním zaměřením na integraci uprchlíků do britské společnosti), Migration and Development (studie o aspektech spojení migrace a rozvoje, téma nucené migrace, přesídlení a dopadů migrace na rozvojové země).

2SOAS University of London – Centre for Migration and Diaspora Studies

SOAS University of London je excelentní vysokoškolská instituce v Evropě specializující se na studium Asie, Afriky a Blízkého a Středního východu. Unikátní kombinace jazykového stipendia, disciplinární odbornosti a regionálního zaměření má v Evropě největší koncentraci akademických pracovníků, kteří se zabývají Afrikou, Asií a Blízkým východem. SOAS je globální akademickou základnou a dobrou pozici pro analyzování, porozumění a vysvětlení nejnáročnějších otázek, kterým dnes čelíme ve světě, včetně migrace. Poskytuje dobrou jazykovou základnu a specializace. Migrační studia jsou přiřčena pod výzkumné centrum Centre for Migration and Diaspora Studies. SOAS disponuje dlouhou tradicí výzkumu, který je koncipován jako nadnárodní. Během let SOAS stavěla na této přednosti a postupně přilákala rostoucí počet akademiků z různých oborů orientujících se na témata transnacionalismu, migrace

a diaspory. V roce 2003 byl založen jeden z prvních interdisciplinárních magisterských studijních programů v oblasti migrace a studia diaspory v zemi a v roce 2007 bylo zřízeno Centrum pro migraci a diaspory za účelem koordinace činností v celé škole a vytváření spolupráce s institucemi jak na národní, tak na mezinárodní úrovni. Cílem centra je podporovat podpůrné výzkumné a učební prostředí pro vědce, kteří se zabývají problematikou migrace a diaspory, přičemž vycházejí z dovedností a odborných znalostí akademických pracovníků, kteří pocházejí z disciplín jako antropologie, historie, rozvojová studia, politologie, náboženství, hudby a dějin umění. Centrum pokrývá nejen tradiční oblasti SOAS – Asii a Afriku, ale také zahrnuje témata migrace a diaspory v Evropě, Americe a Karibiku. Centrum hostí každoroční přednášku mezinárodně uznávaného vědeckého či veřejného činitele, který hovoří o otázkách současného zájmu v oblasti migrace a diaspory. Kromě toho se během semestru konají týdenní semináře. Pozvaní řečníci zahrnují akademiky, tvůrce politik a osoby zapojené do umění a médií. Centrum také hostí semináře, konference a filmy, jejichž cílem je zpochybnit současnou ortodoxii a rozšířit naše chápání světa, který již není definován převážně hranicemi národních států. Většina akcí je přístupná veřejnosti. Doktorský program je zasazen do tohoto prostředí. SOAS nabízí celou řadu inovativních kurzů o problematice migrace a diaspory – jak na vysokoškolské, tak na postgraduální úrovni v různých oborech. Kromě toho v současnosti nabízí dva magisterské studijní programy: magisterský studijní program Migrace a diaspory, který probíhá na Katedře antropologie a sociologie a magisterské právo v oblasti migrace a etnických menšin, které se nachází na Katedře práva. Centrum dohlíží nad disertačními pracemi v oblasti migrace a diaspory, pomáhá sladit případné doktorandy s vedoucími z různých kateder, a také podporuje žádosti o financování postgraduálního výzkumu. Aktuálně působí v Centru 10 postgraduálních studentů. Témata jsou velmi různorodá, např. *Locating Politics in the Global: A Practice-Based Analysis of Tamil Diaspora Engagement*, *Creating a Syrian Subject, perceiving the Syrian State. Displacement, violence and fantasy of the state among Syrian refugees in Lebanon*, *Remittances and Identity: A Comparative Study of Second-Generation Ghanaians in London and New York City*, *A Cross-national and Inter-generational Investigation of Eritrean Migrants in London and Milan*, *Affecting the Wheel of Time: Tibetan Migrant Engagements with*

Time and Documentation, Motherhood Across Borders, The Tunisian Diasporic Political Space in France (1960s – present).

University of Essex – Centre for Migration Studies

Součástí Katedry sociologie je Centre for Migration Studies, které se postupně na půdě katedry etablovalo. Je to jeden z příkladů, kdy sociologie jako tradiční obor hledá nová témata a nalézá je právě v migraci. Centrum řeší kritické otázky týkající se migrace, jako jsou lidská práva, přistěhovalecká politika, nucená migrace, vzdělání, občanství, politická angažovanost, sociální soudržnost, náboženství, obchodování s lidmi, rasa, etnická příslušnost a identita. Snaží se spojit tento multidisciplinární výzkum s cílem podpořit akademickou výměnu a spolupráci na univerzitě, s akademickými pracovníky z Velké Británie a s kolegy z Kolínské univerzity (Německo), Kobe University (Japonsko), University of California Davis a Los Angeles USA), CIESAS (Mexiko) a UNED (Španělsko). Oproti dřívějším příkladům je patrný na tématech jasný sociologický profil a profilování. Mezi tématy (obsahy) nalézáme druhy nerovností a mocenských vztahů, které existují mezi hostitelskou společností, vztah cizinců k právům a občanství, vymezení role občanské společnosti v procesu přijímání a sociálního začleňování migrantů, zejména uprchlíků. Dále jsou mezi klíčovými tématy studia vztahů mezi migrací, sociální kontrolou a kriminalitou, zkoumání diasporických identit, biografí a narativ migrantů a kulturní produkce, porozumění rozdílným životním drahám přistěhovalců a jejich dětí ve škole, v zaměstnání, v sociálním a politickém životě. Posledním je zkoumání výzev a překážek, s nimiž se evropské země potýkají při řízení mobility osob za účelem dosažení konkurenceschopnosti a růstu. Vyučující pochází z různých kateder univerzity, jejich kompozice je velmi různorodá a podporuje interdisciplinaritu. Doktorský program aktuálně studuje kolem 20 studentů.

Migrační studia – The Centre on Migration Policy and Society (COMPAS) and the Oxford Department of International Development (ODID)

Jako výsledek spolupráce COMPASu a ODOD vznikl doktorský program Dphil v migračních studiích, který směřuje k provedení interdisciplinárního hloubkového badatelského projektu zaměřeného na specifickou a důležitou výzvu současnosti, a to ve spolupráci s výzkumnými odděleními, centry a vědci světové úrovně. Centrum pro

migrační politiku a společnost (COMPAS) a Oxfordský ústav pro mezinárodní rozvoj (ODID) nabízejí od října 2019 nový program v migračních studiích (na plný úvazek a na částečný úvazek). Program je úzce propojen s reálnou výzkumnou praxí a pracovními pozicemi. Nejdříve jsou studenti přizváni na pozici studentů, aby se postupně (nejpozději ve 2. ročníku) plnohodnotně zapojili do výzkumu a získali „úvazek“. Během tzv. zkušební doby studenti rozvinou své téma a začnou na něm pracovat. Jsou školeni v příslušných výzkumných metodách, jazycích, počítačových a dalších dovednostech a mají příležitost navštěvovat přednášky, semináře a kurzy v obecné rovině, které jsou v souladu s řešeným tématem. Studenti na plný úvazek pobývají v Oxfordu na období PRS. U studentů se předpokládá orientace v základních výzkumných metodách – nabytých na Oxfordu, nebo na jiné univerzitě (uznány příslušnými výzkumnými radami). Existují společné studijní programy kvantitativních výzkumných metod pro migrační studia pro studenty magisterských studijních programů v migračních studiích a studiích o uprchlících a nucené migraci a samostatná studia v kvalitativních metodách. Očekává se, že studenti se zúčastní a absolvují tento kurz na začátku studia, pokud nebudou schopni prokázat rovnocenný výcvik nebo zkušenosti v oblasti výzkumu. Student provede svůj vlastní původní výzkumný projekt pod vedením svého vedoucího. Vedoucí působí tak, že pomáhá při tvorbě a vývoji projektu a v pozdějších fázích poskytuje zpětnou vazbu ohledně návrhů kapitol. Očekává se ale značná samostatnost, vysoká míra motivace. Výzkumníci a akademici z COMPASu a ODIDu nabízejí studentům dohled v široké škále témat, mezi něž patří: propojování nově se rozvíjejících ekonomik v Číně a Indii s novými toky lidí, rozmanitými rozměry masové mobility v evropské „migrační krizi“ nebo mezidisciplinární studia městských prostor a dynamiky migrace. Studenti využívají vytvořených kapacit, zavedených výzkumných a učebních programů o migraci, přičemž ty jsou zaměřeny zejména na spolupráci s neakademickými pracovníky a impakty výzkumu. Program nabízí příležitost výcviku v oblasti výzkumu s výzkumnou praxí ve dvou výzkumných centrech.

Takto formulovaný program migračních studií doznal v roce 2018 nových změn. Ty je zajímavé pozorovat. Antropologická a muzejní etnografie (SAME) a Oxfordský ústav pro mezinárodní rozvoj (ODID) nabízejí od října 2019 nový program v migračních studiích (na plný úvazek a na částečný úvazek). Základní principy zůstávají stejné – student je více připoutáván k výzkumnému centru. Více je specifikován požadavek na

výzkumné kompetence – znalosti a dovednosti. Výzkumná praxe probíhá ve dvou výzkumných centrech: Centru pro migrační politiku a společnost (COMPAS) a Centru pro uprchlíky (RSC). Důraz je kladen na uplatnění absolventů v praxi. Rostoucí význam problematiky migrace na globální scéně znamená, že existuje mnoho možností budoucího zaměstnání, a to jak v rámci akademické sféry – tam, kde migrace roste v důležitosti se zavedením četných programů souvisejících s migrací na univerzitách po celém světě, ale příležitosti uplatnění v národních vládách, organizacích jako jsou EU, OSN a Světová banka, nevládních organizacích, podnicích a právním sektoru. Mezi zaměstnavateli jsou uváděni tyto: UNCHR, Norwegian Refugee Council, European Council on Refugees and Exiles, IOM, ILO, and the European Commission.

Linköping University – Ethnic and Migration Studies

Etnická a migrační studia jsou interdisciplinární oblastí, která operuje se souborem různých výzkumných přístupů společenských věd a humanitních studií. Tento doktorský program nabízí komplexní a interdisciplinární výzkumné vzdělávání v etnických a migračních studiích. Kurzy v programu dávají kandidátům PhD nahlédnout do klíčových témat mezinárodního, evropského a švédského výzkumu migrace a etnicity. Kurzy jsou zřetelně interdisciplinární. Základní kurz (90 kreditů) a kurz dizertační práce (150 kreditů) jsou vzájemně propojeny po celou dobu vzdělávání. Doktorský program je také začleněn do REMESO Graduate School v oblasti migrace, etnicity a společnosti. Studenti si mohou zvolit volitelné kurzy z Postgraduální školy a aktivně si vytvářet svůj vlastní profil. PhD program spolupracuje s několika mezinárodními výzkumnými středisky v oblasti etnicity a migrace. Za program je zodpovědný profesor Stefan Jonsson a předsedá kolegiátu školitelů. Místopředsedou programu je profesor Peo Hansen. Existuje i pozice vedoucího doktorského studia na katedře sociálních studií a předsedy doktorského studijního programu Etnických a migračních studií. K dispozici je celý studijní plán postgraduálního studia. Program postgraduálního vzdělávání v etnických a migračních studiích se zaměřuje na problematiku mezinárodní migrace a etnických vztahů, a to jak ze švédské, tak z globální perspektivy. Předmět je multidisciplinární a interdisciplinární, integrující jsou teorie a metody ze společenských a humanitních oborů. Zaměřuje se na nadnárodní migraci, etnickou rozmanitost a nacionalitu. Oblasti potenciálního výzkumu v rámci

programu zahrnují řadu témat, jako je pracovní život, pracovní migrace, etnicita a její podoby, etnické konflikty, gender, globalizace a regionalizace, kulturní dějiny, nacionalismus, vztahy sever-jih a východ-západ, politická ekonomie, systémy řízení a regulační režimy, populismus, rasismus, sexualita, sociální hnutí, jazyk, urbánní procesy a vzdělávání. Etnický původ a migrace jsou studovány jako rozmanité společenské procesy integrované v rámci sociálních vztahů. Cílem postgraduálního programu je prohloubit znalosti studentů v rámci etnických a migračních studií. Vedle základního výzkumu se přenáší a rozvíjí znalosti, které jsou použitelné ve společnosti v politických souvislostech. Cílem programu je rozvinout schopnost studenta samostatně naplánovat a uskutečnit originální a významný výzkumný projekt a prezentovat a šířit výsledky tohoto výzkumu v rámci i mimo akademický prostor. Doktorský program na bývalé katedře pro etnická studia je od června 2008 součástí REMESO. Kurzy v programu jsou zaměřeny do prostoru mezinárodního (a švédského) výzkumu etnicity. Kurzy jsou zřetelně interdisciplinární a studijní práce a psaní dizertace jsou důsledně propojeny po celou dobu vzdělávání. Doktorský program je také propojen s REMESO Graduate School v oblasti migrace. Bádání se zaměřuje se na transformaci identity a občanství v kontextu postkoloniálním a modernity a je umístěno na Institutu pro výzkum migrace, etnicity a společnosti (REMESO) na katedře sociálních studií a sociálních studií. Institut REMESO rozvíjí víceúrovňový přístup k porozumění migrace, etnicitě a společnosti. Program výzkumu REMESO zahrnuje analýzu vládních politik, veřejných agentur, nevládních organizací, médií, firem a odborových svazů, pokud jde o jejich dopady na pracovní migranty, žadatele o azyl a etnické menšiny. Současně jsou tyto postupy kontextualizovány národními transformacemi státu, širšími silami globalizace a regionální integrace. Výzkum společnosti REMESO zahrnuje také projekty, které spojují migraci a etnický původ s postkoloniálním historickým vývojem, se vzděláváním a zdravotními problémy. Výzkum společnosti REMESO probíhá v rámci pěti integrovaných výzkumných směrů: migrace a trh práce (segmentarizace trhu), globalizace a rekonstrukce normativních a právních rámců, post-národní strategie rozvoje (růst, začlenění a rozmanitost), občanství a etnické vztahy (sociální, kulturní a historické perspektivy) a migrace, veřejné služby a zdraví.

Centre for Migration and Intercultural Studies (CeMIS) je interdisciplinárně profilované výzkumné centrum, které získalo národní a mezinárodní ocenění za svou činnost. Centrum zajišťuje výzkum a poskytuje vzdělání a další akademické služby týkající se tématu migrace, integrace a interkulturních témat v různých sociálních oblastech, včetně vzdělávání, trhu práce, kvality života, rodiny, zdraví a práva. Zaměřuje se na spolupráci s občanskou společností, tvůrci politik a dalšími akademickými partnery – řeší výzvy vyplývající z migrace a mezikulturního života v současné společnosti. CeMIS je otevřenou a pluralitní výzkumnou platformou, která podporuje spolupráci mezi společností a akademickou sférou. CeMIS bylo založeno v roce 2005 na univerzitě v Antverpách z iniciativy skupiny výzkumných pracovníků, kteří společně pracovali na tématech v rámci Antverpského centra pro migrační studia. Centrum je zapojeno do mezinárodní sítě IMISCO. Cílem CeMIS je shromažďovat a vytvářet vědecké poznatky v rámci různých oborů a lépe pochopit složitost migrace a mezikulturního soužití. Centrum se zabývá dopady migrace a mezikulturních procesů na každodenní život v globalizované a rozmanité společnosti. Cílů dosahuje prostřednictvím interdisciplinárního, základního i aplikovaného vědeckého výzkumu, a co je důležité z hlediska našeho projektu, rovněž prostřednictvím vzdělávání. Středisko se zaměřuje na následující linie výzkumu: 1) mezinárodní migraci, 2) integraci a sociální soudržnost a 3) migraci a rozvoj. Usiluje o propojení různých zúčastněných stran, jako jsou univerzity, vláda a občanská společnost, což jim umožňuje vést dialog s cílem rozvíjet a získávat vědecky orientované a politicky relevantní informace o tématech migrace a integrace. CeMIS se konkrétně zaměřuje na akademickou komunitu univerzity v Antverpách, jakož i na národní a mezinárodní výzkumné pracovníky v oblasti migrace a mezikulturních studií, politiky a různé organizace občanské společnosti. Pro výzkum i vzdělávání jsou určující tři hlavní linie. Linie Mezinárodní migrace: Migrace je spojena s ekonomickými, politickými, sociálními, právními, kulturně náboženskými a ekologickými otázkami v regionu původu, stejně jako s určitým obrazem a vnímáním potenciálního cíle. Tento obraz je z velké části utvářen těmi, kteří již migrovali. A často pomáhají migrovat i ostatní. Dalším prvkem, který je třeba vzít v úvahu v rámci migrace, je jurisdikce spojená s příležitostmi legálně se usadit v regionu. Další faktory, jako je vzdálenost, náklady a možnost dopravy a mezinárodní smlouvy, jsou zásadní pro

pochopení migračních pohybů. Interakce mezi všemi těmito faktory vyvolávají nebo udržují migrační mechanismy. Tato linie se opírá o kvalitativní a kvantitativní metody výzkumu, což v praxi znamená realizaci nadnárodního interdisciplinárního výzkumu. Důraz na metody a techniky výzkumu je dán tím, že znalost o nových migračních mechanismech je poměrně malá. Proto je kladen důraz na participativní pozorování, hloubkové rozhovory a biografický výzkum. Linie Migrace a rozvoj: Migrace se stále častěji stává součástí každodenního života. Interakce mezi regionem původu a regionem určení zůstávají obzvláště intenzivní. To také přispívá k formování nadnárodních prostor. Tato linie se zaměřuje na porozumění dění v regionech původu a na témata transnacionalismu. Pozorují vlivy nadnárodních vztahů a aktivit, které migranti vyvíjí, na region původu (remittance). Také zde se silně uplatňují metody kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Cílem je generovat a interpretovat tvrdá data o ekonomickém, demografickém a sociálním kontextu, která jsou interpretována rovněž pomocí dat kvalitativních. Cílem je lépe pochopit probíhající procesy a mechanismy. Tato oblast výzkumu se primárně týká rozvojové politiky a je do značné míry neprobádaná. I zde je nezbytný interdisciplinární přístup a mezinárodní spolupráce. Linie Integrace a sociální soudržnosti: Imigranti a jejich potomci často mají problémy s integrací do společnosti. Vysoká míra nezaměstnanosti, nízká úroveň vzdělání, nadměrné zastoupení ve statistikách kriminality, horší zdravotní stav a diskriminace jsou jen některé z problémů, s nimiž se setkávají. Velká města se stávají čím dál různorodějšími a do jisté míry se stávají jednotkami uvnitř státu, spojenými navzájem se zeměmi původu jejich obyvatel. V těchto městských oblastech se rozvíjejí nové formy sociálně-kulturní praxe a subkultury. Současná společnost je konfrontována s radikální změnou, která probíhá na mnoha úrovních, objevují se nové formy sociokulturní praxe, často kvůli konfrontaci a interakci s nově příchozími. Velký význam při studiu těchto jevů hrají kvalitativní výzkumné metody a inovativně koncipovaný výzkum.

CeMIS je založen především interdisciplinárně a propojuje řadu oborů. Stabilitu získává především díky projektové výzkumné činnosti, do které zapojuje doktorandy. Ti jsou s pracovištěm obvykle v přímém pracovním vztahu, což dodává doktorskému studiu značnou stabilitu. Počet doktorandů se pohybuje kolem 3 – 4 osob. Volená témata mají nadnárodní ráz a vyžadují dobrou jazykovou přípravu doktorandů. Ti prezentují

výsledky svých výzkumů zhruba jednou za měsíc a to pro zájemce z řad fakulty, NGO, vlády a dalších expertů. Tím se dodává výzkumu patřičný status i pozornost. Studium dokončuje zhruba 80 % studentů. Tato úspěšnost je podmíněna dvěma faktory – pracovním angažmá přímo v Centru, které činí z doktorátu hlavní pracovní náplň studentů a potom frekventované prezentace dosahovaných výsledků. Klíčová pozornost je zaměřena na výběr studentů. Důraz je kladen na jejich metodologickou zdatnost a reference, často se jedná o studenty z místních oborů. Jsou určeny klíčové kontrolní body, celkem tři supervizoři, před nimiž je prezentován postup prací studenta (na jiných oborech téže univerzity je předkládána zpráva, jak jsme zjistili přímo na stáži v University of Antwerp). Důležitá je přitom zpětná vazba od akademické komunity směrem ke studentovi.

Pracoviště nabízí univerzitě dva hlavní kurzy – témata migrace a integrace a právo v migraci. Na druhém kurzu se podílí přizvaní experti z oboru. Rovněž jsou pořádány konference, kde se setkávají univerzitní výzkumné týmy. Také je zapojována vláda (např. společné semináře, které se skládají z plenárních zasedání a pracovních sekcí, které formulují doporučení pro praxi – zhruba co dva roky).

Transnational and Migration Studies – University of Copenhagen

Specifikum univerzity je, že migrace je jednou z klíčových oblastí výzkumu v Kodani ve vztahu k rozvojovým zemím. Výzkumná oblast pokrývá a) sociální, ekonomické a kulturní aspekty regionálních a nadnárodních pohybů obyvatel, b) procesy migrace, remittance a vývoje. Působí zde čtyři výzkumná centra. The Centre for Advanced Migration Studies (AMIS) je interdisciplinární fórum pro výzkum migrace. Kombinuje řadu přístupů, včetně sociálních věd, filozofie, historie, etnologie, lingvistiky a umění. Centrum podporuje výzkum v oblasti teorie a praxe migrace. Hlavním principem práce AMIS je, že výzvy spojené s migrací vyžadují společné úsilí ze širokého spektra oborů, tedy interdisciplinaritu. Primární cíle AMIS zahrnují: rozvoj spolupráce mezi více než 130 výzkumnými pracovníky Fakulty humanitních studií, kteří pracují na problematice migrace, vedení fóra, v němž je možné rozvíjet, diskutovat a zlepšovat výzkumné projekty a články, podněcování národní a mezinárodní spolupráce v oblasti výzkumu v oblasti migrace a organizování rozhovorů, seminářů a konferencí, řešení otázek přistěhovalectví a integrace, pro které existuje významný společenský zájem.

Migrace a sociální mobilita jsou jednou z oblastí výzkumu na katedře antropologie. Významná část dřívějšího oddělení výzkumu migrace se orientovala na globální jih, zejména na oblasti Jižní Ameriky, Karibiku a Afriky, a zkoumala mobilitu jako sociální, ekonomický a kulturní zdroj v dynamickém napětí mezi předpokládanou a realizovanou migrací. Souběžně s touto globálně zaměřenou terénní prací se od devadesátých let objevilo jako silné téma integrační výzkum se zaměřením na situaci přistěhovalců a uprchlíků v Dánsku. Jiným příkladem je výzkumné centrum Dánské výzkumné středisko pro migraci, etnický původ a zdraví (MESU), které se nachází na institutu veřejného zdraví. Centrum iniciuje a vede svůj vlastní výzkum a přispívá k rozvoji výzkumu ostatních v této oblasti prostřednictvím odborného poradenství. Středisko navíc přispívá k vytváření profesionálních sítí pro dánské a mezinárodní výzkumné pracovníky prostřednictvím pravidelných výzkumných seminářů a akademických setkání, výměny informací o výzkumných iniciativách a informací o probíhajících činnostech v Dánsku. Výzkumné aktivity se soustřeďují především na: 1) vzorce zdraví a nemocí migrantů a etnických menšin a 2) strukturu, funkci a účinnost zdravotnických služeb ve vztahu k migrantům a etnickým menšinám. Celkově univerzita podporuje interdisciplinární studia a to programově, což se studia migrace silně dotýká.

Proto mají doktorské programy různé orientace, podoby a směry – např. program pro mezinárodní a migrační studia (TRAMS) se nachází na katedře anglistiky, germánských a románských studií na kodaňské univerzitě a čerpá tak z širokého a rozmanitého spektra výzkumných oblastí pokrytých moderním jazykovým oddělením: historie, politických a sociálních struktur, kultur, uměleckých forem, náboženství a jazyků západního a postkoloniálního světa. Současně je však TRAMS interdisciplinární a snaží se překročit hranice, které se tradičně vytvářejí mezi těmito obory, a podívat se na ně z globálních, nadnárodních a transkulturních perspektiv. TRAMS nabízí doktorandské vzdělávání a dohled v takových oblastech, jako je globalizace, transnacionalizace v Evropě, USA, Austrálie a postkoloniální svět; migrace, diaspora, exil; kulturní transfery, kulturní střety; jinakost, heterogenita, hybridita; polyfonie, jazykové změny, studium překladu.

University of Lisboa – Doctoral Course in Migrations

Jiným příkladem je zařazení studijního programu pod oblast vzdělávání jako takovou. Migrace je stále důležitějším fenoménem v demografickém, ekonomickém, psychologickém, sociálním a politickém hledisku v různých zeměpisných měřítkách: od světového rozměru až po konkrétní lokalitu. Obory společenských věd na Universidade de Lisboa shromažďují skupinu organických jednotek s velkými zkušenostmi ve studiu lidských mobilit ve světle různých disciplinárních perspektiv (Faculdade de Psicologia, Instituto de Ciências Sociais, Instituto de Educação a Instituto de Geografia e Ordenamento Territorio / Centro de Estudos Geográficos). Doktorský program Migrace, vědecký a pedagogický projekt Strategického oboru společenských věd na Universidade de Lisboa, je společným programem organických jednotek v této oblasti a uděluje doktorský titul v oblasti znalostí antropologie, politologie, vzdělání, geografie, historie, psychologie a sociologie. Studenti jsou tedy rozptýleni napříč jednotlivými obory, ale celkově vedeni na „organické“ úrovni.

Danube University Krems – The University for Continuing Education

Vzhledem k tomu, že migrace je jak příčinou, tak vedlejším efektem internacionalizace a globalizace, mobilita a migrace přitahují rostoucí sociální, hospodářskou a politickou pozornost, což se projevuje také v politické agendě Evropské unie. Zdejší migrační studia zahrnují politiku, ekonomiku, občanskou společnost, kulturu a média. Migrace patří k nejdynamičtějším oblastem výzkumu v moderním sociálním vývoji. Doktorský studijní program Migrační studie přispívá k lepšímu pochopení migračních politik, pozadí a příčin migrace, problémů, jimž čelí emigrační a přistěhovalecké země, a významu integračních opatření k zajištění kvality života a sociální soudržnosti. PhD program zahrnuje následující oblasti výzkumu: Migrace a transnacionalita, Evropa a globalizace, Vzdělávání a práce, Bydlení a sousedství, Sociální a osobní bezpečnost a lidská práva, Náboženství a mezikulturní komunikace a Mezinárodní řízení a organizace. Program je více než analyticky zaměřen do oblasti administrativy a řízení migrace, není kladen důraz na výzkumnou komponentu, spíše na aplikace. Důležitým cílem tohoto doktorského studijního programu je pomáhat při tvorbě důvěryhodných politik s holistickým chápáním migrační politiky jako pilíře sociálního míru a stability států. Reaguje na potřebu, aby tvůrci politik hlouběji porozuměli faktorům, které způsobují migraci (bezpečnost, nerovnost příjmů, demografie), usnadňují migraci

(informační a komunikační technologie, sociální média) a souvisejí s dopady v různých oblastech (trh práce, společnost, bezpečnost, ekonomika atd.). Cílem programu je usilovat o nové způsoby tvorby politiky založené na důkazech tím, že porozumí migraci z různých metodologických perspektiv, jako jsou sociální nebo přírodní vědy, prostřednictvím specializace např. na oblasti jako demografie, ekonomie, antropologie, psychologie, politické vědy, dějiny apod. a zvládne aplikace různých výzkumných metod (experimentální výzkum, sémantický výzkum, datová analýza (např. velká analýza dat, multivariační modelování), systémová analýza. Spolupráce se zúčastněnými stranami – zejména s rakouským ministerstvem vnitra – je nedílnou součástí tohoto doktorského programu a výzkum má přispět k lepšímu pochopení migračních toků a vytváření politiky založené na důkazech. Přestože migrace vyžaduje pochopení globálních trendů a vývojů, věnuje se zvláštní pozornost evropskému kontextu. Doktorské studium migračních studií je zaměřeno na další generaci akademiků, kteří mají zájem o výzkum migrace. Zaměřuje se především na absolventy společenských věd (ekonomie, sociologie, politické vědy, právo), ale také vítá studenty specializující se na jiné vědy (humanitní vědy, přírodní vědy). Přístup k doktorskému studiu Migrační studium vyžaduje magisterský titul nebo diplom v příslušné specifické oblasti pro daný předmět. PhD program Migration Studies vychází ze sociálních a ekonomických studií, studenti musí mít na paměti, že budou existovat průsečíky s humanitními a přírodními vědami (geografie). Cílem doktorského studijního programu Migrace Studies je podporovat schopnost samostatně provádět výzkum v souladu s mezinárodními standardy a mezinárodním (anglicky mluvícím) prostředím.

PhD Programme in Migration Studies – Pablo de Olavide University

Tento inter-univerzitní program, ve kterém se kromě univerzity Pablo de Olavide, univerzity v Granadě také účastní univerzita v Jaén, umožňuje studovat doktorské studium těm, kteří absolvovali takové obory, jako jsou právní vědy, společenské vědy, humanitní vědy nebo jiné oblasti, a mají zájem o studium migrace. Jejich přístup ke vzdělávání je jednoznačně interdisciplinární. Tento doktorský program zahrnuje následující oblasti výzkumu: Sociální, kulturní a genderová analýza migrace, Globalizace a lidská mobilita: zaměstnanost a migrace, Psychosociální analýza migrace a Sociální, právní a politická analýza migrace a lidského rozvoje: sociální stát a řízení

rozmanitosti. Zajímavostí je meziuniverzitní spolupráce. Důraz je kladen na studijní plán. Každý doktorand předloží studijní plán akademickému výboru programu během prvního akademického roku po zápisu. Tento výzkumný plán musí být schválen vedoucím diplomové práce a případně školitelem. Výzkumný plán by měl zahrnovat: úvod, hypotézy a cíle práce, metody, které mají být použity, bibliografické odkazy a časový plán aktivit. Tento plán je aktualizován každý akademický rok a bude vyžadovat souhlas vedoucího práce a případně školitele. Výzkumný plán musí být schválen Akademickým výborem doktorského studijního programu a je přidán do studijního portfolia aktivit. Aby mohl student pokračovat v programu, musí být výzkumný plán schválen akademickým výborem.

Migrační studia v Česku

Doktorský studijní program migrační studia se zabývá studiem soudobé mezinárodní migrace, jejích podob, konceptuálních uchopení, rovněž nových jevů a důsledků migračních procesů. Studijní program reaguje na vzrůstající intenzitu mezinárodní migrace, kdy se objevuje množství nových významů a interpretací, které se od pohybů lidí napříč národně-státními jednotkami odvíjí a usilují o jejich vysvětlení. Program reaguje na vývoj interdisciplinárních přístupů a rostoucího významu migrace v současných společnostech. V zahraničí patří migrační studia k dynamicky se rozvíjející disciplíně, která se na předních univerzitách etablovala do podoby samostatného oboru se značným důrazem na vědecko-výzkumnou činnost s patřičnou výzkumnou infrastrukturou. Program odpovídá na nové potřeby společností a výzvy v oblastech sociální soudržnosti. Migrace je významným iniciátorem sociálních změn a migrační studia poskytují adekvátní odpovědi v oblasti výzkumu, experimentálních řešení nových společenských výzev a poskytování evidence pro politické rozhodování.

Cílem doktorského studijního programu migrační studia je připravit kvalifikované odborníky pro vědeckou práci v základním a aplikovaném výzkumu, pro práci pedagogickou a odbornou tvůrčí práci v organizacích, které se zabývají různými aspekty migračních a integračních politik či pomoci. Absolvent bude odborníkem na témata z oblasti mezinárodní migrace, bude připraven vést diskusi o aktuálních

tématech migračních studií, zapojovat se do mezinárodních badatelských aktivit, provádět výzkum, zapojovat se do výzkumných týmů, jak na lokální, národní i globální úrovni a do odborných diskusí. Bude připraven se podílet na rozvoji migračních a integračních politik.

Uplatnění absolventů

Absolvent získá široké teoretické znalosti o podobách lidské mobility a o roli vnitřní i mezinárodní migrace v rámci procesů sociálních změn a globalizace, stejně jako o hlavních teoriích a konceptech současné mezinárodní migrace. Bude znát základní typy migrace, stejně jako mít přehled o teoriích a konceptech (konvenční, transnacionální), užívané metodologii výzkumu v migračních studiích (kvalitativní i kvantitativní), o metodologických principech výzkumu v sociálních vědách, nových přístupech a zásadách uplatnění interdisciplinarity. Osvojí si nová témata migračních studií a získá přehled napříč různými oblastmi bádání. Získá detailní znalosti teoretických principů a metodologických postupů v migračních studiích zaměřených na tvorbu dat a jejich interpretaci (provedením vlastního výzkumného šetření), dále jejich projekce do různých oblastí politik podle zásad evidence, a to v národním i mezinárodním kontextu. Bude znát pojetí migrace ve vztahu k religiozitě a etnicitě a mít přehled o migrační situaci v nadnárodním, národním a lokálním kontextu, a o vymezení politického diskurzu migrace včetně charakteristik jednotlivých národních imigračních a integračních politik. Absolvent bude disponovat takovými znalostmi, že je schopen v národním i mezinárodním kontextu obstát v diskusi o aktuálních tématech migračních studií, zapojovat se do mezinárodních badatelských aktivit, jak na lokální, národní i globální úrovni a obstát v odborných diskusích.

Absolventi doktorského studijního programu mají zevrubný přehled o současných teoriích a konceptech migrace a mobility a umí je zasadit do kontextu dalších vědeckých disciplín. Rozumí významu vědeckých teorií pro interpretaci procesů sociální praxe, jsou schopni vybrat a aplikovat vhodnou teorii pro analýzu výzkumného problému. Zvládají vědeckou metodologii a dokáží zpracovat náročný výzkumný projekt, navrhnout a aplikovat pokročilé výzkumné postupy v rámci kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Disponují také znalostmi a dovednostmi potřebnými pro práci

s počítačovými programy pro analýzu obou základních typů dat. Nabyté znalosti jsou absolventi schopni uplatnit a dále rozvíjet tvůrčím způsobem tak, aby se mohli aktivně zapojit do činnosti domácí i zahraniční vědecké obce, resp. Do mezinárodních výzkumných sítí a podílet se na řešení výzkumných i interdisciplinárních úloh. K mezinárodní participaci jim napomáhají rozvinuté jazykové dovednosti v minimálně jednom světovém jazyku. Součástí odborných kompetencí absolventů je dovednost psát odborné texty dle platných standardů publikování – recenze, výzkumné zprávy, odborné časopisecké studie, monografie či kapitoly v nich; kvalifikovaně prezentovat svoje poznatky na odborných setkáních – workshopech, seminářích, sympoziích, konferencích a kongresech; taktéž připravit a realizovat výuku předmětů v oboru migrační studia. Absolventi jsou způsobilí realizovat odborné expertízy a poradenské či evaluační projekty, předkládat návrhy a doporučení k řešení sociálních problémů.

Absolvent doktorského studijního oboru Migrační studia je připraven pro kvalifikovaný výkon profesí ve státní správě, samosprávě i v nestátních organizacích a na poli komunitních a sociálních programů. Uplatní se jako odborný pracovník se specifickými kompetencemi a tvůrce politik ve státních i nestátních neziskových organizacích, v pozici experta či výzkumného pracovníka v oblasti státní správy a místních samospráv či bezpečnostních orgánů a výchovně-vzdělávacích institucí. Dále bude připraven na výkon pozic odborných pracovníků v domácích a zahraničních výzkumných organizacích, v sociální sféře, v odborném poradenství či v médiích. Nalezne uplatnění v oblasti zpracovávání analýz, expertiz, procesních a dopadových evaluací, projektování sociálních politik a tvorby politik evidence jako průřezové agendy, zejména pak při výkonu různých podob imigračních a integračních politik. Např. v organizacích jako je Odbor azylové a migrační politiky MV ČR, Správa uprchlických zařízení MV ČR, Odbor bezpečnostní politiky a prevence kriminality MV ČR, Policie ČR a v zacílených službách zaměřených na oblast migrace (Úřad práce ČR, Český statistický úřad, neziskové organizace, samospráva, média atd.), dále i v mezinárodních organizacích zabývajících se migrací (UNHCR, IOM a další).

2 Koncept sociální integrace

Josefína Kuřová

Komplexní procesy migrace probíhají v několika etapách, které jsou formovány specifickými potřebami a okolnostmi, jež je doprovází. Vše začíná rozhodováním k migraci, které předchází samotnému aktu přemístění. Tehdy ještě potenciální migrující zvažuje svou situaci, podmínky a dostupné možnosti. Pokud se k odchodu rozhodne, ocitne se následně na cestě, a v další fázi přichází do země, kde se posléze usazuje a začleňuje se do společnosti. Poslední fází, která může nastat, je fáze re-emigrace, kdy se migrující vrací do země původu. Tato kapitola se však zaměřuje na provázané procesy integrace, které doprovázejí fázi usazování se a pobytu v nové zemi. Potřeba soužití a snahy o podpoření výhod a omezení rizik, které migrace přináší, staví integraci do centra zájmu (nejen) politických agend. Přestože přístupy k integraci prošly historicky celou řadou proměn, o jejím charakteru a vhodných nástrojích se stále vedou debaty. Snahy zastřešit integraci řízenou státní kontrolou vyústily ve spojení integračních a migračních politik, které však reflektují ideologii a migrační historii každého státu, což vede k rozmanitosti konceptualizací a přístupů. Integrace není pouze klíčovým politickým cílem, ale i předmětem významné veřejné diskuze, neboť dynamické procesy integrace zasahují do ekonomických a sociokulturních aspektů a struktur společnosti, a ovlivňují tak i životy nemigrujících. Efektivní adaptace na život v nové společnosti předpokládá aktivní participaci migrujících i nemigrujících, ale je závislá i na celé řadě dalších proměnných. Politické, ideologické, ekonomické, sociální a kulturní faktory ovlivňují integrační strategie a podoby, a to na všech úrovních, od jedince přes organizace a instituce až po stát. Transnacionální povaha současné migrace navíc přináší nové formy sociálních identit a vazeb, což narušuje tradiční pojetí národních států a jejich hranic, občanství a národnosti. Kulturní diverzita a pluralitní společnost jako výsledek migračních toků však již nejsou hrozbou pro soudržnost a zachování sociálního řádu ve společnosti.

VYMEZENÍ POJMU INTEGRACE

Integrace je jedním z pojmů, které jsou při různých příležitostech skloňovány, avšak zřídka kdy jsou doplněny o definici. Pluralita přístupů k integraci a povaha vývoje

konceptu tak vedla spíše k rozmanitosti a víceznačnosti tohoto pojmu než k jeho jasnému teoretickému ukotvení. Abstraktní charakter a předpokládané intuitivní porozumění však ještě více umocňují a problematizují rozličné možnosti interpretace. Navzdory tomu (anebo možná právě proto) si tento pojem udržel oblibu nejen mezi akademiky a výzkumníky, přestože neustálé definiční zápolení dalo vzniknout rozsáhlému pojmovému aparátu a „konkurenční“ terminologii. Autoři využívají celé řady více či méně nosných pojmů a konceptů, které ale slouží k popisu a objasnění stejného procesu sociální změny, ke kterému dochází při začleňování migrujících do nové společnosti (Hamberger, 2009). Pojmy jako akulturace, absorpce, adaptace, inkorporace, inkluze a další však neodpovídají komplexní povaze tohoto procesu, který pojem integrace tradičně zastřešuje.¹ Ostatní pojmy jsou buď přehnaně vágní (absorpce), příliš technicky přesné (inkorporace) nebo je lze použít čistě deskriptivně bez předpokladu aktivní participace politické agentury (akulturace). Přestože je řada z nich méně zatížená než pojem integrace, jeho technická kvalita a schopnost kombinovat deskriptivní a normativní prvky do jednoho celku stojí za úspěchem právě tohoto termínu (Favell, 2003, s. 15).

Asimilace je druhým dominantním konceptem popisujícím proces usazování, interakce a sociální změny spojené s migrací. Stejně jako integrace má i pojem asimilace silné politické konotace a sporné významy. Oba termíny byly popularizovány Chicagskou školou na počátku 20. století a později byly přejaty do veřejných politických debat o následcích migrace. Přestože se ve své podstatě odkazují na popis týž procesů, asimilace je termín běžněji používaný ve Spojených státech. V evropském kontextu je ale z důvodu negativní konotace pojmu asimilace² preferovaným pojmem integrace. Někteří autoři s nimi však zachází jako se synonymy a je tak potřeba věnovat zvýšenou pozornost kontextu, ve kterém je pojem prezentován. Přesto se v posledních letech objevují snahy pojem asimilace rehabilitovat, a to zejména rozšířením konceptu o transnacionální prvek a posunutím chápání podstaty blíže k reciproční integraci (Alba

¹ Patří tam opatření týkající se základních práv a svobod, občanských práv a naturalizace, antidiskriminační zákony, rovné příležitosti, podpůrné struktury pro migrující, dosažení sociálně-ekonomických prostředků pro menšiny ve znevýhodněných oblastech, politika bydlení, trh práce, tolerance kulturních praktik, jazykové a kulturní aktivity a kurzy a další (Favell, 2003, s. 15).

² V návaznosti na zatíženost termínu jako předpokládajícího úplnou konformitu migrujících s majoritní skupinou za cílem úspěšného začlenění se do společnosti.

& Nee, 2003; Brubaker, 2001; Lash, 2018). Např. Mary C. Waters a Marisa Gerstein Pineau (2015, s. 19) je považují za vzájemně zaměnitelná, avšak dávají přednost pojmu integrace. Definují ji jako obousměrný proces mající ekonomickou i sociokulturní dimenzi, který zahrnuje jak migrující (a jejich potomky), tak členy nové společnosti. Její úspěšnost závisí jak na participaci migrujících na velkých sociálních institucích, tak na společenském přijetí dominantní většinou. Stejně tak i Gulay U. Goksel (2018, s. 85) integraci pojímá jako obousměrný proces přizpůsobení, který pozitivně proměňuje praktiky uznávání, formy sebevztahu a identity, a to u dominantní i menšinové skupiny.

Rainer Bauböck (2006) na integraci nahlíží jako na podmínku společenské soudržnosti a jako na proces začleňování outsiderů nebo nově příchozích. Soudržnost reprezentuje stav určitého systému (společnosti), kde příchod a začlenění nového prvku (migrujících) přispívá k fungování a rozšiřuje působnost takového systému. Integrace je v jeho podání definována jako obousměrný proces interakce mezi institucemi společnosti a těmi, kteří k nim získali přístup. Reciprocita takových interakcí vede ke změně institucionálního rámce a způsobu společenského života a tím i již zmíněné soudržnosti (ibidem: 11). Nejednoznačnost pojmu je ale podpořená tím, že pro řadu autorů představuje integrace jak proces, tak stav (Bauböck, 2006; Favell, 2005; Goksel, 2018). Blanka Tollarová (2006) proto rozlišuje mezi soudržností jako stavem stabilní podoby sociálního řádu a integrací, jako procesem změny a dynamiky tohoto řádu.

Integrace v sobě implicitně zahrnuje i normativní dimenzi, jejíž optikou je nahlíženo na trajektorie i výsledky začleňování se do konkrétního sociálního systému. Ta reflektuje hodnotové postoje, kulturní zvyklosti a realie sociální soudržnosti té dané společnosti, které přímo ovlivňují možnosti plnohodnotného zapojení se migrujících do jejích struktur. Z těchto norem, standardů a postojů pak vyvstávají i jednotlivé migrační politiky a strategie. Ty pak ovlivňují nástroje využívané k integraci, postavení migrujících ve společnosti, jejich práva a příležitosti. Tyto normativní aspekty však často zůstávají nezpochybněny a nerefléktovány, a rigidita jejich charakteru může vést k odmítnutí a marginalizaci migrujících, odkloní-li se při procesu integrace od předem daných a vyžadovaných forem národního společenství. Goksel (2018) tak vyzývá k reflexi etického a symbolického řádu dominantní společnosti, která vytváří podmínky pro autonomní zapojení se migrujících do sociální, ekonomické a politické sféry veřejného

života, a odstranění bariér zabraňujících tomuto začlenění. Každý stát však nahlíží na integraci optikou vlastní ideologické orientace, migrační historie a existujících politik, což má za následek pluralitu konceptualizací a přístupů (Goodman, 2014; Joppke, 2007; Rodríguez-García, 2010). Bhikhu Parekh (2008, s. 85) považuje integraci za smysluplný cíl, protože migrující by měli mít stejné příležitosti, práva i povinnosti a měli by být podporováni v tom, aby se stali plnohodnotnými členy společnosti. Při hlubším prozkoumání ale mnohdy integrace do dominantní sociální struktury zahrnuje specifický způsob začleňování outsiderů, který se dle něj někdy jen okrajově anebo vůbec neliší od asimilace.

Přestože existují různorodé koncepce integrace, všechny se zabývají vzájemnými procesy začleňování migrujícího do různorodých sociálních struktur dominantní společnosti, a předpokládají účast vícero sociálních aktérů (migrujících i členů dominantní společnosti), jejichž očekávaná míra participace se odvíjí od jednotlivých integračních strategií a politik. V návaznosti na teoretický obrat směrem k transnacionálním sociálním polím, která se ukazují být nedílnou součástí současné migrace však integrace získává další dimenzi. Aktivní udržování vztahů přesahujících tradiční hranice států a míra participace migrujících na sociálním životě ve vícero zemích do jisté míry ovlivňuje jejich identitu, aspiraci na integraci a imaginace spojené se sounáležitostí. Integrační procesy se tak stávají vícesměnnými, neboť nezahrnují pouze migrující a členy dominantní společnosti, ale také další sociální aktéry, kteří jsou součástí těchto transnacionálních polí.

VÝVOJ KONCEPTU

V reakci na narůstající míru migrace, která s sebou přinesla kulturní i etnickou diverzitu, se začala věnovat větší a systematictější pozornost procesům a vlivům začleňování nově příchozích do již existujících skupin a struktur. Pozornost byla věnována nejenom důvodům pro migraci, ale také procesům a vlivům dlouhodobé a trvalé přítomnosti migrujících na systém a společnost národních států. Integrace se tak od poloviny dvacátého století dostává do centra pozornosti vědců i politiků a zůstává v něm dodnes. Normativní charakter, nástroje i kontext integrace však prošly v historii celou řadou fází a změn. V americkém prostředí můžeme vývoj konceptu rozdělit do pěti etap na ekonomizovanou integraci, integraci a sociální mobilizaci, etnizovanou, občanskou a

transnacionální integraci. V evropském kontextu se naopak vývoj pojetí integrace odvíjel od migrační a politické situace a historie jednotlivých států.

Ekonomizovaná integrace

Chicagská škola, která dominovala americké sociologii až do 30. let 20. století, výrazně ovlivnila výzkumníky napříč obory. Její představitelé zaměřili pozornost na dynamické vztahy migrujících a obyvatel nových společností, kterých se stávají součástí. Dílo Williama I. Thomase a Floriana Znanieckého věnující se integraci polských rolníků se sice soustředí především na institucionální a makro perspektivu související se začleňováním migrujících do nové společnosti, avšak metodologie tohoto díla a rozsáhlá autobiografická data předznamenala trend postavení jedince jako centrálního subjektu bádání (Lindo, 2005). Autoři na migraci nahlíží jako na disorganizaci původních sociálních struktur a vztahů. Mezi hlavní faktory ovlivňující tento rozpad patří izolace a individualizace jedince, kdy se tyto procesy mohou prolínat či objevovat nezávisle, avšak v konečném důsledku vedou k rozpadu tradiční organizace a ponechávají novou formu uspořádání neurčenou (Thomas & Znaniecki, 1918, s. 98). Fáze dezorganizace je tak následována fází reorganizace a transformace, kdy jsou vazby rekonstruovány či nahrazovány s ohledem na nové sociální prostředí a instituce. Prvním krokem k integraci je potřeba ekonomické participace, která skrze frekventovanou kooperaci vytváří prostor pro kulturní sblížení. Asimilace je v tomto pojetí chápána jako proces reciproční výměny mezi dvěma sociokulturně nesouměřitelnými celky, ústící v přiblížení tradiční komunity hodnotám a sociálnímu řádu „moderní“ společnosti. Zároveň je tato zátěž generačně nerovnoměrně rozdělená, neboť se první generace vypořádává s chaosem zániku původních struktur a druhá je zasažena delikvencí a demoralizací (Topinka, 2009).

Další z vlivných představitelů Robert Park (1928, s. 885) migraci vnímá jako zhroucení společenského řádu, které je iniciováno vlivem přicházejícího obyvatelstva a které finalizuje kontaktem a splynutím původní a cizí populace. Zároveň předpokládá, že je migrační zkušenost doprovázena zpretrháním vazeb na původní domov, opuštěním starých zvyklostí a určitou osobnostní emancipací jedince. Ten se ve své podstatě stává kosmopolitním, neboť se snaží žít zároveň ve dvou kulturách, byť se necítí být zcela součástí ani jedné z nich. *Marginal man* je určitý kulturní hybrid žijící na okraji dvou

kultur a společností, které se nikdy zcela nepropojily (ibidem: 892). Integraci Park spojuje s procesy asimilace a akulturace, jejichž rychlost a účinnost jsou podmíněny řadou faktorů, zejména kulturní a etnickou divergencí.³ Migrace v jeho pojetí však nevede pouze k individualizaci jedince, ale také k sekularizaci společnosti. Asimilace nejdříve probíhá v rovině ekonomické, která je nezbytným předpokladem pro život ve společnosti, později se však z prosté hospodářské kooperace přeměňuje v asimilaci sociální a kulturní, a migrující se pod nátlakem standardů a dominantní kultury stávají její integrální součástí.

Integrace a sociální mobilita

Myšlenky diskutované výše vzbudily mezi akademiky vlnu odezvy, která převládala zhruba do 60. let 20. století. Ta navázala na ideje svých předchůdců a pozornost jejich představitelů směřovala především k „minoritním“ skupinám a „rasovým“ vztahům, méně však k etnickým skupinám a jejich akulturaci.⁴ V polovině 40. let představili W. Lloyd Warner a Leo Srole (1945) koncept přímé dráhy asimilace. Tato teorie předpokládala, že se všechny skupiny migrujících přicházející do společnosti nakonec vyvinou k unifikované a univerzální referenční skupině, kterou reprezentoval americký způsob života. Přestože autoři očekávali u jednotlivých skupin různorodé tempo, které vysvětlovali kulturní distancí nebo rasovou kategorizací, trajektorie a výsledný stav tohoto jednosměrného asimilačního procesu byly vždy stejné.

Melford Spiro (1955) upozorňoval na nedostatek pozornosti věnované etnickým skupinám a zároveň se ve své shrnující práci věnoval vztahu akulturace a sociální mobility. Z řady studií o etnických skupinách došel k závěru, že existuje pozitivní vztah mezi akulturací a sociální mobilitou, tedy čím vyšší míra akulturace, tím lepší sociální mobilita.⁵ Nízká míra akulturace je pak příčinou setrvání v nižších úrovních sociální struktury. Tento paradox se promítá také do náboženství, kdy jsou nižší sociální vrstvy asociovány se „sektářskou“ morálkou, kdežto vyšší třída se identifikuje se standardy

³ Park ale dodává, že hlavní překážkou míšení není rozdílná mentalita, ale distinktivně odlišný fyzický zjev.

⁴ Přestože se fenoménu akulturace vědci již dříve věnovali v kontextu kolonialismu.

⁵ Příčinný vztah těchto dvou proměnných však není jednoznačný, neboť někteří autoři se přiklánějí k názoru, že nízká akulturace způsobuje nízkou sociální mobilitu a jiní naopak tvrdí, že nízký sociální status brání efektivní akulturaci (Spiro, 1955, s. 1244).

dominantní komunity.⁶ Zároveň se do mobility promítá i intraetnický konflikt, kdy se sociální mobilita stává hrozbou jak pro sociální solidaritu etnické skupiny, tak pro její kulturní přežití (Spiro, 1955, s. 1243). Mobility je dosahováno v rámci třídního systému, který je oproštěn od etnické kategorizace a aspirace migrujících na mobilitu vedou ve výsledku ke zrychlení akulturačního procesu. Samotná akulturace však nezaručuje dostatečnou mobilitu, neboť na vyšších úrovních sociální struktury je nezbytná asimilace, tedy zánik skupinové identity ve prospěch identifikace s dominantní kulturou. Asimilace však může probíhat pouze se souhlasem této dominantní skupiny, která se jí naopak v některých případech snaží zabránit (ibidem: 1244).

Příchod 60. let přinesl nejen zájem vědců o kvantitativní pojmání témat spojených s migrací (a tím pádem i o integraci), ale také první kritiky asimilacionismu. Migrační vlny a přítomnost migrujících na území národních států si vynutily potřebu tvorby prvních integračních politik, což s sebou přineslo nezbytnost vymezení pojmu integrace. Integrace byla pojímána jako shoda se způsobem života dominantní skupiny, sebeidentifikace migrujících a zachování původních komunit či kulturní pluralismus.⁷ Ekonomická dimenze integrace byla stále vnímána jako zásadní podmínka pro integraci sociokulturní, a proto byl kladen důraz na rovné postavení migrujících na pracovním trhu. Pozornost se věnovala i identifikaci a analýze faktorů, které integraci ovlivňují, a to nejen ze strany migrujících, ale také směrem od dominantní společnosti. Jedná se zejména o kulturní blízkost, která je předpokladem rychlé integrace na obou stranách, neboť integrační procesy probíhají na poli vzájemného budování vztahu těchto dvou skupin. Mezi další faktory patří jazyk, náboženství, politické postoje, ale také postoje ve veřejných médiích. Integrace rovněž probíhá rychleji v urbánním prostředí, a naopak je zpomalována etnickými koloniemi (Baglioni, 1964, s. 126–127). Studie tohoto období vyústily v podporu ekonomického začlenění migrujících a v akcentování potřeby kulturního pluralismu a stěžejního postavení každodenních interakcí jako pojítka a místa integrace.

⁶ V tomto kontextu pak Spiro (1955, s. 1245) volí pojem dekulturnace, neboť na rozdíl od jiných kulturních aspektů nedochází v tomto případě k nahrazení aspekty dominantní skupiny, ale vede pouze k opuštění původních náboženských tradic a zvyků.

⁷ Stejná pluralita výkladů obklopovala i pojem asimilace, který byl chápán buď jako úplná konformita, moment integrace či způsob prolomení bariér mezi migrujícími a společností.

Etnizovaná integrace

Druhá polovina 60. let s sebou přinesla změnu narativu etnické identity a původu jako překážky integračních procesů. Etnická hnutí vstupující do veřejného prostoru lobují za kolektivní práva jednotlivých minoritních skupin a za politické uznání a respektování sociokulturních odlišností a tradic, které jsou odvozeny od jejich sdíleného etnického původu. Dochází k tzv. etnické revitalizaci a odmítání homogenizujícího procesu asimilace, který adekvátně nereflektuje kulturní difference a zabraňuje ve výsledku skupinové rovnosti a soudržnosti (Topinka, 2009). Nathan Glazer a Daniel Moynihan (1963, s. 16) upozorňují na to, že nedochází k předpokládanému „roztavení“ etnických skupin do jedolité společnosti, ale že se etnická skupina stává ve společnosti novou sociální formou. Tendence k asimilaci jsou ve třetí a čtvrté generaci migrujících nahrazeny návratem k etnickým kořenům a vazbám. Zároveň etnické komunity vytvářejí vlastní sociální struktury, organizace a instituce, které mohou figurovat jako podpůrný systém pro nově příchozí. Roli při začleňování hraje ale i náboženství, ekonomické poměry, vliv diskriminace a další faktory a potenciální sociální problémy pramenící z těchto charakteristik spolu s přílišnou inkorporací do etnických struktur ale mohou pro další generace znamenat i sestupnou mobilitu a prostorovou separaci (Lindo, 2005).

Toto období znamenalo i teoretický obrat k chápání integrace v její multidisciplinární podobě. Nové migrační toky a jejich bezprecedentní vývoj ovlivnily i formování restriktivnějších migračních politik. Záměr migrujících se v zemích, do kterých přišli např. skrze pracovní programy,⁸ trvale usídlit přinesl tzv. řetězovou reakci, kdy se místo odchodu začali relokovat i jejich rodinní příslušníci. To vedlo ke vzniku různorodých etnických minorit, jejich prostorové koncentraci a utváření etnických nik a enkláv. Tím se konceptualizace integrace rozrostla o etnicko-komunitní dimenzi, socioekonomické podmínky etnických skupin a dopad rezidenční segregace (Topinka, 2009).

Na problematiku integrace do marginalizovaných etnických skupin namísto do dominantní společnosti poukazují i Alejandro Portes a Min Zhou, kteří přicházejí

⁸ Očekávaným vývojem však bylo, že se při nepotřebě těchto pracujících opět navrátí do zemí původu.

s konceptem segmentované asimilace. Z jejich perspektivy integrace neprobíhá do jedné univerzální společnosti, ale do jejich různorodých segmentů, které jsou třídě a etnicky diferenciované. Může mít buď formu „klasické“ akulturace a začlenění se do střední třídy, nebo může naopak vést k chudobě a společenské segregaci, nebo skrze vznik etnických nik vede k ekonomickému pokroku a zachování kulturních odlišností (Portes & Zhou, 1993, s. 82). Situace a problémy migrujících tak již nebyly primárně nahlíženy jako efekt třídního postavení a diskriminace dominantní společnosti. Místo toho začaly být chápány jako výsledek kombinace původních sociokulturních predispozic a skupinových interakcí s novou společností (Szaló, 2007, s. 25).

Konec devadesátých let přinesl také oslabení teze multikulturalismu jako efektivního způsobu pluralistické integrace migrujících. Politiky multikulturalismu nevedly v realitě k předpokládané sociální ani ekonomické rovnosti mezi migrujícími a dominantní společností, a zároveň se začaly projevovat i dopady nedostatečné integrace či segregace etnických komunit (Baršová & Barša, 2005).

Teoretický posun k integraci probíhající v pluralitní společnosti, kde jsou migrující se svými rozmanitými kulturními odlišnostmi aktivními účastníky integračních procesů, znamenal také zaměření pozornosti na socioekonomickou rovinu. Specifické kulturní charakteristiky tak již nejsou překážkou k integraci, která nabývá heterogenního charakteru, ale naopak etno-komunitní aspekt rozšiřuje chápání sociální stratifikace společnosti v kontextu etnicky-specifických struktur a umožňuje hlubší porozumění novým formám migrace a sociálního uspořádání.

Občanská integrace

Ústředním motivem v návaznosti na integraci se s příchodem milénia stalo občanství. Koncept inkluze migrujících skrze občanství je rozvíjen řadou teoretiků, a i samotné občanství je podrobováno kritické reflexi. Provázané procesy budování státu a národního vědomí vyústily v konceptualizaci občanství, které se opíralo o suverénní stát zastřešující lid, který sdílel národní identitu podněcující afektivní vazby mezi jednotlivými členy a také mezi členy a státem. Pojem národ se tak z předpolitické entity proměnil na aktivní prvek definování politické identity (Habermas, 1995). To pak rozšířilo i koncept občanství, vycházející především z formálních ustanovení práv a

povinností, o identifikační prvek a morální rovinu exkluzivní přináležitosti a loajality. Rozdělení světa do politických komunit a států, které jsou legálně, politicky a morálně soběstačné, a které jsou legitimizovány existencí občanů, jejichž kolektivní zájmy hájí, se však v globalizovaném a transnacionálním světě ukazuje jako velmi problematické. Suverenita jako prostředek k prosazování vlastních zájmů ztrácí na praktičnosti, neboť jsou všechny státy zapleteny do systému vzájemné závislosti. Bezpečnost, ekonomická situace, životní prostředí, nelegální mezinárodní aktivity, pandemie a další aspekty si vynucují spolupráci na nadnárodní úrovni (Parekh, 2008, s. 241). Přestože 90. léta a počátek milénia definuje určitý obrat směrem k rozšiřování práv a jistot spojených s pobytem migrujících v kontextu všeobecného uvolňování zákonů o občanství, následující roky naopak přinesly odklon od této liberalizace prostřednictvím restriktivních migrační a občanských politik, spolu s úspornými opatřeními a prosazováním povinných a omezujících členských povinností (Goodman, 2014, s. 71).

Expanzivní a státem řízený ideologický obrat směrem k „občanské“ integraci tak přesahuje již existující národní tradice. Západní státy konvergují k občanské integraci jako k novému modelu, který má nahrazovat „národní modely“ ztrácející svou analytickou relevanci. Následky těchto procesů se však v očích jednotlivých autorů liší, neboť na ně nahlíží buď jako na „konec národních modelů“ a vzestup politické konvergence,⁹ a nebo jako na další vrstvu skrytou pod pojmem občanské integrace, která zastřešuje stávající uspořádání zůstávající v platnosti, a nejedná se tak o odklon od původních národních způsobů uvažování o integraci, ale o ideologickou re-orientaci zachovávající původní národní rozdíly.¹⁰ Přístupy k pobytu a občanství jsou stále více podmiňovány řadou integračních požadavků a integrace je v kontextu globální konkurence chápána v instrumentálních pojmech nákladů a výnosů, zaměřujících se především na začlenění migrujících na trh práce a jejich přetváření na soběstačné, přispívající a flexibilní subjekty národní ekonomiky (Mouritsen et al., 2019, s. 598–599). Politika občanské integrace migrujících tak již neleží na bedrech institucí společnosti, ale objevují se snahy ji dostat pod vědomou a koordinovanou státní kontrolu. Spojení

⁹ Např. Joppke (2007, 2017).

¹⁰ Např. Goodman (2014).

integračních a migračních politik tak v sobě kombinuje opatření podporující integraci migrujících spolu s opatřeními pro jejich výběr a kontrolu.

Migrace zároveň podtrhuje politické jádro a hranice občanství, neboť akcentuje rozdíl mezi členy a ne-členy na základě jejich odlišných vztahů ke konkrétním státům. Zdůrazňuje také politický vliv nad vstupem a výstupem, kterému slouží občanství jako kontrolní prostředek určující míru závazku vůči ne-členům. Členský aspekt občanství tak hraje při mobilitě zásadní roli, neboť představuje hranici mezi outsidersy a insidersy (Bauböck, 2006, s. 16). Tyto hranice jsou doposud hranicemi národních států, které zároveň poskytují základní struktury, které jsou pro život ve společnosti nepostradatelné. Nutnost a nevyhnutelnost života ve státě však ještě více problematizuje exkluzivitu spojenou s občanstvím a model občanství spojeného s národním státem tak přestává být adekvátní a mnozí volají po jeho rekonceptualizaci (Goodman, 2014; Joppke, 2007, 2017; Kraler, 2006; Mouritsen et al., 2019). Zároveň neexistuje shoda, jakým způsobem (a jestli vůbec) občanství nahradit. Cílem však není občanství zcela zavrhnout jako překonaný koncept, ale spíše ho redefinovat a podpořit jeho směřování k více inkluzivní podstatě a přizpůsobit ho výzvám přicházejícím skrze procesy globalizace a transnacionalismu. Linda Bosniak (2000, s. 454) mluví o odnárodnění občanství a vzniku jeho „nadmárodních“, „postnárodních“, „transnacionálních“ či „globálních“ forem, stejně tak i Stephen Castels a Alastair Davidson (2000, s. 24) hovoří o denacionalizovaném občanství. Krize občanství akcentovala jeho kulturní podmíněnost, která udržuje mechanismy exkluzivity ve společnosti. Idea národa jako kulturní komunity se společným původem, jazykem a historií se stala distinktivním prvkem rozlišování mezi členy a významnými Druhými. Pojetí národa zakotveného v kulturní komunitě upevňovalo představu kompaktní ohraničené skupiny a bylo tak zdrojem sociální solidarity. Diskurzivní ukotvení Jinakosti a její připisování druhým ale vedlo k nacionalismu a k ospravedlnění exkluzivních praktik a rasizaci (Castles & Davidson, 2000, s. 81–82). Inkluzivním řešením je koncept občanství založit na oddělení národa a státu. Stát oproštěný od úzké vazby teritoriality a přináležitosti umožňuje oddělit občanství od národnosti a nahlížet na něj jako na členství v politické komunitě, která ale není vystavěna na společné kulturní identitě. Občanství tak zaštiťuje mechanismy uspokojování potřeb, zájmů a hodnot

rovnoprávných jednotlivců, kteří jsou členy sociálních a kulturních kolektivů (ibidem: 24).

Narůstající odnárodňování občanství oslabuje jeho konvenční chápání, neboť sociopolitické instituce a jevy, které jsou ním běžně zaštitěny, nabývají stále více nenárodních či nadnárodních forem a směrů. Uznání jeho širokého rozsahu a aplikace tak v přenesené podobě vede k uznání rozsahu a legitimacy dalších nenárodních forem kolektivního života, což pak vede i ke zpochybnění paradigmatu národního státu jako ideálního místa kolektivní identity (Bosniak, 2000, s. 508). Exkluze různých skupin z plnohodnotné účasti na občanství či ztěžování přístupu k jeho získání totiž v konečném důsledku oslabují sílu občanství jako integrujícího prvku společnosti.

Transnacionalizovaná integrace

Pojetí integrace probíhající v rámci jasně definovaných hranic a teritoria národního státu je narušeno i stupňující se intenzitou transnacionálních vazeb. Ty jsou vytvářeny jako důsledek přeshraniční mobility, kdy si migrující zachovávají sociální, náboženské, politické a další vazby na zemi původu a zároveň v nové společnosti vytvářejí vazby nové. Tyto trans-vazby, přesahující hranice národního státu, jsou prostředkem pro žití ve více sociokulturních a politických celcích, které migrující ovlivňují. Tato transnacionální pole se, s narůstajícími migračními toky a dostupnějšími, rychlejšími způsoby cestování a komunikace, stala důležitou proměnnou současné migrace a integrace. Rozvíjení transnacionální perspektivy ale nutně vede k reflexi a odmítnutí metodologického nacionalismu, který chápe národní stát jako přirozenou a nezbytnou formu společnosti, kde se ke klasifikaci jevů využívá příslušnost k nám anebo k jiným, což ale nereflektuje skutečnou fluiditu novodobé společnosti. Konceptuální duality vycházející z tohoto konceptu jsou tak nutně narušeny hybridními kategoriemi a formami vyplývajícími z transhraniční podstaty sociálních vztahů a forem (Szaló, 2009). To mění i pohled na integraci, kterou je potřeba stejně jako koncept občanství denacionalizovat a nahlížet v rovině transnacionálních sociálních polí.

Modely integrace, které se tradičně zaměřovaly na strukturální aspekty procesů začleňování se do ekonomických a sociálních institucí dominantní společnosti však podle Janine Dahinden (2012) trpí stejnými nedostatky. Za prvé do značné míry

opomíjejí provázanost procesů začleňování a nadnárodních forem identifikace a sounáležitosti, zadruhé většina z nich přehlíží etnické formy identifikace, a za třetí neberou v úvahu všechny typy mobilit, které přesahují *migraci-cum-usídlení* jako jednosměrný proces mající různé dopady na pocit sounáležitosti a identity migrujících (ibidem: 118). Přijetí globální a intersekcionální povahy sociálních vazeb a zájmů a potřeba odklonu od etnocentrického a národně založeného prizmatu sociální spravedlnosti a inkluze umožňuje nazírat sociální identity v jejich komplexní a dialogické povaze v rámci translokační a nadnárodní úrovně (Anthias, 2014, s. 32). Integrace a transnacionalismus jsou tak provázanými procesy, jejichž kombinace umožňuje analyzovat sociální důsledky migrace jako kombinovaný výsledek nadnárodních a adaptačních procesů. Existence těchto vazeb a procesy integrace se tedy navzájem nevylučují, ale ve své podstatě spíše redefinují chápání domova, sociálních struktur, identity a loajality migrujících, což umožňuje transformovat chápání občanství směrem k více globální povaze.

V Evropském kontextu se vývoj pohledu na integraci a s ní spojené politiky jednotlivých států odvíjel od individuálních historií a přístupů. Národní modely integrace se v důsledku dynamických migračních vln ubíhaly nejrůznějším směrem, a definice integrace se odvíjela od kulturního chápání národa a národnosti, a s tím spojené národní identity. Smysl pro identitu odráží jednotlivé hodnoty, které utvářejí chování národa a jeho přístupu k integraci. Joppke (2007, s. 2) tvrdí, že národní modely integrace a tradiční směřování imigrační politiky se však při zpětném hodnocení zdají jako nedostatečné či vyložené pro integraci nepříznivé. To vyústilo v integrační krizi, v odpověď na niž směřovala nabídnutá politická řešení k oslabení národních odlišností a sblížení obecného směřování a jednotlivých politik. To v konečném důsledku vedlo k obecnému obratu směrem k občanské integraci, resp. postnacionalizovanému občanství. Navzdory tomu však velká část odborné literatury stále ještě rozlišuje v rámci liberálně-demokratického spektra mezi k rozdílným-přátelským „multikulturalismem“, univerzalistickým „asimilacionismem“, a „segregacionismem“, který již však leží mimo šedou zónu liberální demokracie. Za reprezentativní příklady

těchto přístupů jsou běžně¹¹ považovány Francouzská „asimilace“ v občansko-republikánském národě, přizpůsobení se v „multikulturním národě ve Velké Británii či Nizozemsku, a „segregace“ nebo neintegrace v etnickém národě v případě Německa (Joppke, 2017, s. 4). Politické trendy posledních let však podkopávají důvěryhodnost takové klasifikace, a do popředí se dostávají principy společného směřování mnoha evropských zemí pod záštitou Dohody o společných základních zásadách politiky integrace migrujících v EU, která, byť v omezené míře, ovlivňuje obsah integračních politik. Určujícím směrem je pak diskuze o rozšíření základních práv z národních občanů na všechny „osoby“, bez ohledu na státní příslušnost. To je trendem nejenom v evropských zemích, ale i dalších liberálních demokraciích. Proklamovaný liberalismus a antidiskriminační politiky jsou však vyvažovány neliberálními a restriktivními¹² postupy politik občanské integrace, které jsou zaměřeny na povinnosti (a práva), a které se postupem času staly nástroji kontroly migrace (ibidem). Přestože je tedy obecné směřování evropských států, které je označované jako vedoucí k vyšší inkluzivitě, charakterizováno diskusí o redefinici občanství, na pozadí těchto polemik zároveň dochází k sekuritizaci migrace právě skrze nástroje politik občanské integrace.

MODELY A STRATEGIE INTEGRACE

Migrující jsou do společností začleňováni rozmanitým způsobem, který je ovlivněn politickými, historickými, demografickými, kulturními a sociálními zvláštnostmi každého státu a do jisté míry také tím, jakým způsobem byla tradičně pojímána představa o národním společenství a sounáležitosti. To se promítá do jednotlivých modelů a typů strategie integrace v kontextu kulturně pluralitních společností. Tedy takových společností, ve kterých žije vícero kulturních či etnických skupin sdílejících politický a sociální rámec, v němž se odehrávají integrační fenomény.¹³

Modely integrace bývají rozděleny do tří typů na asimilacionismus, multikulturalismus a segregacionismus. Asimilační typ stojí na myšlence, že rovnosti je dosaženo kompletním přijmutím pravidel a hodnot dominantní společnosti a vyhýbáním se

¹¹ Např. Ager & Strang, 2008; Koopmans et al., 2005.

¹² Byť co do rozsahu a míry se napříč zeměmi velmi liší.

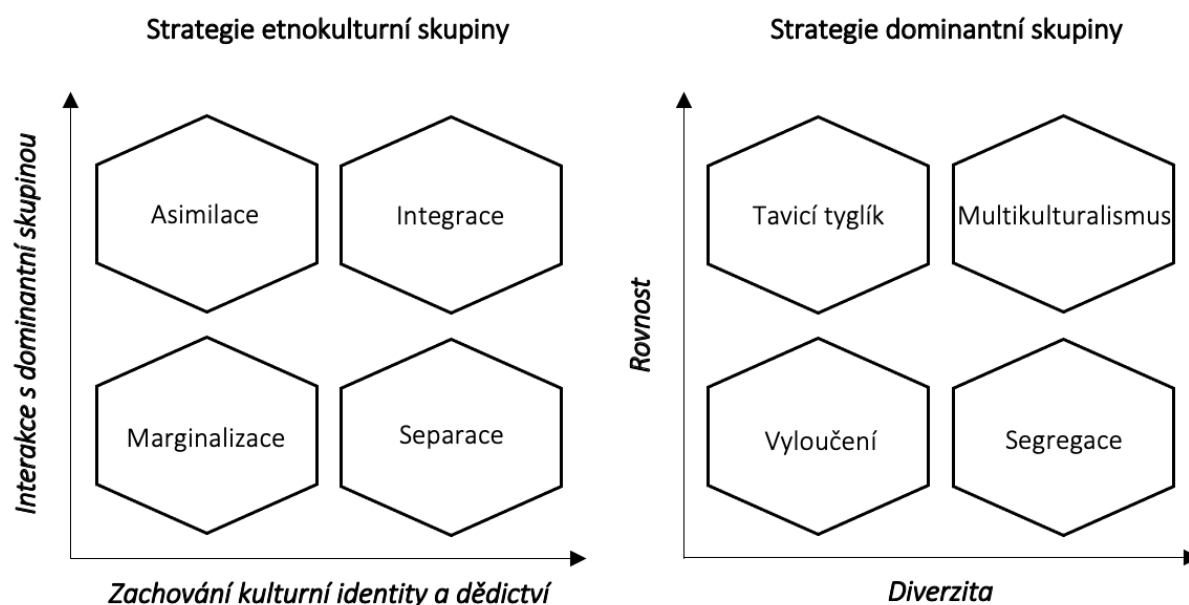
¹³ Berry také dodává, že všechny současné společnosti jsou kulturně pluralitní, neboť žádná již není tvořena lidmi majícími jednu kulturu, jazyk a identitu (2011, s. 2.2).

úvahám o diverzitě. Multikulturní nebo také pluralitní typ vychází z ideji ochrany kulturní rozmanitosti a sdíleného respektu a sounáležitosti. Segregační typ se pak vyznačuje separací a marginalizací etnicko-kulturních minorit a restrikcí přístupu k občanství. Zjednodušeně řečeno existují dvě základní perspektivy, jakými na společnosti nahlížet, a to monolitická a pluralitní. Monolitické či monokulturní společnosti stojí na myšlence plného osvojení pravidel a hodnot dominantní společnosti migrujícími, čímž se od ní stanou nerozeznatelnými. Naopak pluralitní model je založen na uznání a ochraně kulturní pestrosti, která není hrozbou pro pospolitost společnosti, ale obohacujícím prvkem (Rodríguez-García, 2010, s. 254). V realitě se ale nejedná o dualitu v pravém slova smyslu, ale spíše o škálu, na které se různé země pohybují, neboť obě perspektivy mají svoje limity, a tak se v praxi většinou projevují v kombinované formě a o různé síle.

Předpokládaná touha a aspirace na integraci do společnosti však nemusí být u všech migrujících přítomna ve stejné míře. Ne všechny skupiny či jednotlivci se zapojují do interkulturních vztahů se stejným entuziasmem či intenzitou. V návaznosti na to, do jaké míry si migrující přejí zachovat kulturní identitu a dědictví skupiny, a do jaké mají touhu participovat na každodenních interakcích s dalšími skupinami, vytvořil John W. Berry (2011; Berry et al., 2006) typologii strategií, které lidé při mezikulturním kontaktu volí. Tyto dvě osy a kombinace z nich vznikající pak určují, jak bude vypadat proces akulturace, jak lze vidět na obrázku 1.

Obrázek 1

Interkulturní strategie

Zpracováno dle Berry, 2011, s. 2.7.

Pokud je malý zájem o zachování o udržení kultury a je upřednostňována interakce s dominantní skupinou, akulturace bude mít podobu asimilace. Protipólem k ní je separace, kdy se jedinci snaží interakci s ostatními vyhnout a udržet si prvky původní kultury. Pokud má jedinec zájem o udržení svých kulturních zvyklostí, ale zároveň vyhledává kontakt s většinou, jedná se o integraci. Poslední strategií, marginalizací, je nezáměr jak o uchování specifických kulturních charakteristik, tak o interakce s dominantní skupinou (Berry et al., 2006, s. 306). Tato typologie je ovšem založená na předpokladu, že si nedominantní skupiny mohou nezávisle zvolit, jakým způsobem se chtějí akulturovat. Jak již bylo řečeno výše, dominantní skupina je rovněž aktivním prvkem při integraci a pokud prosazuje určité formy akulturace, stává se v tomto modelu třetí proměnnou. To vytváří novou typologii z pohledu dominantní skupiny, která popisuje obdoby akulturačních strategií. Opírá se ovšem o přijetí dvou základních hodnot, kterými jsou diverzita a rovnost. Pokud existuje rovnost bez diverzity, volí majorita strategii tavicího tyglíku. Pokud není zájem ani o rovnost ani o diverzitu, je zvolena strategie vyloučení. Separace vynucená dominantní skupinou se mění na segregaci. Paralelou k integraci se stává multikulturalismus, kdy je cílem inkorporovat

nedominantní skupinu i s její kulturní rozmanitostí. Preference obou skupin se však mohou lišit, což vede ke konfliktům a obtížím spojeným s integračním procesem (Berry, 2011, s. 2.7).

Problematika asimilační perspektivy, tedy neschopnost akceptovat komplexitu plurality a tím i ruku v ruce jdoucí odmítnutí kulturní rozmanitosti, a její selhání jako cesty ke kulturní soudržnosti, rovnosti a participativního politického prostoru vede v důsledku ke stigmatizaci, marginalizaci a prostorovému i sociálnímu vyloučení části populace. Na druhou stranu pluralitní model může také přispívat k procesům esencionalizace a segregace. Implicitní esencionalismus multikulturalismu spojený s explicitním přijetím kulturní rozmanitosti může podporovat vytváření paralelních společností, což ve výsledku vede k separaci a rozpadu sociální soudržnosti (Rodríguez-García, 2010).

Realita je však mnohem složitější a rozporupnější, než by se mohlo zdát. K začleňování migrujících dochází v delším časovém horizontu, a občanská společnost může hrát při začleňování větší roli než stát. Trh práce, bydlení či vztahy v komunitě mohou být určujícími prvky při integraci, neboť státní politiky bývají často nepružné, nerealistické nebo nevhodné. Ukazuje se však, že dočasný nábor pracovních sil téměř vždy vede k trvalému usídlení alespoň části migrujících, že sociální struktury vybudované migrujícími jim umožňují efektivně se vyrovnat s obtížnou zkušeností migrace, že přístup státu k etnickým skupinám v počátku migrace ovlivňuje jejich budoucí charakter¹⁴ a že nejlepší způsob, jak předejít marginalizaci a sociálním konfliktům, je poskytnout migrujícím přístup k plným právům ve všech sociálních sférách (Castles et al., 2014, s. 292).

Pokud integraci chápeme jako proces, skrze který jednotlivci na obou stranách mění své společenské hodnoty a ideje jako rovnocenní členové společnosti, je potřeba kriticky nahlížet její historické a normativní prvky (Goksel, 2018). Bezprecedentní migrační toky v kontextu pluralitních společností a transnacionálních struktur ukazují na potřebu transformace politických institucí a společenských hodnot v zájmu rozvíjení

¹⁴ Např. politiky popírající realitu migrace podporují ve výsledku sociální marginalizaci a rasismus.

sociální solidarity, spravedlnosti a rovnosti. Optika transnacionálního sociálního pole umožňuje nahlížet a analyzovat komplexní migrační jevy v jejich nadnárodní dynamice a přetvářet tak tradiční pojetí integrace, národního státu či občanské soudržnosti.

DIMENZE INTEGRACE

Integrace migrujících je komplexní jev, má mnoho podob, úrovní a dimenzí. Přestože existuje celá řada typologií, skrze které se dají integrační procesy zkoumat a měřit, je na ně obecně nahlíženo strukturálně-funkčním prizmatem. Na relativní úspěšnosti jednotlivých částí pak závisí úspěch integrace jako celku. Alastair Ager a Alison Strang (2008) vytvořili koncepci identifikující deset klíčových oblastí integrace, které reflektují její normativní chápání. V jejich pojetí jsou dimenze rozděleny do čtyř segmentů, v rámci kterých se ještě dále dělí, jak lze vidět na obrázku 2.

Obrázek 2

Dimenze integrace

Upraveno dle Ager & Strang, 2008, s. 170.

Ukazatele a prostředky

Celá řada činností, obecně považovaných za ukazatele úspěšné integrace, spadá do veřejné sféry. To s sebou přirozeně přináší i zájem a centralizaci politických agend, které kolem těchto sektorů často strukturují své analýzy a dokumenty. Úspěšné začlenění do jednotlivých oblastí však neslouží jako pouhý indikátor integrace, ale nese v sobě potenciál stát se potenciálním prostředkem, jak dosažení integrace podpořit (Ager & Strang, 2008, s. 169). Klíčové aktivity směřují k získávání postavení a práv v relevantních sociálních strukturách společnosti, jako je trh práce, bydlení, politická komunita, zdravotní a vzdělávací systém a další. Většina migrujících přichází s cílem zlepšit své sociální postavení či životní úroveň, a tak je vstup do těchto struktur zásadním faktorem nejen integrace, ale i migrace. Účast na těchto klíčových institucích určuje socioekonomický status, příležitosti a zdroje, a zároveň umožňuje získávat nezbytný kulturní, sociální a ekonomický kapitál (Heckmann, 2005, s. 16).

Zaměstnání

Zaměstnání je jedním ze zásadních faktorů ovlivňujících celou řadu aspektů života. Ekonomická nezávislost, možnost interakcí se členy dominantní společnosti, příležitost rozvíjet v praxi jazykové dovednosti, podpora soběstačnosti, podpora vzestupné sociální mobility a další mohou být primárně napojeny právě na zaměstnání (Ager & Strang, 2008, s. 172). Zároveň však mohou mít migrující problémy s uznáváním pracovních zkušeností či kvalifikace, což zhoršuje jejich postavení na pracovním trhu.

Bydlení

Bydlení je důležitým aspektem celkového fyzického a emocionálního blahobytu. Přestože indikátory vhodného bydlení mají vliv na spokojenost s bydlením, stěžejní roli hrají spíše sociální a kulturní dopady spojené s lokalitou bydliště (ibidem). Důležitým tématem spojeným s bydlením migrujících je pak residenční segregace. Ta se vztahuje jak k procesům sociální diferenciaci, tak k prostorovým vzorcům.¹⁵ V tomto kontextu

¹⁵ Asselin et al. (2006, s. 143) klasifikují čtyři typy „prostorových“ komunit migrujících. Asimilačně-pluralitní oblasti, kde je majoritní společnost početně zastoupena, ale není majoritou. Oblasti etnický smíšené jsou naopak tvořeny dvěma nebo více etnickými skupinami. Polarizované oblasti jsou takové, kde menšinová skupina tvoří nadpoloviční většinu a je výrazně uzavřená. Posledním typem jsou ghettá, která se vyznačují vysokou koncentrací jedné menšinové skupiny, a zároveň je oblast tvořena velkým podílem celkového počtu menšiny.

pak hrají faktory jako socioekonomický status, postavení na trhu s bydlením, legislativní rámec a etnická příslušnost důležitou roli, neboť určují postavení migrujících ve společnosti (Asselin et al., 2006, s. 141).

Vzdělání

Vzdělání je zásadní zdroj dovedností a kompetencí, které migrujícím napomáhají začlenit se na trh práce a stát se agilními členy společnosti. Pro děti migrujících jsou zároveň vzdělávací zařízení primárním místem kontaktu s ostatními členy společnosti. Kromě získávání znalostí a kulturně-specifických kompetencí hrají důležitou roli při navazování vztahů s lokální komunitou podporujících integraci (ibidem). Stejně jako při uznávání kvalifikace však mohou migrujících narazit na bariéru v podobě neakceptování absolvovaného vzdělání, což může vést ke znemožnění pokračování ve studiu.

Zdraví

Zdraví a dostupnost systémů zdravotní péče je další ze základních oblastí, kterým je potřeba v kontextu migrace věnovat pozornost. Integrace migrujících do systému zdravotní péče s sebou přináší řadu výzev. Různé organizace a systém se tak musí vyrovnat se kulturní a etnickou rozmanitostí a složením pacientů, koncepty nemocí, způsoby komunikace nebo kulturně-specifickým očekáváním na zdravotní péči či personál (Penninx, 2006, s. 312). Bariérou v přístupu ke zdravotní péči není pouze neznalost jazyka, ale rovněž finanční či legální aspekty pobytu migrujících, např. neregulérní migrující často nemají ke zdravotní péči vůbec přístup.

Sociální propojení

Sociální vazby hrají zásadní roli při řízení procesu integrace na lokální úrovni. Zároveň jsou často označovány za rys integrované komunity, ve které dochází k recipročnímu procesu vzájemného poznávání se, sbližování a budování vztahů. Hloubka a kvalita těchto vztahů pak ovlivňuje i subjektivní chápání integrace. Na základní úrovni může být za znak integrace považována i pouhá absence konfliktů mezi členy komunit či pouhá tolerance, v další pak aktivní „míšení“ rozličných skupin. Navázání primárních sociálních vztahů a vazeb a začlenění se do občanských sítí současně podporuje

subjektivní pocit sounáležitosti a členství v nové společnosti. Indikátory těchto primárních sociálních vztahů jsou nejrůznější sociální styky, navazování přátelství či partnerství, participace v organizacích nebo další aktivity občanské angažovanosti. Různé formy sociálních pojítek podporují ztotožnění se a vznikající loajalitu migrujícího se sociálním systémem, jehož se stává součástí. Přestože účast na výše zmíněných dimenzích není podmíněná identifikací s cíli či pocitem sounáležitosti s dominantní společností, může se tento pocit objevit v pokročilé fázi integrace jako konsekvence participace, přijetí a začlenění se do společnosti a komunity. To vede k pocitům přináležitosti, které jsou jedním z předpokladů skupinové solidarity (Esser, 2003, s. 7; Heckmann, 2005, s. 16).

Transnacionální aspekt dnešní doby však vede k přehodnocení národní představy o sounáležitosti. Vzájemné vazby mezi jednotlivcem a kolektivem jsou výsledkem interakcí různorodých sociálních aktérů na různých analytických úrovních. Nadnárodní formy identifikace byly na pozadí integračních procesů přítomny vždy, byly však ignorovány nebo pod záštitou metodologického nacionalismu interpretovány jako známky neintegrace (Dahinden, 2012).

Sociální mosty

Sociální mosty reprezentují vazby mezi migrujícími a majoritní společností. Pozitivní atmosféra v komunitě ztělesňující se v každodenních interakcích velkou mírou přispívá k individuálnímu pocitu spokojenosti a bezpečí. Integrace na této rovině probíhá zejména prostřednictvím účasti obou skupin na společných činnostech. Ať se jedná o sport, studium, náboženské obřady, politické aktivity či další, vytvářejí tyto činnosti prostor pro mezikulturní dialog. Kvalita a kvantita těchto interakcí pak pomáhá prohlubovat komunikační kompetence, které jsou zároveň jejich základem. Zapojení se do komunitního života a dalších občanských činností v integrované komunitě je tak v konečném důsledku přístupné všem jejím členům (Ager & Strang, 2008, s. 180).

Sociální pouta

Sociální pouta v tomto modelu představují vztahy se členy kulturně či etnicky podobných skupin. Komunitní organizace migrujících rovněž poskytují zázemí pro udržování kulturně-specifických zvyků či tradic, fungují jako místo kontaktu pro

migrující jednotlivce, nabízejí podpůrné činnosti při migračním procesu a další zdroje, ke kterým by jinak migrující neměli přístup (Ager & Strang, 2008, s. 178). V tomto ohledu přináší i začlenění se z kraje integrace do etnické enklávy cenný kapitál. Sdílení informací a zkušeností, podpora a solidarita ostatních, je v začátcích velmi cenná, s postupem času však může být překážkou v budování vztahů se zbytkem společnosti (Heckmann, 2005, s. 17).

Sociální vazby

Sociální vazby doplňují předchozí dvě dimenze ještě o aspekt vztahu mezi migrujícími a strukturami státu. Přístup k vládním službám je mnohdy ztížen neznalostí jazyka a prostředí, což vyžaduje zvýšené úsilí nejen ze strany migrujících, ale i ze strany širší komunity. Zároveň je úspěšné zapojení do státních struktur a míra přístupu migrujících k nim jedním z předpokladů zdařilé integrace, přestože existuje celá řada strukturálních překážek, které tomuto zapojení brání (Ager & Strang, 2008, s. 181).

Facilitátory

Mezi prostředky usnadňující překonávání výše zmíněných překážek, tzv. facilitátory, řadí autoři jazyk a kulturně specifické znalosti a rovněž pocity bezpečí a stability. Ty mají potenciál usnadnit ekonomickou a sociální účast migrujících v dominantní společnosti, a odstranit tím překážky integrace spojené s vyloučením.

Jazyk a kulturní znalost

Ovládat jazyk majoritní společnosti je jedním z klíčových prvků, které jsou nezbytné pro efektivní integraci. Spolu s dalšími kulturními kompetencemi usnadňují sociální interakce, přístup k základním službám a obecnou orientaci ve společnosti. Skrze znalost jazyka, nebo poskytování materiálů přeložených do jazyka migrujících, se snižují bariéry v přístupu ke klíčovým informacím (ibidem, s. 183). Získávání kulturně specifických kompetencí, tedy znalostí, dovedností, idejí a modelů, které jsou nezbytným předpokladem pro úspěšné interakce ve společnosti zároveň umožňuje migrujícím identifikovat kulturní chování, které od nich majoritní společnost očekává. Skrze tuto kulturní integraci dochází ke vzájemnému interaktivnímu procesu, kdy u migrujících dochází ke kognitivním, behaviorálním a postojeovým změnám. K těmto

změnám dochází i u dominantní společnosti, která se učí způsobům a potřebám migrujících. Tyto změny však nemusí mít formu odmítnutí původních kulturních zvyklostí a prvků, neboť z těchto biculturních kompetencí ve výsledku prosperují jak jedinci, tak společnost (Esser, 2003, s. 7; Heckmann, 2005, s. 16).

Bezpečí a stabilita

Pocit osobního bezpečí je mnohdy prvořadým aspektem v životě (nejen) migrujících. Incidenty spojené s ohrožením či násilím mohou udávat celkové vnímání komunity, ať se jedná o komunitu migrujících, tak o komunitu dominantní společnosti. Přitom skutečné násilí není podmínkou pro tuto nejistotu, domnělý pocit nebezpečí či verbální nevraživost snižuje subjektivní kvalitu života v komunitě a její stabilitu, a znesnadňuje integraci (Ager & Strang, 2008, s. 184).

Báze

Do poslední dimenze integrace řadí autoři občanství a s ním spojená práva a povinnosti. Přestože způsob, jakým k získání občanství přistupují jednotlivé země, je odrazem mnoha faktorů, důležitost naturalizace, jako báze pro plnohodnotný život migrujících ve společnosti, zůstává.

Občanství a práva

Stěžejním aspektem spojeným s formulací politik národnosti a občanství jsou práva a povinnosti, která jsou migrujícím (ne)přiznávána, a která se od nich očekávají. To hraje klíčovou roli i v kontextu normativního charakteru rámce občanství, který určuje „úspěšné“ výsledky integrace. Získání členství v politické komunitě skrze naturalizaci¹⁶ umožňuje migrujícím nejen ovlivňovat rozhodnutí, která se jich týkají, ale především pobývat v zemi bezpečně (Heckmann, 2005, s. 16). Přístup k základním právům skrze občanství umožňuje migrujícím plnohodnotnou účast na veřejném životě ve všech sektorech společnosti. Znakem integrované komunity v tomto pojetí je tedy taková

¹⁶ Pokud migrující nedisponují trvalým pobytem nebo jeho obdobou, je jejich setrvávání v zemi provázeno pobyťovou nejistotou, která je ale výrazně protiintegrační. Snaha o získání občanství nebo trvalého pobytu se tak váže spíše k touze žít v zemi legálně a bezpečně (Tollarová, 2006).

společnost, ve které mají všichni společný základ práv, který je explicitně vyjádřen v jakékoliv situaci, v níž jsou uplatňována (Ager & Strang, 2008, s. 176).

Integrace migrujících do sociálních struktur je často nahlížena jako výsledek souhry mezi strukturálními faktory společnosti na jedné straně a cílevědomým chováním migrujících vybavených specifickými kulturními charakteristikami na straně druhé. Komplexní integrační procesy jsou však ovlivněny i místními strukturami určujícími příležitosti či omezení migrujících, které nelze vykládat jako kulturně účelové chování. Zároveň hraje klíčovou roli i ideologická dimenze dominantní společnosti a různorodé politiky, které utvářejí rámec těchto procesů (Lindo, 2005). Důležitým faktorem vstupujícím do těchto dimenzí je také obrat směrem k transnacionálnějšímu pojmání integrace, který zohledňuje komplexní a provázané procesy začleňování migrujících spolu s nadnárodními formami identifikace a sounáležitosti.

MĚŘENÍ INTEGRACE

Pozice úspěšné integrace migrujících jako klíčového politického tématu vyústila ve snahy integraci kvantifikovat a měřit. Výsledky těchto měření mají sloužit tvůrcům politik a dalším zapojeným aktérům, kteří na jejich základě mohou přijímat rozhodnutí týkající se přístupů a strategií, které s integrací úzce souvisí. Jednotlivé hodnocené dimenze vycházejí tedy převážně ze státních dokumentů a politik. Absence jednotné definice pojmů spojených s migrací či nesourodost sledovaných analytických kategorií však komplikují komparabilitu výsledků a jejich praktické využití na globální úrovni.

V evropském prostředí se datům spojeným s integrací migrujících věnuje Eurostat, statistický úřad Evropské unie. Ten v dokumentu *Migrant Integration Statistics* srovnává data migrujících na území EU pocházejících ze zemí EU, ze zemí mimo EU i samotných státních občanů. V jeho podání jsou čtyřmi klíčovými ukazateli integrace migrujících zaměstnání, vzdělání, sociální inkluze a aktivní občanství (European Commission, 2021).¹⁷ Indikátorům integrace se věnuje i OECD, které ve spolupráci

¹⁷ Tato klasifikace tzv. Zaragoza indikátorů vychází z deklarace evropské ministerské konference o integraci v Zaragoze (Kefferputz, 2010).

s EU vydává dokument *Settling In*.¹⁸ Za čtyři klíčové indikátory jsou v něm pokládány charakteristiky migrujících, schopnosti a trh práce, životní podmínky a občanská angažovanost, a sociální indikátory (OECD/EU, 2018).

Dalším z indikátorů, který se celosvětově věnuje integraci migrujících, je *Migrant Integration Policy Index* (MIPEX).¹⁹ Ten skrze vybrané politické ukazatele reflektuje možnosti migrujících zapojit se do společnosti v analyzovaných zemích. Jeho cílem je hodnotit a porovnat existující vládní politiky na podporu integrace migrujících, a skrze analýzu těchto výsledků nabídnout klíčovým politickým aktérům prostředek ke zlepšení řízení integrace. Mezi sledovaných osm ukazatelů patří mobilita na trhu práce, vzdělání, zdraví, sjednocování rodin, politická participace, trvalý pobyt, přístup k občanství a ochrana před diskriminací (MIPEX, 2022).

Navzdory existenci vícero indexů a ukazatelů, jejichž dimenze se více či méně překrývají, se žádný z nich nestal univerzálně referenčním a užívaným. V reakci na nedostatek jednotícího měřítka integrace vytvořila Laboratoř pro imigrační politiku (IPL)²⁰ svůj vlastní index. Ten existuje v kompletní (IPL-24) a ve zkrácené (IPL-12) formě, a zachycuje šest dimenzí integrace, konkrétně psychologickou, ekonomickou, politickou, sociální, jazykovou a navigační. Autoři prezentují tento index jako vhodný pro zachycení vícerozměrné povahy integrace, a jako univerzální a variabilní nástroj pro zachycení různorodých cílů, jako je mapování úrovně integrace, deskriptivní či kauzální analýza hodnotící vliv programu, události, či politické intervence na úspěšnost integrace. Index rovněž umožňuje zachytit integraci pouze v konkrétních dimenzích či charakterizovat populace migrujících podle vztahu mezi jednotlivými dimenzemi (Harder et al., 2018, s. 11483).

V českém prostředí se měření integrace věnuje Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (VÚPSV). Ten se ve svých projektech zaměřuje primárně na cizince z třetích zemí. Projekty se soustředí především na monitoring integračních procesů, jehož výsledky

¹⁸ Ten rozšiřuje data z EU o data ze zemí OECD a vybraných zemí G20, celkem se tedy jedná o 49 zemí. Nejnovější verzí toho dokumentu je jeho třetí vydání z roku 2018 (OECD/EU, 2018).

¹⁹ MIPEX sleduje data z 56 zemí světa a jeho nejnovější verzí je páté vydání sledující období do roku 2020 (MIPEX, 2022).

²⁰ *Immigration Policy Lab*, která má pobočky na Stanford University a ETH-Zurich, představila svůj projekt v roce 2018.

pak slouží jako podklad pro hodnocení průběhu a účinnosti integrace. Indikátory se dělí do tří kategorií na základní ukazatele, které zahrnují demografické charakteristiky, zaměstnanost, vzdělání či sociální začlenění, na analytické ukazatele, které data z první kategorie dále podrobněji rozvádějí, a na srovnávací ukazatele, které vztahují data směrem k českému obyvatelstvu a dalším cizincům žijícím na území ČR (Schabelle, 2022).

Stávající indexy integraci pojmají buď v termínech státních politik a jejich vlivu, nebo se na základě zvolených charakteristik soustředí na konkrétní míru integrace migrujících. Přestože zatím vědecká komunita nepoužívá unifikované měřítko či index, nástroje pro tuto koordinaci nepochybně existují.

ZÁVĚR

Důsledkem bezprecedentních migračních toků a snahy zaštitit migraci pod vědomou státní kontrolu se integrační procesy staly důležitým prvkem migračních politik, ale také centrem zájmu mnoha akademiků. Vymezení pojmu tak provází pluralita konceptualizací a perspektiv, kterými je možné na něj nahlížet.

Koncept integrace prošel v historii celou řadou změn, v dnešní době se však odehrává především v kontextu reflexe občanství a transnacionálních sociálních polí. Provázanost občanství a národního státu přestává být adekvátní a objevují se tendence přeměnit jeho charakter více inkluzivním směrem. Tedy obrátit pozornost k nadnárodním či neetnickým formám identifikace a sounáležitosti, a transformovat jeho podstatu v kontextu transnacionalismu a občanské integrace. Exkluze skupin z plnohodnotné účasti na občanství totiž oslabuje jeho sílu jako integrujícího prvku společnosti. To platí i pro integraci, kterou je potřeba denacionalizovat a nahlížet na ni optikou transnacionálních sociálních vazeb a polí.

Migrační vzorce dnešní doby jsou ovlivněné celou řadou sociálních, politických, ekologických či ekonomických faktorů. Přístup k sociálnímu umístění migrujících a tím pádem i implicitní normativní prvky integračních strategií a nástrojů tak reflektují ideologie a migrační historie jednotlivých států. Procesy integrace probíhající v mnoha dimenzích předpokládají participaci všech zapojených sociálních aktérů, tedy i nemigrujících. Migrační toky a vazby však mnohdy přesahují národní prostor, který je tak

nahrazen transnacionálními sociálními poli, na kterých probíhají rozmanité procesy mobility a interkulturality. To si spolu s existencí kulturně pluralitních společností vynucuje redefinici tradičních kategorií jako je občanství, stát či národ.

Začleňování migrujících do společnosti probíhá různorodým způsobem, který je ovlivněn politickými, demografickými či sociokulturními predispozicemi každého státu. Míra touhy participovat na každodenních interakcích se členy společnosti v kombinaci s touhou k zachování kulturní identity určuje strategie, které migrující při integraci zaujmají. Stejně tak i členové majoritní společnosti mohou k integraci zvolit různorodé strategie. Do jaké míry jsou tyto strategie v harmonii pak ovlivňuje nejenom úspěšnost integračních procesů, ale i míru sociální soudržnosti ve společnosti. Provázané procesy integrace probíhají v několika dimenzích, které reflektují její normativní chápání. Na integraci migrujících do společnosti je tak často nahlíženo jako na výsledek souhry mezi strukturálními faktory a specifickými kulturními charakteristikami. Komplexní procesy integrace jsou ovlivněny místními strukturami určujícími příležitosti či omezení migrujících, a ideologickou dimenzí dominantní společnosti a jejích politik. Obrát k transnacionálnějšímu pojmání integrace však zohledňuje komplexní procesy začleňování a nadnárodní formy identifikace a sounáležitosti.

Přestože byla vytvořena celá řada indikátorů a ukazatelů, jak integraci jako klíčové politické téma měřit, nesourodost sledovaných analytických kategorií a nesjednocený diskurz komplikují komparabilitu výsledků a praktický užitek na globální úrovni.

Seznam literatury

Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>

Alba, R. D., & Nee, V. (2003). *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press.

Anthias, F. (2014). Beyond Integration: Intersectional Issues of Social Solidarity and Social Hierarchy. In F. Anthias & M. Pajnik (Ed.), *Contesting Integration, Engendering Migration: Theory and Practice* (s. 13–36). Palgrave Macmillan.

<http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0094306110404516a>

Asselin, O., Dureau, F., Fonseca, L., Giroud, M., Hamadi, A., Kohlbacher, J., Lindo, F., Malheiros, J., Marcadet, Y., & Reeger, U. (2006). Social Integration of Immigrants with Special Reference to the Local and Spatial Dimension. In R. Penninx, M. Berger, & K. Kraal (Ed.), *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe: A State of the Art* (s. 133–170). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053568668>

Baglioni, G. (1964). Trends in the Studies on the Socio-Cultural Integration of Immigrants. *International Migration Digest*, 1(2), 125–128. <https://doi.org/10.2307/3002885>

Baršová, A., & Barša, P. (2005). Od multikulturalismu k občanské integraci. Změny v západoevropských politikách integrace přistěhovalců. *Sociální studia / Social Studies*, 2(1), 49–66. <https://doi.org/10.5817/SOC2005-1-49>

Bauböck, R. (2006). Citizenship and migration—Concepts and controversies. In R. Bauböck (Ed.), *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation* (s. 15–32). Amsterdam University Press.

Berry, J. W. (2011). Integration and Multiculturalism: Ways towards Social Solidarity. *Papers on Social Representations*, 20, 2.1-2.21.

Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55(3), 303–332.

Bosniak, L. (2000). Citizenship Denationalized. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 7(2), 447–509. <https://doi.org/10.2139/ssrn.232082>

Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 531–548. <https://doi.org/10.1080/01419870120049770>

Castles, S., & Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration*. Macmillan Press Ltd.

Castles, S., Haas, H. de, & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (Fifth edition). Palgrave Macmillan.

Dahinden, J. (2012). Transnational Belonging, Non-ethnic Forms of Identification and Diverse Mobilities: Rethinking Migrant Integration? In M. Messer, R. Schroeder, & R. Wodak (Ed.), *Migrations: Interdisciplinary Perspectives* (s. 117–128). Springer Vienna. <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-0950-2>

Esser, H. (2003). Ist das Konzept der Assimilation überholt? *Geographische Revue: Zeitschrift für Literatur und Diskussion*, 5(2), 5–22.

European Commission. (2021). *Migrant integration statistics: 2020 edition*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2785/373334>

Favell, A. (2003). INTEGRATION NATIONS: THE NATION-STATE AND RESEARCH ON IMMIGRANTS IN WESTERN EUROPE. In *Comparative Social Research* (Roč. 22, s. 13–42). Emerald (MCB UP). [https://doi.org/10.1016/S0195-6310\(03\)22001-9](https://doi.org/10.1016/S0195-6310(03)22001-9)

Favell, A. (2005). Assimilation/Integration. In *Immigration and Asylum: From 1900 to the Present* (s. 19–22). ABC-CLIO.

Glazer, N., & Moynihan, D. P. (1963). *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. The M.I.T. Press.

Goksel, G. U. (2018). *Integration of Immigrants and the Theory of Recognition*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-65843-8>

Goodman, S. W. (2014). Explaining civic integration diversity: Citizenship legacy and government orientation. In *Immigration and Membership Politics in Western Europe* (s. 65–89). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107477865>

Habermas, J. (1995). Citizenship and National Identity: Some Reflection on the Future of Europe. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing Citizenship* (s. 255–282). State University of New York.

Hamberger, A. (2009). Immigrant Integration: Acculturation and Social Integration. *Journal of Identity and Migration Studies*, 3(2), 2–21.

- Harder, N., Figueroa, L., Gillum, R. M., Hangartner, D., Laitin, D. D., & Hainmueller, J. (2018). Multidimensional measure of immigrant integration. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(45), 11483–11488. <https://doi.org/10.1073/pnas.1808793115>
- Heckmann, F. (2005). *Integration and integration policies: IMISCOE network feasibility study*. europäisches forum für migrationsstudien (efms) Institut an der Universität Bamberg.
- Joppke, C. (2007). Beyond national models: Civic integration policies for immigrants in Western Europe. *West European Politics*, 30(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/01402380601019613>
- Joppke, C. (2017). Civic integration in Western Europe: Three Debates. *West European Politics*, 40(6), 1153–1176. <https://doi.org/10.1080/01402382.2017.1303252>
- Kefferputz, K. (2010). *Declaration of the European Ministerial Conference on Integration*. Council of the European Union.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M., & Passy, F. (Ed.). (2005). *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. University of Minnesota Press.
- Kraler, A. (2006). The legal status of immigrants and their access to nationality. In *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation* (s. 33–66). Amsterdam University Press.
- Lash, C. L. (2018). Making Americans: Schooling, Diversity, and Assimilation in the Twenty-First Century. *Journal of the Social Sciences*, 4(5), 99–117. <https://doi.org/10.7758/rsf.2018.4.5.05>
- Lindo, F. (2005). The Concept of Integration: Theoretical Concerns and Practical Meaning. In O. Asselin, Maria Lucinda Fonseca, & J. Malheiros (Ed.), *Social Integration and Mobility: Education, Housing and Health* (s. 7–20). Centro de Estudos Geográficos.
- MIPEX. (2022, 5). *WHAT IS MIPEX?* <https://www.mipex.eu/what-is-mipex>
- Mouritsen, P., Kriegbaum Jensen, K., & Larin, S. J. (2019). Introduction: Theorizing the

civic turn in European integration policies. *Ethnicities*, 19(4), 595–613. <https://doi.org/10.1177/1468796819843532>

OECD/EU. (2018). *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en>

Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Palgrave Macmillan.

Park, R. E. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*, 33(6), 881–893.

Penninx, R. (2006). Conclusions and Directions for Research. In R. Penninx, M. Berger, & K. Kraal (Ed.), *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe: A State of the Art* (s. 305–318). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053568668>

Portes, A., & Zhou, M. (1993). The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74–96. <https://doi.org/10.1177/0002716293530001006>

Rodríguez-García, D. (2010). Beyond Assimilation and Multiculturalism: A Critical Review of the Debate on Managing Diversity. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'integration et de La Migration Internationale*, 11(3), 251–271. <https://doi.org/10.1007/s12134-010-0140-x>

Schabelle, D. (2022, květen 17). *Indikátory integrace cizinců z třetích zemí v ČR*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. <https://www.vupsv.cz/projekty/?id=374>

Spiro, M. E. (1955). The Acculturation of American Ethnic Groups. *American Anthropologist*, 57(6), 1240–1252. <https://doi.org/10.1525/aa.1955.57.6.02a00140>

Szaló, C. (2007). *Transnacionální migrace proměny identit, hranic a vědění o nich*. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Szaló, C. (2009). Transnacionalismus a kritika metodologického nacionalismu. *Sociální studia / Social Studies*, 6(1), 49–68. <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-49>

Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918). *The Polish Peasant in Europe and America. Primary-Group Organization*. The Gorham Press.

Tollarová, B. (2006). Integrace cizinců v Česku: Pluralita, nebo asimilace? *Biograf*, 39(107). <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3902>

Topinka, D. (2009). Utváření konceptu integrace imigrantů. In D. Topinka, P. Zahrádka, M. Foret, M. Fafejta, & J. Hrabal (Ed.), *VYPRÁVĚNÍ – IDENTITA – DIFFERENCE. Vybraná témata kulturních studií*. (s. 145–172). Univerzita Palackého v Olomouci.

Warner, W. L., & Srole, L. (1945). *The Social Systems of American Ethnic Groups*. Yale University Press.

Waters, M. C., & Gerstein Pineau, M. (2015). *The Integration of Immigrants into American Society*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/21746>

3 Diaspora a diasporní studia

Nicola Raúl, Jakub Havlíček

Vlivem globalizace a uvolňováním trhů práce dochází v současné době stále k většímu rozptylování populace po celém světě. Rostoucí mezinárodní migrace a společenská přeměna s sebou přinesly mimo jiné také přehodnocení tradičních konceptů spojených s migrací a nový předmět zájmu, kterým se stala geneze a formování nadnárodních sociálních skupin. Pozornost se také soustředí na otázku mocenských vztahů, které se promítají do prostoru – tyto sociopolitické konstrukce prostoru (např. skrze imigrační restriktce) jsou typické pro současné fenomény migrace, diaspor, transnacionalismu a formování hybridních kulturních identit.

Jedním z nově ustanovených konceptů je také diaspora. Ta se od 80. let 20. století stala v kontextu rozvoje transnacionalismu velmi populárním tématem na poli migračních studií i ve veřejném diskurzu. Termín diaspora se objevuje ve spojitosti s dalšími pojmy charakterizujícími globální mobilitu a formování identit. Je součástí širšího sémantického pole, jenž zahrnuje pojmy jako transnacionalismus či globalizace a autoři se jím snaží pokrýt širokou škálu společenství a různorodých kolektivních zkušeností, které se odlišují od ostatních a vytvářejí tak kulturní hybriditu čili fúzi či směs dvou a více kultur.

V současné době tak koncept diaspor představuje významný způsob nahlížení na důsledky mezinárodní migrace a zkoumání stěžejních otázek souvisejících se společenskou a politickou změnou. Zkoumání diaspor poskytuje také důležité informace o adaptabilitě jedince v kontextu změn prostředí, etnosociálních procesech v nových sociálních realitách či etnokulturních podmínkách chování a řadě dalších problémů, které studium etnických skupin v kontextu migrace nabízí. Vzhledem k širokému rozsahu konceptu diaspor však neexistuje žádný jednotící teoreticko-konceptuální rámec ani studie, které by na danou problematiku nahlížely celistvě. Přesto je možné nalézt celou řadu publikací, které diaspory studují z dílčí perspektivy (např. Du Bois, 1903; Harrison, 1988; Bhabha, 1994; Clifford, 1994; Axel, 1996; Vertovec, 1997, 1999, 2009; Cohen, 1992, 1997; Yelvington, 2001; Sheffer, 2003; Brubaker,

2005; Szaló, 2007; a mnohé další). Tato kapitola shrnuje vývoj, současné přístupy a kritické reflexe a vymezuje diasporu od jiných transnacionálních struktur.

Geneze konceptu diaspor

Diaspora je starý pojem, jehož použití a významy prošly v posledních letech radikální proměnou. V původním pojetí měl pojem negativní konotace a značil stav, v němž byla část populace násilně odtržena od svého původního etnického zázemí a rozptýlena v prostoru vzdálených lokalit (Vertovec, 1997). V tomto významu je termín nejvíce spojován s dobou helenistickou a římskou, kdy termín diaspora označoval židovské vystěhovalce z Palestiny a jejich potomky. Později se tento termín rozšířil i na další skupiny obyvatel, které musely nedobrovolně opustit svou původní zemi bez možnosti návratu (např. Armény či africké obyvatele přivezené do USA a Karibiku za otroctvím). Dnes však badatelé uznávají dva typy diaspor: nucenou a dobrovolnou. Nucená diaspora často pramení z traumatických událostí, jakými jsou války, imperialistické dobývání, zotročování či přírodní katastrofy. Důsledkem toho lidé z nucené diaspory prožívají pocity pronásledování a ztráty touhy se do své domoviny vrátit, a to i přes silné vazby k místu svého původu. Oproti tomu diaspora dobrovolná představuje společenství lidí, jež dobrovolně opustili svou domovinu, např. z ekonomických důvodů.

Od 80. let 20. století v souvislosti s globalizací výrazně proměnil koncept diaspor, začal být více rozměňován a častěji užíván. Ten přestal být spojován pouze s negativním až tragickým stavem těchto skupin a rozšířil se k označení společenství, která se formují po imigraci do hostitelských zemí na základě sdíleného původu. Brubaker (2005) označuje proces rozptýlení významů pojmu diaspora v sémantickém a konceptuálním prostoru jako „diasporu“ diaspor. Jinými slovy Brubaker nahlíží na diasporu jako na výsledek dynamického procesu a přetvoření diaspor bez stálého členství, což umožňuje použití diaspor jako kolektivity, podmínky, procesu, atributu nebo adjektiva. Hovoří tak o procesu, který označuje jako „diasporu v diaspoře“. Takto volněji pojatý koncept diaspor může být aplikován na jakoukoliv populační kategorii rozptýlenou v prostoru, čímž může zahrnovat uprchlíky, exulanty, etnické či náboženské komunity, národnostní menšiny i migranty žijící mimo zemi jejich původu.

S jednou z prvních reflexí definice diaspor je spjato jméno Williama Safrana. Ten diasporu definoval prostřednictvím šesti kritérií: (1) diaspor jsou rozptýleny do

minimálně dvou periferních míst, (2) udržují si v paměti obrazy a mýty o své původní domovině, (3) věří, že nejsou a nejspíše ani nemohou být plně akceptováni hostitelskou společností, (4) svou rodnou zemi vnímají jako zemi návratu, (5) jsou zavázáni k udržení vztahu k domovině a (6) jejich skupinové vědomí a solidarita jsou tímto trvajícím vztahem ovlivněny (Safran, 1991). Safran vnímal diasporické komunity mylně jako segregující se a odmítající řád hostitelské společnosti. Dnešní studie již ukazují, že diaspory vynakládají stejnou snahu přizpůsobit se hostitelské společnosti stejně jako ostatní imigrační komunity, a to i přesto, že usilují o zachování původní kultury a vazeb na svou domovinu. Do integračního procesu v hostitelské společnosti však vnášejí názory, potřeby a zájmy země svého původu. Je důležité mít na paměti, že diaspora neznamena vyloučení ze společnosti hostitelské země, ale naopak představuje pojítko mezi hostitelskou společností a původní domovinou, čímž pomáhá udržet starou a zároveň respektovat novou kulturu.

Robin Cohen (2007) považoval Safranovu definici za příliš restriktivní, a proto ji rozšířil. Rozhodl se do ní zahrnout jak skupiny, které se rozhodnou odejít dobrovolně, tak ty, které migrují v důsledku tragických událostí, stejně jako společenství, která se usadila v hostující zemi na relativně dlouhou dobu. Dle autora je potřeba brát v potaz také pozitivní aspekty života migrantů v nové zemi a uznávat akceptaci diaspor hostitelskou společností a jejich integraci a asimilaci. Cohenův model proto rozlišuje pět typů diaspor: (1) *diaspory obětí* (skupiny odsunuty z donucení) (2) *pracovní diaspory* (masové diaspory, které migrují za pracovními příležitostmi, např. indická nebo turecká diaspora), (3) *obchodní diaspory* (skupiny migrující za účelem otevření nových obchodních cest, mezi něž patří čínská nebo libanonská diaspora), (4) *imperiální diaspory* (přesunující se na základě imperialismu) a poslední (5) *kulturní diaspory* (stěhující se z důvodu lidských zvyků, tradic a hodnot).

Také Cohenova definice diaspor byla později kritizována (např. Tsagarousian, 2004), a to ve světle stále se rozšiřující migrace, technologických pokroků v dopravě zefektivňující lidskou mobilitu a faktu, že migrace do hostující země bývá zřídka trvalého charakteru. Kritici Cohenovy definice tak upozorňují, že se nelze zaměřovat na diaspory pouze jako na trvalá osídlení (*longue durée*), protože na rozdíl od minulosti jsou diaspory nyní stále pohyblivější a mají přechodný charakter.

Svou vlastní představu o pojetí diaspory měli také tzv. postkoloniální teoretici, podle nichž jsou tato společenství odlišná od vlastností připisovaných původní i hostitelské společnosti. Jedním z nich je také Hommi Bhabha, jenž ve své práci *The Location of Culture* charakterizoval diasporu metaforou “třetího prostoru” (Bhabha, 1994, 93-101). Jedná se o liminální prostor, jenž nespadá ani k původní, ani k hostitelské společnosti. Na specifika související s prostorovým ukotvením diaspor později poukazovali i jiní autoři. Objevil se tak např. koncept bi-lokality, jenž umisťuje diasporu na pomezí mezi původní a hostitelskou společností. Jistou formu “dvojitosti” připouštěl ve svých teoriích také Samir Dayal, který v textu *Diaspora and Double Consciousness* popisuje koncept “zdvojeného vědomí” (*double consciousness*) u diaspor. Ten původně odkazoval na zdroj vnitřní rozdvojení, který údajně zažívali Afroameričané vlivem svého útlaku a znehodnocení ve společnosti ovládané “bílými”. Do společenského a politického smýšlení zavedl tento koncept již dříve William Edward Burghardt Du Bois svým dílem *The Souls of Black Folk* (1903). V něm rozpracovává myšlenku dvojího vědomí černošské komunity a popisuje násilné rozdělení identity jejích členů na vnitřní a vnější část. Vnitřní i vnější složky vlastního já jsou však vždy nestabilní a protichůdné. K označení této rasové dialektiky využil Du Bois metaforu závoje, která značí ambivalentní touhu po jinakosti. Dayal navazuje na Du Boisovy myšlenky a ve svém textu hovoří o “zdvojeném vědomí” diaspor v kontextu jejich neustálé oscilace mezi dvěma kulturami a hledání “Nás” a “Těch druhých”. Ve výsledku pak „zdvojené vědomí“ umožňuje vytvářet několik různých významů přináležení.

Jednou z dalších možných typologizací je ta dle Vertovce. Ten ve svém textu *Three Meanings of ‘Diaspora’, Exemplified among South Asian Religions* (1997) přichází se třemi významy diaspor: (1) diaspora jako sociální forma, (2) diaspora jako vědomí a (3) diaspora jako způsob kulturní reprodukce. Ta první, *diaspora jako sociální forma*, vychází z historické židovské zkušenosti v diaspoře (viz výše) a klade důraz na skupinovou identifikaci, která je charakteristická trvajícím vztahem jejích členů k domovině, a to i navzdory jejich rozptýlení mimo rodnou vlast. Tato perspektiva se zaměřuje na udržování a rozvoj transnacionálních sítí, kolektivní identity a různých specifických forem ekonomických strategií. *Diaspora jako vědomí* vnímá diasporu jako specifický druh vědomí, který se utváří u současných transnacionálních komunit (Safran, 1991; Clifford, 1994). Ty se vyznačují dvojí nebo paradoxní povahou. Negativně

je tvoří zkušenosti s diskriminací a vyloučením, pozitivně pak ztotožnění s historickým dědictvím (jako je „indická civilizace“) nebo se současnými světovými kulturními či politickými silami (např. islám) (Vertovec, 1997). V tomto pojetí je vnímaná kulturní etnicita jako stav i jako pružná hybridní sociální kategorie, která může být vyjednávanou identitou (Hanus, 2009). *Diaspora jako způsob kulturní reprodukce* je popisována jako společenství zahrnující produkci a reprodukci nadnárodních společenských a kulturních jevů (kulturních objektů, obrazů a významů), které přenášejí ze své původní domoviny do nového prostředí v rámci diasporické komunity.

Diaspora dnes

Optikou migračních studií (Vertovec, 1997, 1999, 2009; Szaló, 2007) je dnes za diasporu označováno etnické menšinové společenství, které se zformovalo po imigraci v hostitelské zemi na základě intenzivního vědomí sounáležitosti, historické kontinuity a pevné vazby na původní etnické zázemí. V širším pojetí se tak jedná o jakékoliv obyvatelstvo, které je považované za “deteritorializované” nebo “nadanárodní” – tedy to, které v současnosti pobývá v jiné než rodné zemi a jehož vazby překračují hranice národních států a vytvářejí transnacionální sítě (Vertovec, 2009). Tato koncepce diaspor se tak zakládá na čistě geografickém přináležení skupiny. Charakteristickým rysem diaspor je jejich pevná vazba k domovině a udržování kontaktu s domovinou, díky čemuž dochází nejen k posilování jejich vzájemného vztahu k zemi původu, ale také k tvorbě transnacionálních sítí. Jejich vztah je utužován na základě systematického rozhodnutí prostřednictvím aktivit členů diaspor v různých sférách, např. ekonomické na základě finanční podpory na dálku (tzv. remittance), prosazováním zájmů a potřeb země svého původu, kulturní či sociální sféře prostřednictvím fyzických i virtuálních návštěv skrze moderní technologie (Sheffer, 2013). Diaspora se tak stává pojítkem mezi hostitelskou zemí a domovinou. Každá diaspora ovšem funguje jinak a má své vlastní praktiky, se kterými udržuje kontakt s domovinou, nezřídka i ilegálními způsoby.

Diaspory však nevytvářejí pouze přeshraniční sítě, ale také ty vnitrostátní v hostitelské zemi, a to za účelem propojení se s ostatními diasporami se stejným etnickým či náboženským zázemím. Komunita diaspor dává jedincům příležitost vstupovat do interakcí se svými krajany i mimo domovinu a udržovat své zvyky a tradice, které jsou klíčovou složkou jejich identity. Tímto způsobem, i přes rozhodnutí život v jiné zemi,

udržují kulturu své domoviny, čímž projevují solidaritu nejen k domovu, ale také mezi sebou navzájem (Sheffer, 2003). Přidružení se k diaspoře může vést k emočnímu naplnění, jelikož migrantovi opětovně umožňuje “navštěvovat” skrze zvyky a tradice, což mu v konečném důsledku také pomáhá sžít se s novým prostředím a přizpůsobit se jeho podmínkám (Akhtar, 1999). Míra participace v rámci této komunity je však čistě subjektivním rozhodnutím jedince.

Starší pojetí diaspor naznačovalo, že její členové nejsou schopni se plně společensky, ekonomicky a kulturně integrovat do hostitelské země. Pojem byl také spjat s udržováním hranic ze strany majoritní skupiny mezi sebou a diasporou, a to prostřednictvím diskriminace diasporických skupin. Asimilace zároveň představovala potenciální zánik diaspory. Z toho důvodu i dnes bývají tato společenství v některých případech mylně chápány jako komunity odmítající řád a normy dané společnosti a jsou synonymem vyloučení. Diaspory však existují ve dvou světech zároveň. Na jednu stranu se snaží přizpůsobit podmínkám hostitelské společnosti, na druhou stranu aspirují na prosazování zájmů své rodné země nejen v hostitelské společnosti, ale také v mezinárodním systému a politice. Důležité je si uvědomit, že i v tomto případě jedinec na základě vlastního rozhodnutí buďto respektuje, nebo naopak popírá řád v hostitelské zemi. Novější pojetí diaspor dnes klade důraz na kulturní hybriditu čili na zrod nových kulturních forem (Bhabha, 1994).

Klíčovým konceptem, který se vztahuje k symbolickému propojení rodné země, místa pobytu a symbolických atributů místního způsobu života jsou tzv. metonymie domova. Jedná se o objekty, které si může jedinec z původního domova přenášet a které ho charakterizují. V zásadě jsou to symbolické předměty, které odkazují do minulosti a jsou uchovány ve vzpomínce na rodnou zemi, období dětství a mají silný emocionální náboj – jídlo, hudba, rodina, chutě, vůně, zvuky, tradiční oděvy či rutinní předměty a činnosti. Tyto metonymie představují charakteristický způsob života a evokují u migrantů pocit bezpečí, důvěry, blízkosti, intimity, jistoty, předvídatelnosti a rutinní charakter domácího prostředí vytváří důvěrně známé prostředí. Není tak nutné znovu (re)definovat situace a vyhledávat nové způsoby jednání. Metonymie domova nastavují předvídatelný řád v životě migranta (Szaló, 2006). Takto pojímaný domov splývá s domovinou, čímž dochází k propojení různých míst pobytů s žitou sociokulturní realitou,

ve které se reprodukuje kultura, jazyk a dalších významné složky, jež jsou základem identity jedinců v dané diaspoře.

Z již řečeného je tedy zřejmé, že starší a novější použití diaspor se od sebe zásadně liší. Zatímco starší způsoby užívání zdůrazňují skutečnost, že diasporické skupiny se v regionech přistěhovalectví neasimilují, novější diskuse jdou nad rámec myšlenky kulturní osobitosti a zaměřují se na procesy kulturní inovace. Nacionalistické skupiny i vlády často využívají koncept diaspor k prosazování agendy budování národního státu nebo kontroly obyvatelstva v zahraničí. Tento koncept se používá také k mobilizaci podpory skupinové identity či politiky, např. jako ochrana etnických menšin žijících v jiném státě. V současné době je termín diaspora užíván i v kontextu ekonomiky. Diaspory jsou využívány k povzbuzení finančních investic a k podpoře politické loajality mezi ekonomicky úspěšnými emigranty (Vertovec, 1997). I přestože došlo k proměně pojetí diaspor od geograficky-politického přináležení k rovině imaginativní, vazby diaspor na zemi původu jsou stále velmi silné.

Diasporická identita

Ze širokého spektra sledovaných kulturních domén v kontextu migrace, v době 60. až 90. let minulého století akademici akcentovali důležitý předpoklad o prostorové vzdálenosti národnostních menšin od jejich původní domoviny. V kontextu diaspor byl zdůrazňován tzv. diasporický mýtus ztracené domoviny jakožto místa přináležení, a to ve vztahu k utváření kolektivní identifikace v kulturně odlišném prostředí.

Na základě migrace však zcela nevyhnutelně dochází v novém prostředí ke změnám a adaptaci. Základními stavebními kameny identity zůstává dle některých autorů kontinuita a kulturní purismus. Protichůdnou analytickou perspektivu tzv. kulturní hybridity zavádí do akademického diskurzu burmingshamská škola kulturních studií (Hall, 1990; Bhabha, 1994; Werbner & Modood, 1997, Gilroy et al., 2000). Kulturní hybridita předpokládá kulturní mísení a vznik „nečistých“ nejednoznačných identit, což odporuje esencialismu a striktním hranicím předešlých teorií. Diaspory jako společenství lidí totiž kromě současného domova sdílejí také domov za hranicemi, což může vést k představě o hybriditě transnacionálních migrantů, jež je symbolem rozpojení místa, kultury a identit. Diaspora tak může dát vzniknout již zmiňovanému „dvojímu vědomí“ čili k formování identit dochází na základě překračování hranic a

zamítáním starých jistot (Clifford, 1994) a tvorbě tzv. třetího prostoru, který je dle Szaló (2006) místem, ve kterém absentuje zakotvení a jistoty a střídá se zkušenost vymístění a integrace.

Na první pohled se tak může zdát, že diaspora a hybridita jsou dva protikladné termíny, přičemž jeden z nich zdůrazňuje kontinuitu, stabilní kolektivní identity, teritorialitu a hranice, zatímco druhý zase změnu a plynutí, individuální strategie, deteritorializaci a otevřenost. V praxi tomu však tak není, jelikož současné studium bere v potaz multietnicitu a připouští, že součástí světa, který popisuje, je jak otevřenost, tak uzavřenost, jak „zakořeněnost“, tak změna, jak kontinuita, tak i adaptace.

V akademickém prostředí se otázkou identity u diaspor zabýval například Stuard Hall (1990). Hall při konceptualizaci kulturní identity vycházel z postkoloniálních teorií. Ve své studii *Kulturní identita a diaspora* nastiňuje dvě definice kulturní identity diaspor. Dle první z nich je kulturní identita jakési kolektivní „jedno silné já“, které mnoho lidí se společnou historií a předky drží společně. V této souvislosti tak identita poskytuje stabilní, neměnný a referenční rámec a význam prostřednictvím odlivu a toku historických změn a úvah potomků o historických zkušenostech předků jako o společné pravdě. (Re)konstrukci kulturní identity diaspor ukazuje na příkladu černochoů žijících v diaspoře. Hall se zmiňuje, že k odhalení jejich současné kulturní identity je nezbytné, aby „odhalili“ svou africkou minulost. Hallova druhá definice kulturní identity připouští, že kulturní identita není pevnou podstatou zakořeněnou v minulosti, ale neustále probíhající transformací, která podléhá nejen historii, ale také kultuře a moci. Hall tedy definuje kulturní identitu jako „jména, která dávají různým způsobem, jakým jsme umístěni, a umisťujeme se do nich, vyprávění minulosti.“ Podle Halla černoši žijící v diaspoře neustále objevují sebe a svou identitu mícháním a hybridizací a „kreolizují“ vlivy z Afriky, Evropy a zbytku světa ve svých kulturních praktikách a každodenních činnostech. Autor tak dochází k závěru, že pro diasporu neexistuje žádná univerzální kulturní identita, ale připouští existenci množství různých kulturních identit, které sdílejí nejen důležité podobnosti, ale také důležité rozdíly, které je potřeba respektovat (Hall, 1990).

V případě diaspor hraje domovina při formování identity klíčovou roli. Jedinci mají velmi silnou citovou vazbu ke svým kořenům a původu. Diasporická identita tak předpokládá

důraz na udržování a oživení kultury předků. Pojetí diaspor a transnacionálních sítí jedinců je zakotveno v představě o sdílené formě obecné identity, která má často základ v místě původu a kulturních s ním asociovaných lingvistických znacích (Vertovec, 2001). Dle Vertovce (2001) jsou identity mnoha těchto jedinců v diaspoře ujednávány uvnitř sociálních světů, který zahrnuje více než jedno místo. Diaspory se nacházejí ve dvou světech najednou – v rodné a hostitelské zemi. Spojení mezi těmito zeměmi není však bezproblémové. Je často plné napětí a rozpolcenosti. Diasporická identita tak může mnohem častěji čerpat ze zkušenosti s migrací a s vytvářením domova v hostitelské společnosti než z fixace na původní domovinu.

Podle Tsagarousianou (2004) je v otázce diasporické identity přecenován silný emocionální náboj, důraz na konstruktivní roli místa původu a fixace k domovině, která se může mnohem více rýsovat až v souvislosti se zkušeností migrace a usazením či zkušeností vytváření vlastního domova. V této souvislosti Tsagarousianou zmiňuje, že je nezbytné rozlišovat mezi etnickou a diasporickou identitou, protože ne všechny rozptýlené populace mohou být automaticky a nekriticky identifikovány jako diaspory pouze na základě sdílení etnického původu a identity. Tím se dostává do rozporu se Safranem (1991), který naopak zdůrazňuje důležitost vnímání a udržování silných spojení a identifikaci s tradicemi domoviny.

Diaspory a transnacionalismus

Globalizace a rostoucí migrace s sebou nepřinesla pouze přehodnocení tradičních konceptů souvisejících s migrací a proměnu sociálních formací, nýbrž otevřela také otázku týkající se přeshraničních procesů a utváření přeshraničních sítí, tzv. *transnacionalismus*. Témata transnacionalismu a diaspory jsou klíčovými a hojně využívanými koncepty v globálních teoriích migrace. Mají však nejasné hranice a často se překrývají. Vzhledem k tomu, že jsou oba koncepty spojené s přeshraničními procesy a oba připouští existenci vazeb na rodnou zemi i po jejím opuštění, často se můžeme setkat i s jejich zaměňováním. Také se objevuje mylná představa, že se jedná o synonyma. Diaspory a transnacionalismus však mají své osobité prvky, které proměňují přístup k jejich zkoumání.

Diaspory i transnacionalismus se vztahují k osobám v zahraničí a jejich vazbám na rodnou zemi, stejně jak na zemi hostující. Zde však podobnost končí. Diaspory, jakožto

skupiny lidí emigrující z domoviny ve větším počtu, existovaly již v dobách před naším letopočtem. Nicméně vzhledem k tomu, že jedinci migrovali nedobrovolně a v místech hostitelské společnosti se nesnažily o navázání užších vztahů, nelze hovořit o transnacionalismu, protože si k nové zemi nevytvořili hlubší vztah, ale pouze své smýšlení orientovali směrem k vidině návratu do rodné země. Postrádali tak transnacionální identitu.

Zásadním rozdílem mezi těmito pojmy je rozsah skupin. Diaspora nejčastěji souvisí s náboženskými, etnickými a národnostními skupinami, zatímco transnacionalismus je spojený s nejrůznějšími sociálními formacemi založených na různorodých, vzájemně sdílených jevech. Diaspora je jistou formou národní organizace, která zahrnuje zemi původu a hostitelkou společnost, zatímco transnacionální společenství zahrnují širší spektrum a mohou mezi ně patřit např. transnacionální vesnice, komunity či přeshraniční komunity. Transnacionální komunity tedy zahrnují i diaspory, ale ne všechny transnacionální komunity musejí být nutně diasporické.

Dále se liší svým přístupem k identitě a mobilitě. Na rozdíl od transnacionalismu se diaspory zaměřují primárně na aspekty kolektivní identity a jejich reprodukci. Přestože pro transnacionalismus je také otázka kolektivní identity důležitá, primárně se soustředí na proměny identity v kontextu mobility. Posledním rozdílem je časový horizont zkoumání. Při studiu diaspor se často zaměřujeme na vícegenerační model, zatímco transnacionalismus analyzuje především nedávné migrační toky (Bauböck & Faist, 2012).

Dle Assle Angel-Ajani (2006) by však syntéza těchto pojmů mohla vnést do pojetí transnacionalismu zcela nový rozměr a tvrdí, že je možné se ve studiích diaspory posunout od politicky sanitizovaného diskurzu, jenž obklopuje studie transnacionalismu. A to především s ohledem na skutečnost, že např. studium africké diaspory se zaměřuje výhradně na tematiku rasismu a rasistické teorie bělošské nadřazenosti (tzv. *white privilege*). To má dle Angel-Ajani potenciál vnést do problematiky transnacionalismu „až radikálně politickou perspektivu studia transnacionálních procesů a globalizace“ (Angle-Ajani, 2006, 296).

Závěr

Koncept diaspor si v kontextu proměny globálních podmínek a rozvojem transnacionalismu prošel značnou proměnou. Dříve orientovaná studia diaspor využívala tento koncept ve spojitosti s negativními konotacemi při studiu židovských a později řeckých či arménských vysídlených skupin. V 50. letech 20.století byl termín konceptualizován v souvislosti s africkou nucenou migrací, převážně ve vztahu k obchodu s otroky v Atlantském oceánu. Od 80. let se na poli migračních studií začíná postupně prosazovat transnacionální perspektiva, která s sebou přinesla razantní proměnu konceptu diaspor.

Současné pojetí diaspor se od staršího zásadně liší. Diaspory již nejsou spojovány pouze s negativním až tragickým stavem těchto skupin, ale termín se rozšířil k označení společenství, které se formují po imigraci do hostitelských zemí na základě sdíleného původu. Starší pojetí diaspor také naznačovalo, že její členové nejsou schopni se plně společensky, ekonomicky a kulturně integrovat do hostitelské země. Z toho důvodu i dnes bývají tato společenství v některých případech mylně chápány jako komunity odmítající řád a normy dané společností a jsou synonymem vyloučení. Podle nejnovějšího pojetí však diaspory mohou existovat ve dvou světech zároveň, čímž se otevírají v oblasti migračních studií nové otázky spojené se studiem migrace a diaspor.

Nové diasporické perspektivy se vzájemně doplňují s konceptem transnacionalismu, deteritorializací identit a soustřeďují se primárně na studium vazeb imigrantů v hostující zemi a jejich vztahů se zeměmi původu, což vedlo k revitalizaci tohoto konceptu. Nyní se koncept diaspor používá k popisu různých národů, které mají zkušenost s migrací a udržují si i přes opuštění vlastní domovinu silné vztahy a vazby ke svým kořenům. Konceptuální posun diasporického vědomí směrem k „novým diasporám“ lze charakterizovat jako plně globalizované a deteritorializované kolektivní identity. Diaspory jsou v současnosti typickým případem transnacionálních kolektivů žijících v přeshraničních prostorech bez zásadního nároku na ukotvení, či usídlení.

Použitá literatura

Angel-Ajani, A. (2006). *Displacing Diaspora: Trafficking African Women, and Transnational Practices* In: Gomez, Michael A. (ed.). *Diasporic Africa: A Reader*. New York: New York University Press.

- Axel, B.A. (2004). The Context of Diaspora Cultural Anthropology. 19(1), 26-60.
- Bauböck & Faist T. (eds.). (2012). *Diaspora and Transnationalism*. Amsterdam University Press
- Bhabha, H.K. (1994). *The Location of Culture*, London:Routledge.
- Brubaker, R., (2005). The 'diaspora'diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19.
- Cliiford, J. (1994) *Diasporas*. Cultural Anthropology. 9(3),302-338.
- Cohen, R., (1992). The diaspora of a diaspora: the case of the Caribbean. *Social Science Information*, 31(1), 159–169.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. Seattle:University of Washington Press.
- Daval, S. (1996). Diaspora and Double Consciousness. The Journal of the Midwest Modern Language Association,29 (1),46-62.
- Du Bois, W.E.B. (1996). *The Souls of Black Folk*.Chicago: A. C. McClurg & Co.
- Gilroy,P. (2000). *Between Camps: Nations, Cultures And the Allure of Race: Nations, Culture and the Allure of Race*. Allen Lane.
- Hall,S., (1990) *Cultural Identity and Diaspora: Identity: Community, Culture, Difference*. Lawrence and Wishar
- Hanus, L. (2009). „Nové diasporý“ – diaspora jako transnacionální moment. *Antropowebzin*.2(3), 13-17.
- Harrison, F.(1988). Introduction: An African Diaspora Perspective For Urban Anhtropology. *African American Studies, Anthropology*. 2(3). 111-141.
- Safran, W., (1991). Diasporas in modern societies: myths of homeland and return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 83–99.
- Sheffer, G., (2003). *Diaspora Politis: At Home Abroad*.Cambridge University Press.

Szaló , C.(2006). Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit. Sociální studia / Social Studies

Szaló , C.(2007). *Transnacionální Migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich 1 ed.*, Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury).

Tsagarousianou, R. (2004). Rethinking the concept of diaspora: mobility, connectivity and communication in globalised world. *Westminster Paper in Communication and Culture*. 1(1), 52-65.

Vertovec, S. (1997). "Three meanings of 'diaspora'. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 6(3), 277-299.

Vertovec, S. (1999). Migration, Diasporas, and Transnationalism, Cheltenham: Edward Elgar.

Vertovec, S. (2001). Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 27(4), 573-582

Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. New York: Routledge.

Werbner, P., Modood, T. (2000). Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism. *American Sociological Association*. 29(1), 258-260

Yelvington, K., A.(2001). The Anthropology of Afro-Latin America and the Caribbean: Diasporic Dimensions. *Annual Review of Anthropology*. 30, 227-260.

4 Současné přístupy ke studiu identity

Kateřina Mildnerová

S nástupem mobilní a transnacionální perspektivy v kulturní antropologii a migračních studiích se od 90. let 20. století postupně proměňují také klasické rámce uvažování o prostoru, národu, etnicitě a identitě. Mobilita se stala klíčovou konceptuální metaforou pro uvažování o současném rozpohybovaném globalizovaném světě. Proměnil se antropologický pohled na vztah lidí a míst a rozvířila se debata o deteritorializaci, mnohovýznamovosti a pluralitě kultur a identit. Jednotícím pojítkem se stala globalizace a různé podoby života v pohybu, které se staly intersubjektivně sdílenou zkušeností stovek milionů lidí na celém světě. S rozvojem globalizace, světového trhu, rozmachem informačních technologií, s rostoucím trendem nucené i dobrovolné migrace a také s rozvojem globálního turismu, dochází k proměně vnímání teritoriálních geografíí národních států a identit jejich občanů. Diskurz transnacionalismu, který se v sociálních vědách prosazuje od 80. let 20. století, se snaží „překonat falešnou dichotomii mezi současným boomem proudů, sítí a tekutosti na straně jedné a zcela nehybným územním národním státem na straně druhé“ (Szaló, 2009, 54). Avšak národní státy i nadále zůstávají strukturujícím mechanismem chápání světa a sociálního jednání migrantů a transmigrantů. Zvláště pak skrze veřejné politiky, které významně usnadňují či naopak omezují možnosti vytváření a zachovávání transnacionálních aktivit a identit migrantů (Al-Ali, 2002, 5). Jinými slovy, komunity migrantů sice vytvářejí deteritorializované transnacionální pole a sítě rozptýlené na území několika národních států, avšak zůstávají sociálně, kulturně, politicky a často i ekonomicky součástí národního státu země původu, kde se migranti narodili, anebo žili jejich rodiče či prarodiče. Na tento paradox poukazuje řada současných autorů (Sackmann, Peters, 2003; Smith a Guarnizo, 1998; Westwood a Phizacklea, 2000).

Cílem této kapitoly není ani tak podat ucelený přehled soudobých antropologických koncepcí identity, jako spíše poukázat na hlavní stavební kameny (individuální a skupinové) identity, které jsou poplatné i v současném sociálně fluidním, proměnlivém a rozpohybovaném světě. Kapitola se snaží tematizovat především otázku komplexity identit z hlediska vícečetného a vícevýznamového přináležení jednotlivců a skupin, které jsou konstruovány a rekonstruovány skrze jejich vazby na různá místa

(rodná krajina versus cizina, domov a domovina, paměťová místa apod.), na klíčové sociální aktéry a sociální sítě a na sdílenou kolektivní paměť (kulturní, politickou, komunikativní). Neméně důležitou roli v procesu konstrukce kolektivní identity hraje také vazba na jazyk (Edwards, 2009) a především pak na kulturu. Jak ukázali mnozí postmoderní sociolingvisté (Weedon, 1987; Pavlenko Blackledge, Blommaert, 2010; Duff, 2015), kulturu lze chápat jako aktivní proces vytváření významů skrze diskurzivní praktiky. Kultura je jinými slovy konstruována, rekonstruována a vyjednávaná sociálními aktéry v jejich sociálních a jazykových interakcích a také v narativní praxi. Jazyk není chápán jen jako medium, skrze které je identita vyjádřena, ale jako prostředek, jímž je identita konstruována a vyjednávaná v multi-interakčním kontextu. Společným jmenovatelem a také hybatelem výše zmíněných forem přináležení je vazba emocionální, která vytváří pocit skupinové sounáležitosti jedinců skrze jejich afektivní vztah ke skupině, kultuře, národu, či obývaným místům. Zvláště pak identifikace s místem a význam sounáležitosti s ním, který je pro migranty často spojován se představou domova a domoviny, má podobu silného emocionálního náboje v procesu utvrzování jejich identity.

Identita, ať již osobní anebo skupinová, je od 60. let 20. století v souvislosti s nastupujícím paradigmatem sociálního konstruktivismu (Berger a Luckman, 1967) primárně pojímána jako socio-kulturní konstrukt. Z pohledu této teorie jsou identity formovány skrze jazyk, sociální interakce a symbolické systémy. Identita jako komplex různých forem přináležení předpokládá také účast na společném vědění a paměti. Paměťovou a diskurzivní složku konstrukce identity od 90. let 20. století akcentují narativně-konstruktivistické přístupy. Ty stojí na předpokladu, že identita člověka nebo skupiny je konstruována ve vyprávěném životním příběhu. Podle Jeremy Brunera (1991), proponenta narativně-konstruktivistického přístupu, představuje vyprávění základní a univerzální modus lidského verbálního vyjadřování a myšlení. Člověk tím, že vypráví, reflektuje, interpretuje a zvýznamňuje různé časové i obsahové roviny své zkušenosti, prožívání a pozicionality (k sobě a druhým) a sprádá je do smysluplného celku – životního příběhu. Ten drží pohromadě díky vytvoření zápletky, kauzality mezi různými ději a kontextualizací epizod. Narativní koheze je pak předpokladem toho, že příběh je komunikovatelný a srozumitelný nejen vypravěči, ale také posluchači, mimo jiné také díky jeho zakotvení v sociálně sdíleném předporozumění. Identita z

pohledu narativně konstruktivistické teorie je tedy chápána jako produkt interpretativního významotvorného procesu, který je primárně reflexivní a integruje v sobě různé formy přináležení a pozicionality vyprávěcího.

1. Individuální a kolektivní identita

Zatímco kolektivní identitu můžeme dobrovolně či nedobrovolně opustit, může časem vyčihnout, či být v určitých situacích upozadněna, identita osobní je neoddělitelnou a stálou součástí jednotlivce. Vyjadřuje jeho sebepojetí, odráží se v jeho osobním životním příběhu, a pokud se vyprázdní, má patologické důsledky pro integritu osobnosti člověka. Osobní a kolektivní identity jsou však i přes své zjevné odlišnosti vzájemně provázané a navzájem se podmiňující. Kolektivní narativy založené na ideové spřízněnosti a kolektivní paměti jsou více než jen souhrnem osobních příběhů majících společný skupinový jmenovatel, někdy se mohou stát i samotným „raison d’être“ osobní identity jednotlivce, který ve svém reflektovaném vědomí sociální přináležitosti spatřuje podstatu svého bytí. Takovíto jedinci pak neváhají dokonce obětovat své životy ve jméno vyššího společného ideálu sdíleného danou kolektivitou. Síla kolektivní identity však netkví jen ve společné ideologii, paměti, společném cíli, zájmu a afektivní semknutosti jejích členů, ale především v uvědomnění si skupinové výlučnosti na základě difference k jiným skupinám. V tomto ohledu mají kolektivní identity na rozdíl od identit osobních mnohem větší přesah do „věcí veřejných“, jsou jasně, často i politicky artikulované, a politicky apelativní. Kolektivní identity se tak mohou stát a často se stávají součástí instrumentalistických politických nebo etno-politických projektů, což lze dokázat na příkladech celé řady etno-politických konfliktů, iredentistických a secesionistických hnutí, které od poloviny minulého století nabývají na významu.

Individuální identita

Obsahem individuální nebo osobní identity člověka je systém vztahů, který profiluje naši osobnost, myšlení a formuje naše vědomí. Identita není samozřejmá, ani pevně daná, ale vzniká teprve jako odpověď na otázky, které si během života klademe – “kdo jsem?”, “kam patřím?”, “čím jsem jedinečný?” Identita je vždy procesem vymezování se mezi tím, kým se cítím být a tím, za koho mě považují druzí (Jenkins, 2008). Proces

sebe-identifikace je tedy výsledkem reflexe sebe sama v systému sociálních vztahů a je také spojen s osvojováním si nejrůznějších idejí, hodnot, názorů a postojů. Osobní identita člověka je tvořena strukturou tzv. identifikačních vztahů, které mají různý charakter, význam a důležitost a tvoří se v procesu primární a sekundární socializace, ale také celé řady resocializací, jimiž procházíme v průběhu života. V rámci systému identifikačních vztahů jsou některé z těchto vztahů v určitém čase významnější a hodnotnější než ty ostatní, což závisí na zlomových životních situacích (epizodách), charakteru sociálního prostředí, v němž se jedinec pohybuje, či na významných historických událostech zasahujících do jeho života. Identita člověka je tedy založena právě na těchto významných vazbách na osoby, místa, krajiny, které se v průběhu života proměňují. Neexistuje pevně usazená, stálá nebo stabilní identita. Identita je celoživotním projektem a spíš než o identitě, hovoříme o procesu „stávání se“. A jelikož identity jsou vždy temporální a proměnné v čase, také interpretace toho „kdo jsme“ se vždy vztahuje jak retrospektivně k minulosti, tak prospektivně k budoucnosti. Nové události přinášejí nový pohled na minulost, která se rekonstruuje na základě žité přítomnosti. Jinými slovy, obraz minulosti je znovu a znovu skládán v souladu s prioritami, zájmy a požadavky přítomnosti (Marcel, Martin, Mucchielli 1999, 59).

Avšak identita není jen o proměnlivosti, ale také o hledání stálosti. Podle Stuarda Halla „identita nepostupuje v přímé nepřerušené linii z nějaké pevné minulosti, identita je rámována dvěma současně fungujícími osami – osou podobnosti a kontinuity a vektorem rozdílu a zlomu. Identity jsou vytvářeny v dialogickém vztahu mezi těmito dvěma osami“ (Hall, 1990, 226). Paul Ricoeur (1990, 1991, 1992) rozlišuje mezi identitou jako substantiální stejností, kterou nazývá *idem* a vědomou osobní kontinuitou, kterou pojmenovává *ipse*. *Idem* identita je v pojetí Ricoeura chápána jako „jáství“, totožnost a vědomí sebe sama a přítomnost Já ve světě v jeho substantialitě. Tato složka identity na sebe váže neměnné atributy člověka, které jsou fyziologického a biologického rázu, jako například tělesnost a genetická výbava člověka. Ricoeur zde překvapivě řadí také psychologickou složku, konkrétně charakter člověka, který podle něj představuje „množinu význačných rysů, které dovolují reidentifikovat lidské individuum jakožto totožné (...) a stávají se objektivním výrazem subjektivní existence“ (Ricoeur 1990, 144, cit. z Kliková 2007, 231). Naopak *ipse* složka identity je bytostně spjata s jinakostí a její reflexivitou. Představuje jakési přemostění aktéra od bytí směrem

k jednání. *Iipse*, vyjadřuje identitu jednající osoby a jeho situovanost ve světě vztahů, které sám reflektuje. Obě složky identity *idem* a *ipse* jsou podle Ricoera komplementární a narativní identita vzniká v jejich dialektickém vztahu. Rozpolcení identity je pak dle Ricoera zkušeností, kdy *ipse* identita nenalézá svou oporu v *idem* identitě a ztrácí tak svoje zakotvení v materiálním světě a světě sociálních vztahů. To se projevuje tzv. dekompozicí narativního řádu. Konflikt či diskrepance mezi *ipse* a *idem* identitami pak může vést dokonce k odmítnutí osobní identity a převyprávění vlastního životního příběhu nebo k vytvoření hybridních identit (Hamar 2008, 99).

Termín osobní identita také odkazuje k naší potřebě být osobitou individualitou s vlastními distinktivními rysy a jedinečným projevem. Každý z nás toužíme být pro druhé rozpoznatelní a originální. Naše vědomí sebe sama a naše sebepojetí stojí na předpokladu difference k ostatním. Americký filosof a sociální psycholog George Herbert Mead ve svém již klasickém díle *Mysl, já a společnost* (2017, orig. 1934) považuje za základ osobní identity člověka jáství (*Self*), které je tvořeno dvěma složkami – objektivním Já (*Me*) obsahující internalizované obsahy zvenčí, kterým jsme dospěli v průběhu socializace skrze osvojení si norem, postojů a hodnot, které nám předali “významní druzi” (*significant Others*) a “zobecnění druzi” (*generalized Others*). Druhou složkou našeho *Self* je pak subjektivní Já (*I*), které tyto interiorizované obsahy vyhodnocuje a ukládá do naší osobnosti specifickým způsobem. Odkaz symbolických interakcionistů, kteří při výzkumu sebepojetí kladli důraz na význam sociálních interakcí zejména prostřednictvím jazyka v procesu utváření Já, byl dále rozvíjen na poli psychologie osobnosti, konkrétně v psychologii sebe-pojetí. Od 80. let 20. století se pak objevuje celá řada nových přístupů zdůrazňujících především multifacetové a hierarchické formy sebepojetí v závislostech na úrovni kognice, motivace, emoce i na situačních kontextech (Markus a Wurf, 1987; Harter, 1996; Bandura, 1999 aj.). Dalším významným proudem jsou narativní teorie osobní identity (Bruner, 1995; McAdams, McLean, 2013; Pennebaker, Seagal, 1999; Schechtman, 1997), které definují narativní identitu jako internalizovaný, vyvíjející se příběh jedince, který integruje rekonstruovanou minulost a představovanou budoucnost a dodává životu určitý stupeň jednoty a smyslu. Marie Schechtmanová (1997), která je hlavní proponentkou narativní teorie osobní identity, se zabývá vztahem mezi narativně definovanou osobní identitou a čtyřmi charakteristikami osobní existence (*features*), kterými jsou přežití, morální

zodpovědnost, osobní zájem a kompenzace. Schechtmanová ukazuje, že psychologické teorie vycházející z intuic jsou zavádějící, neboť chápou identitu jako sled nějakých stádií osoby. Schechtmanová odmítá kritérium reidentifikace „časových plátků“ (time-slices) osoby, kde se analyzují určité charakteristiky a ty pak následně porovnávají. Identita se podle ní vyjevuje v osobním narativu. Životní příběh musí splňovat čtyři hlavní kritéria, jimiž jsou kritérium koherence (jednotlivých částí příběhu, kritérium artikulovatelnosti (vědomí vlastního příběhu a jeho předání posluchači) a realističnosti (shoda příběhu s osobní minulostí) (Krchňák, 2004, 67).

Kolektivní identita

Kolektivní identita nebo skupinová identita je často spojována s obrazem, který o sobě daná skupina vytváří a s nímž se identifikují její příslušníci. Kolektivní identita je jakési reflektované vědomí skupinové přináležitosti (tj. kam patřím), které se odvíjí od sdílení společného vědomí a společné paměti. Jak poukázal americký politolog a historik Benedict Anderson ve své slavné knize *Představy společenství* (2008, orig. 1983) kolektivní identita je produktem společné imaginace a opírá se výlučně o symbolickou realitu spolunáležitosti.

Kolektivní identita vzniká jako vědomí vlastní výlučnosti na základě distinkce, diferenciací, vymezení se vůči jiné skupině. Fredrik Barth ve své knize *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) obrátil pozornost právě k tomuto mechanismu sociální diferenciací při tvorbě identit, tím, že ho zasadil do interakčního kontextu vytváření rozhraní (*boundaries*) mezi etnickými skupinami. Toto relační pojetí etnicity dále rozpracovali jeho následovníci Arnold Epstein (1978), Eugene Roosens (1989) a Abner Cohen (1974, 1981), kteří ho dále rozvinuli do podoby různých konstruktivistických a instrumentalistických teorií etnicity. Společným jmenovatelem všech těchto teorií je přesvědčení, že pro „porozumění povaze etnických skupin není podstatné, jak se jeví těm, kteří jim přikládají ontologický status a univerzální existenci a popisují je coby statické entity z hlediska jejich jazyka, tradice, historie, folklóru a jiných skupinových charakteristik (...) ale formy utváření konkrétních etnických kategorií v relaci k dalším relevantním etnickým/nacionálním kategoriím, s nimiž sdílí interakční pole“ (Hirt, 2007, 6). Jinými slovy etnicita nabývá na důležitosti tam, kde skupiny přicházejí do

pravidelného styku a kde vzrůstá význam jejich kulturních odlišností. Studium etnicity se tak nemá zaměřovat primárně na studium kulturních obsahů (objektivních diferenciací), ale na symbolické, politické či kulturní rozhraní (*boundaries*), skrze něž jsou jednotlivé etnické kategorie vyjednávány, které sami aktéři považují za významotvorné a pomocí nichž se identifikují. V centru zájmu studia kolektivních (etnických) identit tak stojí analýza tzv. *boundary markers*, rozlišovacích znaků, které jsou rozpoznatelné a konsensuálně uznané pro obě skupiny vstupující do pravidelné interakce a které vytvářejí a udržují rozhraní obou skupin. Nutno podotknout, že tato rozhraní jsou často symbolická, tj. nemusí existovat reálně, ale pouze v mysli a vědomí dané skupiny, která tento identifikační znak považuje za významotvorný. Úkolem antropologa zabývajícího se studiem kolektivní identity je tedy analyzovat a interpretovat tyto sémantické kategorie produkované na rozhraních a zaměřit se na nejruznější sociálně diskurzivní praktiky, které je utvářejí (např. negativní stereotypizace, exotizace, etnicizace, racizace aj.). Neméně důležité je také věnovat pozornost nejruznějším národně-politickým a etnicko-politickým strategiím, které se podílí na konstrukci, rekonstrukci a udržování těchto sémantických kategorií (jako je např. etnicita, národ aj.)

Frederik Barth, stejně jako autoři na něj navazující, poukazuje na procesuální povahu kolektivní (etnické) identity, kdy rozhraní jsou vyjednávána v sociální interakci dvou navzájem odlišných skupin, přičemž význam a důležitost těchto identit kolísá v závislosti na kontextuálních a situačních podmínkách. Rozhraní se přitom mohou dokonce v průběhu času zcela změnit, posunout či rozplynout (Hirt 2007, 88). Jednotkami analýzy se tak stávají „kontexty interakce“, přičemž etnicita je chápána jako aspekt vztahu a nikoli jako vlastnictví skupiny (Eriksen 2002, s. 12).

Při studiu kolektivní identity si však neklademe pouze otázku, *čím se daná skupina liší od ostatních* a jaké distiktivní znaky považují její členové za signifikantní. Vnitroskupinové charakteristiky jsou vždy výsledkem vyjednávání mezi skupinami a produktem sociálního konsensu příslušníků uvnitř dané skupiny. Jako takové jsou pak utvrzovány a posilovány skrze nejruznější „sociální pojiva“ jako je například kolektivní paměť, společný světónázor, ideologie, jazyk, náboženství a podobně. Antropolog zkoumající skupinovou identitu by měl tedy hledat odpovědi na návaznou otázku a sice, *co danou skupinu spojuje*, respektive co vytváří pocit solidarity, soudržnosti a

sounáležitosti příslušníků dané skupiny. Je to společně prožitá minulost (např. trauma z vymístění), jazyk nebo souhrn určitých představ, názorů, hodnot a postojů, se kterými se skupina identifikuje? Na čem stojí afektivní sounáležitost členů skupiny? Na žité sdílené každodennosti nebo sdílení společných rituálů a festivit či na nějakém společném záměru, cíli společného snažení, projektu v budoucnosti? Pocit skupinového členství se totiž často stává impulsem k dalšímu jednání. Sociální aktérství může mít například podobu boje za „společnou věc“ (např. získání rovnoprávnosti, přístupu k moci, nerostným zdrojům), anebo vyvstává z touhy po návratu domů (typické u diasporických identit). Společný cíl se pak stává základem mobilizace členské základny a hnacím motorem formování a udržování kolektivní identity. Na tento instrumentalistický základ etnicity poukázal Abner Cohen ve své dnes již klasické studii *Custom & Politics in Urban Africa* (1969) pojednávající o hauských obchodnících v jorubském městě Ibadan v Nigérii. Etnicita Hausů, aby byla udržitelná, musela mít jasný praktický význam – vytváření politických aliancí proti Jorubům a udržení monopolu nad dálkovým obchodem s dobyt看kem a kolovými oříšky.

2. Kolektivní identita a paměť

Konstrukce kolektivních identit v mnoha případech souvisí se vztahem skupiny k nějaké dávné či blízké minulosti a váže se k určité formě kolektivní paměti. Skupiny si v procesu tvorby vlastní identity kolektivní paměť konstruuji, udržují a reprodukuji skrze naraci, texty, rituály či paměťová místa. Takto konstruovaná kolektivní paměť se pak stává základním stavebním prvkem kolektivní identity. Jan Assmann (2001, 1995), který rozpracoval myšlenku kolektivní paměti Maurice Halbwachse (1980, orig. 1925) rozlišuje tři typy kolektivní paměti, které mohou při tvorbě kolektivní identity sehrát podstatnou roli. Prvním typem je paměť komunikativní obsahující živoucí vzpomínky pamětníků a vztahující se k nedávné minulosti. Komunikativní paměť je předávána na bázi každodenní komunikace a je limitována časovým horizontem 80 – 100 let, což koresponduje s genealogickou hlobkou tří až čtyř generací (Assmann 1995, 127). Tento typ paměti je živý, tvárný, předává se ústně a je tím pádem náchylný ke zkreslení a variaci výkladových rovin. Kolektivně vytvářená komunikativní paměť se většinou týká významných a formativních historických událostí, sdílených hodnot, přesvědčení, zvyků

a existují, čímž podporuje sociální soudržnost. „Funkcí komunikativní paměti je na úrovni každodenních interakcí vytvářet a udržovat vědomí kontinuity a společně sdílený smysl, které přispívají k existenci a udržování společné kolektivní identity“ (Kubišová, 2014, 49).

Zatímco komunikativní paměť je zakotvená v každodennosti, kulturní paměť je fixovaná v minulosti a její obsah se příliš nemění s chodem času. Na rozdíl od komunikativní paměti tvořené živoucími vzpomínkami pamětníků, jsou obsahem a médii kulturní paměti symbolické kodifikace. Kulturní paměť je pamětí institucionalizovanou, která je udržována a předávána z generace na generaci skrze různé kulturní formy (texty, obrazy, rituály, kulturní památky, paměťová místa) a také institucionalizované formy komunikace (recitace, zpěvy, pozorování) (Assmann, 1995). Kulturní paměť má ve společnosti funkci formativní, tj. edukativní, humanizační a normativní. Assmannova teorie kulturní paměti propojuje paměť a kulturu a vztahuje ji ke konkrétní skupině, čímž se podílí na utváření skupinové identity. „Kulturní paměť uchovává zásobárnu znalostí, z nichž skupina odvozuje vědomí své jednoty a jedinečnosti“ (Ibid., 130).

Paměť politická se podobá kulturní paměti v tom, že je zprostředkována skrze různé materiální nosiče (obrazy, knihy, sochy) a je předávána kulturními státními institucemi (knihovny, muzea, památky). Odlišuje se od kulturní paměti tím, že je záměrně vytvářena určitou skupinou, která má jasné politické cíle. V tomto smyslu je politická paměť apelativnější a aktivističtější. „Vše, co je obsahem politické paměti, je aktivní, živé a připomínané, neboť funkcí politické paměti je jednak prostřednictvím připomínání určitých minulých událostí, osob, míst a artefaktů a činů udržovat politickou identitu a příslušný politický útvar (stát, stranu, hnutí apod.) (...) a také legitimizovat současné politické cíle a udržovat a posilovat politické panství“ (Kubišová, 2014, 90). Politickou paměť často využívá etnopolitika, která vytváří etnické skupiny, které jsou jejím prostřednictvím mobilizovány. S politickou pamětí úzce souvisí také formování identit národních. Anthony Smith definuje národní identitu jako „kontinuální reprodukci a reinterpretaci vzorců hodnot, symbolů, paměti, mýtů a tradic, které tvoří specifické národní dědictví a zároveň jako skutečnost, že se jedinci identifikují s tímto odkazem a s jeho kulturními prvky“ (Smith, 2009, 109). Národní identita připomíná a reinterpretuje kulturní zdroje, kterými mohou být například mýty o předcích a o původu, mýty o

vyvolenosti a zvláštním posláním národa, posvátná domovina, kolektivní paměť na Zlatý věk národního společenství, představa o společném osudu, a mýty o společném národním traumatu apod. (Ibid., 90-104).

Velké množství vědeckých publikací o kolektivní paměti mělo na konci 70. let a v průběhu 80. let 20. století za následek akcentaci fenoménu místa. Autoři jako Christian Norberg-Schulz (2010), anebo Pierre Nora (2012) se začali zajímat o významy míst, jejich atmosféru (ducha) a paměť, kterou v sobě místa uchovávají. V 90. letech se dostávají do popředí zájmu antropologické studie, které uvažují o místech v souvislosti s konstrukcí identity a kultury. Tato dekáda je ve znamení produkce velkého množství studií o nejrůznějších formách a způsobech využití místa, vznikají také nejrůznější klasifikace např. míst a „ne-míst“ antropologa Marc Augého (1992) okrajová místa Thierryho Paqueta, anebo hraniční místa Lauriera Turgeona (Okénková, 2015, 519). Fenomén místa je studován také v souvislosti s aktuálními globálními tématy, tj. s problematikou migrace, vysídlení a vymístění (Bammer, 1994), a stává se tak čím dál významnějším prvkem společenskovedního výzkumu. Místa jsou tématizována jako prostředí pro utváření sociálních vztahů, paměti a identity. Místo samo o sobě však není jen pouhou materií, může být i nehmotné, existovat v podobě myšlenkového konstruktu, v idealizované představě či ve vzpomínkách, jako například domov u diasporických komunit. Místo se stává neoddělitelnou součástí člověka, který si ho osvojuje, přetváří, promítá do něj různé významy, čímž si jej symbolicky přivlastňuje. Místo také na člověka zpětně působí skrze smysly (především auditivní, vizuální a čichové) a věci, které mají hmotnou substanci (tvar, texturu a barvu). Pierre Nora v této souvislosti poukazuje na polyvalentní význam míst majících materiální, funkční, ale také symbolickou stránku (Nora, 2012, 14-15).

3. Identita, kultura a politika

Jak již bylo naznačeno výše, teoretizovat otázku kolektivní identity lze jen ztěží bez přihlédnutí ke konceptu kultury a politiky. Klasické pojetí kultury jako „konektivní struktury sdíleného vědění“ (Assmann, 2001) ukotvené ve světě hodnot, vytvářející „symbolický svět smyslu“ (Berger, Luckmann, 1967) a opírající se o kolektivní paměť, předávanou z generace na generaci skrze výchovu či nejrůznější edukativní a

historické instituce, bylo postupně v průběhu druhé poloviny 20. století nahlodáváno. Novodobé paradigma kultury předpokládající přesah kultury do dalších sfér sociální reality především pak do oblasti moci a politiky vede k tomu, že kultura je chápána jako mocensko-hegemonická struktura, jako politikum par excellence. Zdůrazňovány jsou především socio-kulturní normativy, které na jedince působí jako regulační a donucovací síla potlačující jeho sociální aktérství, potažmo popírá práva na sebeurčení skupin.

Kultura převlečená do hábitu politiky již neslouží jako účinný nástroj zkoumání sociálního světa, ale jako prostředek symbolické rezistence skupin vůči strukturám moci dominantní kultury, což vede k vyjádření kontra-kultur a kontra-identit stojících v opozici (např. etnické a národnostní menšiny). Toto nepříliš šťastné propojení kultury s politikou má za následek ztotožnění kultury s kategorií kolektivní identity, kdy politika je de facto diktována kulturní identitou. Takto pojatá kultura se pak spolu s etnicitou stává klíčovým pojmem politického programu multikulturalismu a tzv. politiky identit (Horáková, 2012).

Politiky identit představují “typ politického jednání zaměřující se na podporu zájmů členů skupiny, kteří se cítí utlačováni na základě sdílené většinou marginalizované identity jako rasy, etnicity, náboženství, genderu (...)” (Ibid., 210). Cílem politik identit je potvrzení specifických forem identit, ať už se jedná o národní, etnické, či jiné (náboženské, kulturní, genderové) a následné posílení skupinového vědomí všech, kteří se cítí být marginalizováni, či utlačováni. Anthony Cohen ve svém článku *Culture as Identity, an Anthropologist's View* (1993) vymezuje kulturu jako identitu, což odkazuje „na snahu reprezentovat osobu nebo skupinu v kontextu zpředmětněné a/nebo symbolicky vyjádřené kultury. Jedná se o politický akt, manifestovaný v těch procesech, které často popisujeme jako etnické“ (Cohen 1993, 196). Politiky identit jsou silně instrumentalistické, tj. vázané na organizační základnu těchto marginalizovaných skupin, které usilují o získání zdrojů, území, zachování kultury, jazyka apod. Tyto skupiny zpravidla bojují “za svá práva” skrze zpochybnění platnosti identit, které jim byly vnuceny v procesu dominance, ať už koloniální či nacionální. Nástrojem politiky identit, tj. politického utváření kolektivních identit, je například již výše zmíněná etnopolitika, jež spočívá v „mobilizaci etnicity z psychologické, sociální či kulturní úrovně na úroveň politického nástroje používaného za účelem změny či

posílení systému strukturních nerovností mezi etnickými kategoriemi. Etnopolitika zdůrazňuje, ideologizuje, reifikuje, modifikuje a někdy prakticky (znovu) vytváří etnické skupiny, které jsou jejím prostřednictvím mobilizovány“ (Rotschild cit. in Bauman 1999, 60). Podle Patrika Chabala a Jean Pascal Daloz (1999) je etnicita v současnosti využívána jako nástroj „politické instrumentalizace chaosu“ a představuje rozdělující politickou zbraň využívanou bezskrupulózními politickými aktéry (etnickými elitami) jako prostředek k mobilizaci lidí. Jak ukazují autoři na příkladech ze subsaharské Afriky, etnicita podporující rozdílnost mezi skupinami brání národnímu konsensu a vytvoření národního státu. Etnopolitika využívá často prvků kulturní revitalizace a „vynalézání tradic“ (Hobsbawm, Ranger 1983), tj. vytváření mýtů o společném původu, historii a jazyku, spoléhající se přitom na lidový sentiment. Politiky identit vycházející z premis esencialismu a ohraničenosti kultur a společností tak vedou k upevňování rigidně pojatých kategorií, jako jsou etnicita, národ a tím zcela zastiňují skutečnost, že identity jsou ze své podstaty dynamické, přetékající přes hranice kultur, neustále se proměňující a situačně se vynořující a zanořující.

4. Deteritorializované a transnacionální identity

Jako reakce na politizaci kolektivních identit se v 90. letech 20. století objevuje v sociální a kulturní antropologii nový směr snažící se etickou, kulturní, jazykovou a teritoriální zakořeněnost identit překonat. Tento proud čerpající z ideových zdrojů postmodernismu představuje “kategorickou opozici esencialistickým ideologickým proudům – nacionalismu a etnicitě“ (May, 2008, 38-39) a přináší nový pohled na vztah mezi lidmi a místy. Antropologové jako například Arjun Appadurai (1990, 1996), James Clifford (1992, 1997), Akhil Gupta a James Ferguson (1992, 1997) nebo Ulf Hannerz (1996, 1997) vyvrací myšlenku „zakořeněnosti“ identity člověka v místě, kde se člověk narodil, byl socializován, internalizoval sdílené kulturní hodnoty a má své předky. Tito autoři naopak zdůrazňují, že identity (v plurálu) existují pouze ve formě významových struktur, které jsou sdíleny translokálně, tj. prostřednictvím nadnárodního a globálního prostoru. Jejich přístup rezonuje s postmoderní představou o pluralitě kultur, které jsou chápány jako bezbřehé, lokálně neukotvené entity mající povahu toku, transnacionálních a transkulturních sítí.

S proměnou antropologického pohledu na vztah lidí a míst se rozvířila také debata o mnohovýznamovosti a pluralitě kultur a identit. Klíčovou metaforou pro antropologické uvažování o rozpohybovaném, globalizovaném světě se stala mobilita a „upřednostnění pojmu pohybu a procesu před stabilitou a stálostí v prostoru i čase“ (Salazar, Smart 2011, 1). Mobilita je na rozdíl od migrace širěji definována jako mnohosměrný proud a cirkulace kulturních představ, hodnot, diskurzů a identit, které přetékají přes geografické i pomyslné hranice a mísí se v procesu kulturní hybridizace a kreolizace (Appadurai, 1996; Eriksen, 2005; Hannerz, 2002). Základními stavebními kameny dnešního globalizovaného světa jsou „globální kulturní proudy“, které dle Appaduraje tvoří etnoprostor (krajina turistů, imigrantů, uprchlíků a dalších rozpohybovaných jedinců a skupin), mediální prostor (transfer informací a obrazů světa), technoprostor (transfer technologií), finanční prostor (pohyb globálního kapitálu) a ideoprostor (cirkulace politických obrazů, ideologií a metanarativů) (Appadurai, 1996).

Od 80. let 20. století se začíná na poli migračních studií postupně prosazovat tzv. transnacionální perspektiva, která se zpočátku zaměřovala jen na studium vazeb imigrantů v hostující zemi a jejich vztahů se zeměmi původu, později byla využita v kombinaci s revitalizovaným konceptem diaspory (Clifford, 1997) a následně přenesena i na studium deterritorializovaných skupinových identit (Appadurai, 1996). Transnacionalismus se pak od 90. let postupně stal dominantní teoretickou perspektivou studia migrace a mobility zaměřenou na „procesy, prostřednictvím kterých migranti vytvářejí a udržují různé sociální vztahy, jež spojují společnosti původu s hostitelskými zeměmi (...) ve snaze zdůraznit fakt, že mnoho imigrantů vytváří sociální pole, která překračují politické, kulturní a geografické hranice“ (Shiller et al., 1995, 8). Antropologové uplatňující transnacionální perspektivu při studiu fenoménů spojených s migrací se v posledních letech zaměřují především na zkoumání vztahů lokálních žitých světů migrantů a globálního systému, tj. snaží se o interpretační propojení mikro-roviny žité každodennosti a makro-roviny sociálních, ekonomických, politických systémů skrze zkoumání transnacionálních sociálních sítí migrantů a jejich multilokálního životního světa. Transnacionální perspektiva jim tak umožňuje zachytit rozmanitost sociálních světů, které migranti obývají. Transmigranti žijí souběžně ve více „stanovištích významů“ (*habitats of meaning*) (Hannerz, 1996), která nejsou ohraničená

a zahrnují různé kulturní elementy a referenční rámce, k nimž se vztahují nejrůznější formy sebepojetí, příslušnosti a přináležitosti. Zkušenosti získané z různých prostředí významů rozšiřují a obohacují kulturní repertoár migrantů a činí je tak více kosmopolitními s vícečetnými formami přináležení a pluralitou identit. Transnacionální sociální prostory jsou konceptualizovány jako zhuštěné, plurilokální a institucionalizované struktury, které se skládají z materiálních artefaktů, sociálních praktik každodenního života, stejně tak jako ze systémů symbolické reprezentace, které strukturují lidský život a jsou jím strukturovány (Appadurai, 1996; Gupta a Ferguson, 1997; Szaló, 2007; Vertovec, 2009; Levitt, 2001). Transnacionální pole se stávají místem proměny symbolického světa smyslu migrantů, dochází zde k hybridizaci a kreolizaci kulturních praktik a také k vyjednávání jejich identit (Hannerz, 1998, 2002; Werbner, 2004).

Mobilitní obrat v sociálních vědách symbolizuje přechod od „sedentaristické metafyziky“ (Malkki, 1992) k „nomádské metafyzice“ (Cresswell, 2006). Typickými představiteli takto nově pojaté identity jsou transmigranti žijící své životy v podmínkách trvalých hranic a překračování hranic, kteří obývají současně několik míst (tzv. multilokalita) a zapojují se do vícemístných sociálních vztahů. Dynamický životní styl a neukotvenost jedince v globálním světě nevyhnutelně vede k produkci „vícenásobných identit“, které jsou ze své podstaty dynamické a vztahové.

Nový antropologický pohled na vztahy lidí a míst přispěl významně k diskusi o deteritorializaci identit (Malkki, 1992; Appadurai, 1996; Clifford, 1992, 1997; Gupta, Ferguson, 1997; Hannerz, 1996, 1997). Koncept deteritorializace identit stojí na vyvrácení předpokladu etnické, kulturní a jazykové zakořeněnosti identity a kategoricky odmítá esencialistické a ideologické konstrukty etnicity a nacionalismu. Identity již nejsou vnímány jako inherentně získané tím, že se člověk narodí do určité kultury a místa, ale jsou nahlíženy jako dynamický proces stávání se, hledání sebe sama v proměnlivém světě, s čímž se váže také představa vícečetného přináležení. Identity jsou nově pojímány jako relační významové struktury, které jsou v současném globálním prostoru sdíleny translokálně a transnacionálně.

Procesuální pojetí identit vychází z teze, že identity jsou pluralitní a vícečetné a skládají z dílčích forem přináležení a sebepojetí. Identity jsou také bytostně relační, tj. nejsou vlastností skupiny či jednotlivce, ale aspektem vztahu k druhým. Identity jsou

vyjednávány a znovuutvářeny v systému sociálních vztahů. V neposlední řadě, jsou identity také často situační, vynořují se a zanořují, jsou zvýznamňovány, či potlačovány v kontextu určitých sociálních situací. Záleží samozřejmě na povaze konkrétních situací a také motivacích aktérů, zda budou konkrétní identity v daný okamžik aktivovány, či naopak zamlčeny. Harald Eidheim poukazuje na situačnost etnické identity Sámů v Norsku ve své dnes již klasické studii *When Ethnic Identity is a Social Stigma* (1969). Samové, marginalizovaná a sociálně stigmatizovaná skupina volí ve veřejném prostoru (např. v obchodech, ve školách, na úřadech) při styku s majoritními Nory tzv. strategii komplementarizace. Ta se projevuje tak, že jejich samská etnicita je ve styku s Nory dočasně upozadněna. Samové se např. představují norskými jmény, zdůrazňují prvky norské kultury a jazyka, aby se zbavili sociálního stigma. Naopak v soukromí svých domovů Samové volí tzv. strategii dichotomizace, která stojí na zdůrazňování kulturních rozdílů mezi oběma skupinami.

5. Narativně konstruktivistické pojetí identity

Otázkou zůstává, jak metodologicky a teoreticky zachytit vícenásobnou, tekutou a neustále se měnící kolektivní identitu? Jedním přístupů, které se v současné době nabízí, je narativní konstruktivismus (Ricoeur, 1991; Hamar, 2008; Bruner, 1991). Ten se začíná v sociálních vědách rozvíjet od 90. let 20. století jako součást paměťových studií. Narativní konstruktivismus je teorie, která předpokládá, že identita člověka nebo skupiny je konstruována ve vyprávěném životním příběhu. Člověk tím, že vypráví, reflektuje, interpretuje a zvýznamňuje různé časové i obsahové roviny své zkušenosti, prožívání a pozicionality (k sobě a druhým) a spřádá je do smysluplného celku v podobě životního příběhu, který drží pohromadě (narativní koheze), je komunikovatelný a srozumitelný nejen jemu, ale také posluchači, díky jeho zakotvení v sociálně sdíleném předporozumění. Jinými slovy, identita je chápána jako produkt interpretativního významotvorného procesu, který je vždy reflexivní.

Identita konstruována v životním příběhu jedince v sobě integruje různé formy jeho přináležení a pozicionality. Pozicionalita je spojena nejen s narativní, ale také diskurzivní praxí. Jak ukazují současní sociolingvisté Pavlenko a Blackledge (2004), identity jsou vyjednávány mezi pozicionalitou Já a pozicionalitou Druhých. Autoři

zdůrazňují, že „úrovně reflexivní pozicionality jsou často napadány těmi druhými a mnoho jednotlivců se tak ocitá v neustálém napětí mezi identitami, které si sami zvolili a pokusy druhých je definovat jiným způsobem“ (Pavlenko, Blackledge 2004, 249). Vyjednávání identit je tedy procesem, který se odehrává mezi reflexivní a interaktivní pozicionalitou.

Narativní konstruktivismus se ukazuje být vhodným nástrojem k uchopení identity, neboť ji dokáže zachytit ve změně. Vyprávěcí subjekt je zapuštěn ve strukturách vztahů, které se neustále proměňují a samotný akt vyprávění představuje syntézu měnících se pozic subjektu během jeho životní dráhy, tj. primárně mezi pozicemi „kým jsme byli“ „kým jsme“ a „kým chceme být“. V tomto smyslu je identita bytostně temporální, mění se v čase, vztahuje se retrospektivně k prožité minulosti a prospektivně k budoucnosti. Identita je zároveň syntézou měnících se pozic mezi tím „kým se cítíme být“ a „za koho nás druzí považují“. Jednou z těchto připsaných kategorických identit může být například identita genderová, etnická či národní. Připisované identity jsou vytvářeny diskurzivně, skrze proces diferenciací mezi skupinami, ale také mocensky skrze politiku identit, například státu a jeho institucí, které využívají k prosazení svých cílů legislativu či politický program. Střet mezi zvenčí připisovanou identitou a identitou vlastní může být zdrojem konfliktu a ambivalence, jak ukazuje řada studií imigračních komunit v urbánním prostředí velkých měst. Právě narativní analýza nám umožňuje zachytit ve vyprávění onen akt, kterým samotní aktéři tyto kategorické identity nějakým způsobem interpretují, odmítají, přijímají, či situačně zvyšňují, anebo na nich kapitalizují.

Eleonor Hamar ve své inspirativní knize *Vyprávěná židovství* (2008) ukazuje, jak kategorické židovské identity vnímají příslušníci tzv. druhé generace Židů, která se stala přímým terčem nacistické vyhlazovací politiky během druhé světové války. Narativní analýzou životních příběhů získaných prostřednictvím biografických rozhovorů se snaží se odhalit vnitřní mechanismy židovské sebeidentifikace, jež se utváří a zvyšňují v individuálních a kolektivních vyprávěních. Důležitým nástrojem se tak stává proměna židovských identit v souvislosti s měnícími se dobovými společenskými diskurzy, které jsou podle Hamar trojího typu a odráží tři různé přístupy k židovské (ale, i každé jiné sociální) identitě. Autorka je charakterizuje pomocí tří otázek: „Co je Žid?“ – odkazující na příznačné tělesné a psychologické

vlastnosti Židů, které spadají do sféry rasových stereotypizací zdiskreditovaných po roce 1945. Otázka „co znamená být Židem?“ vystihuje identitu jako výsledek interpretativního významotvorného procesu, který je vždy reflexivní. Zajímavý je v tomto ohledu autorčin postřeh, že identitní kategorie založené na sebe-porozumění mohou také projít procesem zvěcnění a proměnit se tak vlastně v odpovědi na otázku první. Třetí otázka „jak se někdo stává Židem?“ odkazuje dle autorky k procesuálně a dynamicky pojaté konstrukci identity ve vztahu ke konkrétním situacím. V tomto smyslu není jedinec Židem „vždy a pouze“. Jeho židovská identita se v určitých kontextech a situacích zvýznamňuje, zatímco v jiných zůstává zamlčena či upozaděna. Eleonor Hamar věnuje také pozornost významům, jež v biografických vyprávěních členů druhé generace zaujímá klíčová referenční událost genocidy židovského národa (holocaust). Na základě analýzy biografii pak dochází ke čtyřem základním konstrukcím holocaustu: holokaust jako obecný vysvětlující princip židovské identity; holokaust jako „spouštěč“ židovské identity (spojen s počáteční fází osobního narativu); holokaust jako „iniciační prostředek“ (spojen s pozdější fází osobního narativu) a holokaust jako „morální příběh“, jímž se pro daného aktéra zpřítomňuje a zvýznamňuje určitý morální řád. Autorka pak rozděluje jednotlivé příběhy optikou narativní konstrukce židovské identity na příběhy odmítání a smíření, příběhy hledání a nalezení a příběhy vrženosti. Hamar svůj výzkum shrnuje tím, že neexistuje nic jako objektivní kategorie židovství, ale pouze soubor subjektivně prožívaných identit, kdy každý svým způsobem uchopuje a zvýznamňuje to, co pro něj znamená být Židem. Židovská identita má tak vícečetnou a neexkluzivní povahu a umožňuje tedy svým nositelům vytvářet osobní identitu jako mozaiku různých dílčích identit (náboženských, sekulárních, národních apod.).

Narativní konstruktivismus využívá jako hlavní metodologický nástroj biografický, narativní rozhovor, který pak podrobuje narativní analýze. Narativní analýza není vnitřně jednotná, jde spíše o celou skupinu různých přístupů a technik. Riessmanová (1993) rozlišuje různé typy narativní analýzy, kterými jsou: analýza tematická, zaměřená na obsah, tedy na to, co se v narativu říká, tj. studium narativu-příběhu; analýza strukturní, zaměřenou na formu, tedy na způsob, jak se to říká, tj.

studium diskurzu²¹; analýza interakční, jejímž cílem je rozkrýt vyjednávání významů a konstrukci příběhu probíhající mezi autorem a příjemcem a analýza performativní, v níž je vyprávění vnímáno jako performance, jehož cílem je prezentovat určitou preferovanou identitu vypravěče příjemcům vyprávění (Hájek, Havlík, Nekvapil, 2012). Narativní analýzy slouží k odkrývání konstitutivních vrstev životních příběhů, tj. vrstvy autobiografické, eventografické a historiografické a jejich vzájemného prolínání. Autobiografická vrstva obsahuje narace týkající se přímo životního příběhu narátora, kde on sám vystupuje jako hlavní hrdina příběhu, vybírá prvky z vlastní osobní minulosti, propojuje je s životními událostmi, každodenní žitou realitou a vlastní identitou – tyto části narace jsou v literatuře označovány jako “epizody”. Další je eventografická vrstva, která se liší od autobiografické tím, že se v ní vypravěč posouvá do pozice vedlejší postavy, nevystupuje jako hlavní hrdina, ale zmiňované události mají pro jeho životní příběh specifický význam. Historiografická vrstva má referenční rámec k minulosti, týká se odkazů na historii, či komunikativní paměť, kdy osobní zkušenosti, či rozhodnutí staví do kauzálních souvislostí významných historiografických událostí (Hamar, 2008). Důležité je také zmínit, že životní příběhy tmají často intertextuální povahu, to znamená, že vyprávění obsahuje prvky jak z osobního životního příběhu tak událostí v minulosti, které jedinec osobně zažil, nebo ke kterým se jeho příběh vztahuje. Může se jednat o prvky hotových narativ či mikropříběhů vyprávěných v rodině, přátelském kruhu či cirkulujících v daném kulturním prostředí. Do životních příběhů se promítají také dobové diskurzy, metanarace či expertní vědecké poznatky (tzv. podpora autoritou).

6. Identita a domov

Koncepty deterritorializovaných a narativně konstruovaných identit se ukázaly být vhodným nástrojem interpretace zkušeností migrantů, uprchlíků, exulantů, expatů, nomádů a dalších mobilních jedinců a skupin. Spolu s diskusí o povaze identit současných migrantů naléhavě vyvstala také otázka jejich pojetí domova. Domov se

²¹ Příklad: Labovovův popis invariantní hloubkové struktury osobního vyprávění (1967, 1970), analýzy založené na Levi-Straussově (1963) konceptu binárních opozic ve vyprávěních (např. Tohar a kol., 2006) či studiemi zužitkovávajícími Fryovu (2003) typologii žánrů ve vyprávěních (např. Makovská, 2010).

tak nově stává centrální konceptuální kategorií pro pochopení identit a mnohočetných vztahů, do nichž migrant vstupuje, modů jeho sociokulturní adaptace a vztahů s hostující i vlastní domovskou kulturou. Domov je v kontextu migrace nově nahlížen jako prostorová a vztahová doména, která se vyznačuje dvojím pojetím – jako místo původu a návratu, anebo jako místo cíle (budování nového domova). Pojem domova je také často uvažován v souvislosti s určitou teritoriálně vymezenou zemí chápanou jako „domovina“. Ta je však na rozdíl od domova, který může být pouhou imaginativní představou, nostalgickou vzpomínkou, či projekcí touhy po návratu, lokalizovaná prostorově a sociálně-vztahově. Z hlediska symbolického přináležení migranta k zemi původu, může pojem domovina evokovat ideologické, nacionalistické, či patriotistické reference. Jak vyplývá z dosavadních přehledových studií o domově (Mallet, 2004; Gibas, 2017), současná antropologie domova je poměrně nová, rychle se rozvíjející oborová perspektiva vyznačující se interdisciplinárním přístupem, mnohočetností přístupů k chápání domova, které však postrádají jednotící teoreticko-konceptuální rámec. Studia domova se nejprve objevují pouze doplňkově při výzkumech diasporických, imigračních a transnacionálních identit a při výzkumech akulturace a adaptace migrantů v novém prostředí. Později se domov stává samotným předmětem výzkumu – vždy však výhradně svázaným s mobilitou či migrační situací. Jak ukazuje řada recentních výzkumů z oblasti migračních studií (Blunt & Dowling, 2006; Ralph & Staeheli, 2011; Szaló, 2006, 2007; Vertovec, 2009 aj.) domov lze nahlížet z několika různých perspektiv: (1) domov jako materiálně prostorová lokace – studium materiality domova (2) domov jako symbolická představa – pojetí domova v retrospektivní a prospektivní ideové rovině u imigračních komunit a diaspor, (3) domov jako sociálně vztahová doména a místo vytvářené a reprodukované sociálními vztahy, (4) domov jako identifikační rámec přináležení, v němž dochází k socializačním procesům a vyjednávání identity a (5) domov jako místo vytváření silných afektivních pout, skupinové soudržnosti a solidarity skrze každodenní žitou spolu-přítomnost členů domácnosti.

Seznam použité literatury

Ali-Ali, N. (2002). Loss of Status of New Opportunities. Gender Relations and Transnational Ties among Bosnian Refugees. In D. Bryceson, & Vuorela, U. (Eds.), *The*

Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks (pp. 83–102). Oxford, New York: Berg.

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Appadurai A. (1990). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Theory, Culture & Society*, 7(2–3), 295–310.

Assmann, J. (2001). *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor. (Orig. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*).

Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* 65, Cultural History/Cultural Studies, 125–133.

Augé, M. (1992). *Non-lieux: Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil.

Bamner, A. (1994). Introduction. In A. Bamner (Ed.), *Displacements. Cultural Identities in Question*, (pp. 11–20). Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory of Personality. In D. Cervone & Y. Shoda (Eds.) *The Coherence of Personality* (pp. 185–241). New York, London: The Guilford Press.

Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little, Brown and Co.

Bauman, G. (1999). *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*. New York: Routledge.

Berger, P., & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin books.

Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blunt, A., & Dowling, R. (2006). *Home*. London, New York: Routledge.

Bruner, J. (1991). Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry* 18, 1–21.

Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Clifford, J. (1992). Travelling cultures. In L.Grossberg, L., Nelson, C., & Treichler, P. A. (Eds.), *Cultural studies* (pp. 96-116). New York, London: Routledge.

Cohen, A. (1981). *The Politics of Elite Culture: Explorations in the Dramaturgy of Power in a Modern African Society*. Berkeley: University of California Press.

Cohen, A. (1974). *Two-dimensional Man: An Essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*. London: Routledge and Kegan Paul.

Cohen, A. (1969). *Custom and Politics in Urban Africa: A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns*. London: Routledge and Kegan Paul.

Cohen, A. P. (1993). Culture as Identity. An Anthropologist's View. *New Literary History*, 24 (1), 195–209.

Cresswell, T. (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge.

Cresswell, T. (2002). Introduction. In G. Verstraete & Cresswell, T. (Eds.), *Mobilizing Place, Placing Mobility. The Politics of Representation in a Globalized World* (pp. 11–32). London: Brill.

Duff, A. P. (2015). Transnationalism, Multilingualism, and Identity. *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 57–80.

Edwards, J. (2009). *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eidheim, H. (1969). When Ethnic Identity is a Social Stigma. In F. Barth (Ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (pp. 39–57). Bergen: Universitetsforl.

Epstein, A. (1978). *Ethos and Identity: Three Studies in Ethnicity*. Tavistock Publications.

Eriksen, T. H. (2005). *Engaging Anthropology: The Case for a Public Presence*. London: Routledge.

Eriksen, T. H. (2002). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.

Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba domova. *Sociologický časopis*, 53(2), 241–268.

Gupta, A., & Ferguson, J. (1992). “Beyond ‘Culture’: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7(1), 6–23.

Gupta, A., & Ferguson, J. (1997). *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press.

Hájek, M., Havlík, M., & Nekvapil, J. (2012). Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 48 (2), 199–223.

Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. Harper & Row Colophon Books. (Orig. 1952. *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.)

Hall, S. (1990). *Cultural Identity and Diaspora: Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart.

Hamar, E. (2008). *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: SLON.

Hannerz, U. (2002). *Flows, Boundaries and Hybrids: Keyword in Transnational Anthropology*. Oxford: Transnational Communities Working Paper WPTC-2K-02.

Hannerz, U. (1998). Transnational Research. In H. R. Bernard (Ed.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (pp. 235–256). Walnut Creek, London and New Delhi: Altamira Press.

Hannerz, U. (1997). Borders. *International Social Science Journal*, 49, 537–48.

Hannerz, U. (1996). *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London and New York: Routledge.

Harter, S. (1996). Historical Roots of Contemporary Issues Involving Self-Concept. In B. A.

Bracken (Ed.), *Handbook of Self-Concept* (pp. 1–37). New York: Wiley.

Herman, D. (Ed.) (1999): *Narratologies. New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press.

Hirt, T. (2007) Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů. *Antropowebzin* 2–3, 86–93. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_2-3_2007/AntropoWEBZIN%202-3_2007.pdf

Hobsbawn, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Horáková, H. (2012). *Kultura jako všelék? Kritika soudobých přístupů*. Praha: SLON.

Chabal, P., & Daloz, J. P. (1999). *Africa Works: Disorder as Political Instrument*. Bloomington: Indiana University Press.

Jenkins, R. (2008) *Social identity*. London, New York: Routledge.

Kliková, A. (2007). *Mimo princip identity*. Praha: Filosofia.

Krchňák, D. (2014). Epizodicita v osobní identitě a empirickém výzkumu. *Pro-Fil*, 65-81.

Dostupné online: <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/article/view/999>.

Kubišová, Z. (2014). Kolektivní paměť a národní identita. In N. Maslowski & Šubrt, J. a kol. (Eds.), *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám* (pp. 82–112). Praha: Nakladatelství Karolinum.

Levitt, P. (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University of California Press.

Malkki, L. H. (1995). *Purity and Exile. Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: Chicago University Press.

Mallet, S. (2004). Understanding Home: A Critical Review of the Literature. *The Sociological Review*, 52 (1), 62–89.

Marcel, J.-Ch., Martin, O., & Mucchielli, L. (1999). Maurice Halbwachs (1877–1945). Mémoire Collective et Classes Sociales. *Sciences humaines* 100, 58–60.

Markus, H., & Wurf, E. (1987). The Dynamic of Self-Concept: Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299–237.

May, S. (2008). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York: Routledge.

McAdams, D. P. (1995). What Do We Know When We Know a Person? *Journal of Personality*, 63(3), 365–396.

McAdams, D. P., & McClean, K. C. (2013). Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22(3), 233–238.

Mead, G. H. (2017). *Mysl, já a společnost*. Praha: Portál.

Nora, P. (2012). Mezi pamětí a historií. *Politika paměti*, 13, 8–18.

Norberg-Schulz, C. (2010). *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Praha: Dokořán.

Okénková, V. (2015). Využití konceptů míst v antropologii a příbuzných vědách. *Lidé města*, 17 (3), 513–528.

Pavlenko, A., & Blackledge, A. (2004). Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. In A. Pavlenko, & Blackledge, A. (Eds.), *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts* (pp. 1–33). Clevedon: Multilingual Matters.

Pennebaker, J. W., & Seagal, J. D. (1999). Forming a Story: The Health Benefits of Narrative. *Journal of Clinical Psychology*, 55(10), 1243–1254.

Ralph, D., & Staeheli, L. A. (2011). Home and Migration: Mobilities, Belonging and Identities. *Geography Compass*, 5 (7), 517–530.

Ricoeur, P. (1990). *Time and Narrative* III. Chicago: The University of Chicago Press.

Ricoeur, P. (1991). *Narrative Identity*. In D. Wood (Ed.), *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation* (pp. 20–33). London: Routledge.

Ricoeur, P. (1992). *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press.

Riessman, C. K. (1993). *Narrative Analysis. Qualitative Research Methods*. SAGE Publications.

Roosens, E. (1989). *Creating Ethnicity: The Process of Ethnogenesis*. SAGE Publications.

Sackmann, R., & Peters, B. (2003). *Identity and Integration. Migrants in Western Europe*. London: Routledge.

Salazar, N. B., & Smart, A. (2011). Identities. *Global Studies in Culture and Power*, 18 (6), 576–598.

Schechtman, M. (1996). *The Constitution of Selves*. Ithaca: Cornell University Press.

Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc, C. S. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 68 (1), 48–63.

Smith, A. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism*. London: Routledge.

Smith, M. P., & Guarnizo, L. E. (1998). *Transnationalism from Below*. Transaction Publishers.

Szaló, S. (2009). Transnacionalismus a kritika metodologického nacionalismu. *Sociální studia*, 6 (1), 1–17.

Szaló, C. (2007). *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*. Praha: SLON.

Timm, S. (2007). *Parteiliche Bildungszusammenarbeit. Das Kinderheim Bellin für namibische Flüchtlingskinder in der DDR*. Münster: Waxmann.

Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. New York: Routledge.

Weedon, Ch. (2004). *Identity and Culture. Narratives of Difference and Belonging*. London: Open University Press.

Werbner, P. (2004). Theorising Complex Diasporas: Purity and Hybridity in the South Asian Public Sphere in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 895–911.

Westwood, S., & Phizacklea, A. (2000). *Trans-Nationalism and the Politics of Belonging*. London: Routledge.

5 Fenomén emigrace

Olga Líbalová, Aksana Shytsikava

Jelikož je problematika studia migrací interdisciplinární a věnuje se jí sociologie, ekonomie, sociální antropologie, práva, etnologie, sociální geografie, demografie, historie, psychologie a politologie, neexistuje jediná teorie migrace. Akademická obec se nicméně shodla, že podle uchopení problematiky (filozofie i metodologického přístupu) se migrační teorie dělí na mikro nebo makro-úrovňové. Zatímco první z nich se soustředí zejména na jedince, případně rodinu nebo domácnost, a jejich chování spojené s daným mikrosociálním milié, makroúrovňová perspektiva zdůrazňuje ekonomické, sociální a politické okolnosti, jejichž kontext vytváří prostředí, ve kterém daný jedinec-migrant pohyb realizuje (Kulu-Glasgow 1992). Základní jednotkou analýzy je v tomto případě např. stát a agregované migrační ukazatele, jako např. migrační proud. První perspektiva je spojená s kvalitativními analýzami a idiografickým přístupem, zatímco druhý směr je spíše charakteristický kvantitativním a nomotetickým pojetím. Oba přístupy mají ale spíše komplementární než konkurenční vztah. Vědecká komunita se shoduje na tom, že stejně jako vklady zástupců jednotlivých vědních disciplín se svými specifiky, tak i respektování obou těchto velmi odlišných úhlů pohledu je důležité a má svůj nezpochybnitelný význam. Současně je však často upozorňováno na nedostatky a limity vidění reality pouze z pozic jediné, v nejširším slova smyslu chápané měřítkové roviny.

Drtivá většina z tzv. teorií migrace nejsou v pravém slova smyslu teoriemi. Nesplňují totiž některá základní kritéria, která v případě teorií musí být dodržena – např. nemají obecnou platnost, jednotlivé části nejsou logicky provázány nebo např. nemají současně funkci explanační i predikační. Často tedy spíše jde o tzv. koncepty, perspektivy, přístupy, modely či prostou kumulaci nahromaděných pravidelností.

Historický vývoj

Pro oblast společenských věd 20. století byly výraznou inspirací zákony migrace Ravensteina (1885). Přestože nešlo o vytvoření teorie, ale o kumulaci zjištěných

pravidelností stěhování do Londýna na konci 19. století, je Ravensteinovi právem přisuzována role zakladatele sofistikovanějšího a systematictějšího přístupu k migrační problematice. K dalším inspirativním počínům pak patřily úvahy o migracích a cizincích, jak je rozvinula německá sociologie zejména prostřednictvím Simmela nebo Webera. Na tuto německou tradici pak navazovala chicagská sociologická škola. Právě na přelomu 19. a 20. století nastává v oblasti teorie migrace výrazný posun zejména v tom smyslu, že věda přestává migraci chápat jen jako mechanické přemisťování z místa na místo, ale jako proces vyvazování se ze sociálních vazeb ve zdrojovém prostoru a navazování nových sociálních vazeb v zemi cílové. Tyto vazby se svou kvalitou liší a ovlivňují sociální chování jedince. Příslušníci chicagské školy v této souvislosti hovoří o disorganizaci a reorganizaci sociálních vztahů.

Stejně jako německá sociologie, ani chicagská škola nechápe migraci jako jednoznačně negativní jev. Imigranti získávají v novém prostředí specifický sociální status. To, že jsou vyvázáni z původního prostředí a zároveň nejsou začleněni do prostředí nového, jim může poskytnout určitý společenský nadhled. Usedlé obyvatelstvo často předpokládá, že ten, kdo cestuje, zná lidi a svět a je obdařen mnohými dovednostmi, které oni sami postrádají. Nejvýznamnější osobnost chicagské školy, Park, toto téma rozpracoval ve své teorii marginality, která navazuje na myšlenky Thomase a představuje člověka mezi dvěma kulturami osvobozeného od svazujících kulturních konvencí. Marginalizovaní lidé v konceptech Parka jsou nejen vykořenění, ale jsou též inovační, vynalézaví a přinášejí často sociální změnu a kulturní pokrok.

Předpoklady pro studium migračních komunit rozšířily též některé významné osobnosti antropologických škol. Na již zmíněnou chicagskou školu navazoval například Redfield, který se v roce 1936 pokusil spolu s Lindtonem a Herskovitzem definovat pojem akulturace. Ve svém memorandu o akulturaci tito autoři vystihují změny, ke kterým dochází při koexistenci skupin odlišné kultury.

Vedle škol sociologie a antropologie města a sociální změny, které se ve větší, či menší míře problematiky migrace dotýkaly, se zformovala v průběhu 20. století sociologie migrace jako relativně autonomní oblast sociologického vědění. Její pohled na problematiku migrací byl ovlivněn demografem Petersonem, který roku 1958 publikoval svoji obecnou typologii migrace. Hned v úvodu své práce upozorňuje, že

typologii migrace nelze sestavit a aplikovat, aniž bychom nejprve nevytvořili typologii společnosti pro něž by byla typologie migrace určena. Ve své práci především předpokládá podstatný rozdíl v chování nomádských a usedlých společností, kdy nomádské společnosti nepotřebují žádné vnější podněty k migraci.

V 50. a 60. letech 20. století byly diskutovány i další analytické nástroje. Petersen, stejně jako Bogue, předpokládají působení faktorů, které daného jedince ze zdrojového prostředí vypuzují (tzv. „push“ faktory), a faktorů, které jej naopak přitahují do cílového prostoru migrace (tzv. „Pull“ faktory). Bogue říká, že tyto síly nejsou zcela komplementární a že mají na populaci odlišný účinek. Bogue vyjadřuje názor, že migrace, které mají velmi silné „push“ stimuly, mají tendenci být ke komunitám v místě původu méně selektivní než migrace, kde převládají stimuly „pull“. Myšlenka „push and pull“ faktorů se objevila na počátku druhé poloviny 20. Století, podrobněji byla rozpracována Jansenem (1970) a Lee (1969) Právě Lee rozšířil „jednoduchý model push-pull o již dříve publikovaný koncept mezilehlých překážek a příležitostí (Stouffer 1940, 1960.)

Na počátku 70. let vstupuje do dějin migračních teorií i americký geograf Zelinsky (1971). Ve svém známém konceptu „mobility transition“ se pokouší vysvětlit změny forem a intenzit prostorové mobility hypotézami vyvěrajícími z konceptu demografického přechodu, resp. Obecně též modernizace. Mimo jiné vyděluje důležité typy migrační mobility (též směrově orientovanou, kterým je přisuzována rozdílná významnost, a to podle stádií vývoje společnosti, od minulosti až po současnost.

V 90. letech se objevuje nový model tzv. „etnické niky“ (Waldinger 1996), ve kterém je zohledněna skutečnost, že na rozdíl od předcházejících modelů mohou imigranti operovat i ve veřejném sektoru. Etnická nika se vytvoří tehdy, když je etnická skupina schopna kolonizovat určitý sektor zaměstnání takovým způsobem, že její členové mají privilegovaný přístup k nově vytvořeným pracovním místům, čímž pak omezují vstup ostatním. Etnické niky se vyvinou v tržních společnostech, kde se pracovní místa formují a zaplňují podle principů důležitosti a dostupnosti.

Práce s uvedenými i dalšími teoriemi byla a je typická pro cca posledních 60 let. Již v 60. letech byly ale zřetelné limity tvorby obecné teorie migrace. Tyto limity měla nejprve

překonat snaha o multidisciplinaritu. Šlo např. o rozšíření typologií a pokusy o jednotný systém sběru dat (Mangalam, Schwarzweller 1968) a později i zřetelnou artikulaci, jaké otázky jsou pro ten který obor (zejména pro sociologii) v případě migrací relevantní na ucelenou obecnou migrační teorii. Respektuje se, že jiné explanační rámce vyhovují vysvětlení migrací na úrovni ekonomických makroprocesů, jiné v oblasti stimulů v sociálních skupinách zdrojových zemí, cílových zemí a jiné na úrovni individuálního rozhodování. V souladu s rostoucí pluralitou a liberalizací přístupů v sociálních vědách se hledají flexibilní explanační systémy, které by braly v úvahu specifika jednotlivých migračních kauz bez ohledu užívání spíše jako abstraktních případů tím, že ukazujeme jejich odchylky od „teoretické konstrukce“. V současné době se často od užívání obecných teoretických modelů upouští a autoři se spíše věnují komparaci jednotlivých konkrétních případů, z nichž se pak vytváří mozaika umožňující vymezení rámců, ve kterých se daná skupina pohybuje. Příkladem takového přístupu může být například sborník Crula a Vermeleuena (2003). Na druhé straně je právě komparativní forma výzkumu v mezích tradiční tvorby a aplikace migračních teorií to, po čem se také volá (např. Massey 2003).

Koncept emigrace

Koncept emigrace vychází z předpokladů, že souhlasíme s existencí konceptů národních států a hranic, které jsou překračovány, přičemž většina studií se soustředí na push and pull faktory migračních proudů. Tímto bychom mohli zaznamenat, že emigrace je koncept, který existuje jenom ve společnostech tzv. západního světa, který se snaží fenomén migrace racionalizovat a zdůvodnit ji ekonomickými, environmentalními a politickými faktory.

Z právního hlediska je koncept emigrace, jakožto akt odchodu z původní země do cílové, podle mezinárodního práva jedním ze základních práv a svobod každého člověka. Podle článku 13. Univerzální listiny základních prav a svobod má každý jedinec právo na volný pohyb v mezích země původu a také právo vystěhovat se z ní, stejně tak jako právo na repatriaci. Listina základních prav a svobod České republiky ze dne 16. prosince 1992 ve článku 14(1) také zaručuje svobodu pohybu a pobytu. Nicméně

podle článku 14(2) je vidět, že tato svoboda se vztahuje jenom na jedince, kteří se zdržují na území České republiky oprávněně. I když koncept legální a nelegální emigrace je v rozporu s Univerzální listinou základních prav a svobod, moderní studie zkoumající koncept emigrace ve své většině pracují s výzkumem národní migrační politiky zemí původu a cílové země, počtem odcházejících, jejich právním statutem (legalita versus ilegalita), ekonomickými, sociálními příčinami odchodů a vlivů emigrace na ekonomický, politický a kulturní vývoj vybraných států, studiím komunit a významných emigrantů.

V kontextu České republiky se problematice emigrace začala věnovat zvýšená pozornost po roce 1989, a to ve směru problematiky rozlišování emigrace a exilu, kdy se tyto dva koncepty rozlišovaly vzhledem k důvodem odchodu z původní země. Pořádají se sympózia, semináře a přednášky (např. Studentská konference Češi v Exilu z roku 2014, konference Věda v exilu z roku 2003 pod záštitou Výzkumného centra pro dějiny vědy, konference Exil sám o sobě v rámci Týdne zahraničních Čechů, Uruguay a Česká republika – společné století z roku 2021 atd). Většina těchto konferencí a publikací české akademické obce se vztahuje ke studiu života významných jedinců z řád exulantů. Hezkou ukázkou tohoto přístupu je encyklopedie Sto českých vědců v exilu Antonína Kostlána a Soni Štrbáňové, vydaná k příležitosti mezinárodní konference Vědci v exilu a diktátorské režimy 20. století. Tato publikace překládá životopisy stovky význačných vědců a pracovníků českých ústavů Akademie věd. Dalším směrem je zkoumání orální historie exulantů s důrazem na každodenní život a dopady exilu na obyčejného člověka (sbírka Paměť národa).

Emigrace je předmětem bádání historiografů, sociologů, antropologů, psychologů a z hlediska právně-historického, kdy každý obor přistupuje k výzkumu problematiky svým způsobem a definuje samotný koncept migrace. Podle Blackova právního slovníku je emigrace definována jako vystěhování se z jedné země do druhé s úmyslem nevrátit se. Přičemž je zapotřebí rozlišovat mezi emigrací a expatriací. Pojem expatriace znamená opuštění vlasti a zřeknutí se státního občanství. Emigrace označuje pouze vystěhování osoby a majetku do jiného státu a obvykle je emigrace důsledkem expatriace. Pojmu emigrace se také někdy používá pro odstěhování z jedné oblasti státu do druhé.

Ekonomické teorie emigrace

Williamson rozlišuje dvě vlny globální migrace. První byla založena na objevení Ameriky a podnítila dobrovolné objevování Ameriky migraci z Evropy. (Williamson 2006) V tomto raném období byla dobrovolná migrace méně než migrace nedobrovolná. Ačkoli dobrovolná migrace byla nákladná, nedobrovolná migrace na základě smlouvy nebo donucení byla výnosná. Přibližně 8,7 milionu z 11,3 milionu nedobrovolných migrantů, kteří přišli do Ameriky před rokem 1820 byli afričtí otroci. Druhá vlna emigrace přišla po druhé světové válce. Vzorce migrace se v tomto období značně změnily, zejména z nově nezávislých zemí nebo zemí třetího světa do ostatních a z postkoloniálních rozvojových zemí do rozvinutých průmyslových zemí. Hutton a Williamson (2002) poznamenali, že odhadovaný počet mezinárodních migrantů do roku 1965 činil přibližně 75 milionů a v roce 1990 se zvýšil o více než 50 % na 120 milionů. Tento počet tvořil asi 2,3 % celkové světové populace. Hlavní cílovými destinacemi přistěhovalců v tomto období byly západní Evropa a severní Evropa a Amerika. Ve Spojených státech se mezi lety 1990 a 2000 podíl narozených v zahraničí zvýšil o 2 %, z 8 % v roce 1990 na 10 % v roce 2000. (Sirojudin 2009)

Pokud jde o ekonomické teorie emigrace, je možné se podívat na čtyři myšlenkové směry: teorie racionální volby, teorie nabídky a poptávky nebo teorie trhu, teorie světového systému a teorie sítí.

Teorie racionální volby se týká chování jednotlivců nebo celých domácností při rozhodování o migraci na základě jejich racionálního chápání a ekonomických nákladů a přínosů takových rozhodnutí. Tyto diskuse souvisejí se dvěma základními principy neoklasické ekonomické teorie (Borjas, 1989): "maximalizací užitku", kterou provádějí jednotlivci a rodiny ochotné emigrovat do jiných zemí, a "maximalizací zisku", kterou provádějí zaměstnavatelé zainteresovaní na přilákání emigrantů. Migrace je považována za záměrnou a vědomou snahu o zvýšení reálného příjmu a zlepšení blahobytu. Vychází z předpokladu, že jednotlivci a rodiny nebudou emigrovat proti své vůli.

Ačkoli teorie racionální volby vychází z předpokladu, že jednotlivci a rodiny jsou nezávislými a racionálními aktéry odpovědnými za svá rozhodnutí emigrovat, nevěnuje dostatečnou pozornost strukturálním faktorům, které mohou ovlivňovat chování jednotlivců a rodin. Naproti tomu teorie nabídky a poptávky považuje migraci, zejména pracovní migraci, za neodmyslitelně strukturální a závislou na tržních mechanismech. Příležitosti k emigraci do jiných zemí jsou zakotveny ve strukturálních ekonomických procesech, které vytvářejí různé ekonomické příležitosti v jednotlivých zemích. Bohatší země (můžeme dát do poznámky, co tím myslíme) obvykle poskytují více příležitostí uchazečům o zaměstnání z méně rozvinutých nebo chudých zemí. Zastánci této teorie tvrdí, že existující pracovní migrace je nedílnou součástí vnitřní potřeby práce průmyslových společností. Vysoce industrializovaná ekonomika zvyšuje potřebu specializovaných pracovních sil. Jakmile již nelze poptávku uspokojit interně, zvyšuje se poptávka po pracovní síle ze zahraničí.

Ačkoli teorie nabídky a poptávky předpokládá, že tržní mechanismy podporují spravedlnost, teorie světového systému se zaměřuje na nerovnost mezi západními průmyslovými zeměmi a chudými rozvojovými zeměmi. Pokud jde o globální migraci, nerovnost je důsledkem neustálého vykořisťování, které je vedeno snahou maximalizovat zisky v kapitalistické ekonomice. Bohaté průmyslové země často vykořisťují rozvojové země při hledání surovin, levné pracovní síly a půdy (Sirojudin 2009). Mezinárodní tok pracovní migrace úzce souvisí s tokem zboží a kapitálu. Tento tok je však asymetrický, protože tok kapitalistických investic do rozvojových zemí významně ovlivňuje obyvatelstvo, které může být vykořeněno a musí se stát mobilním. Rozsáhlé kapitalistické investice do zemědělské půdy, dolů a dalších přírodních zdrojů mohou zároveň oddělit místní obyvatelstvo od jeho obživy a způsobit masivní chudobu. Vykořenění venkovské pracovní síly v důsledku zásahů kapitalismu do venkovských oblastí může spíše snížit potřebu pracovní síly prostřednictvím mechanizace, než že by vedlo k vytváření pracovních míst (Massey, 1990).

Teorie sítě se zaměřuje na příčiny a udržování migrace. Síť představují komplexní mezilidské vazby, které spojují současné migrující pracovníky, bývalé migrující pracovníky a nemigrující pracovníky v zemích původu i v cílových zemích. Síť je utvářena mnoha faktory a mezi nejsilnější vazby patří příbuzenství, přátelství a společná

komunita původu (Massey, 1990). Tyto již existující sociální vazby zajišťují jednotlivým přistěhovalcům podporu, ochranu a vedení během migračních procesů (Munshi, 2003). Díky sítím migrační procesy se udržují samostatně.

Sítě mají rovněž pozitivní dopad na hospodářský rozvoj vysílajících zemí. Jak uvádí Orozco (2002), migranti usnadňují ekonomické spojení mezi hostitelskou a vysílající zemí prostřednictvím transferů příjmů, které přispívají k ekonomickému rozvoji vysílajících zemí. Tento proces představuje významný transfer bohatství z hostitelských zemí se silnou ekonomikou do vysílajících zemí se slabší ekonomikou. Zároveň sítě vytvářejí komplikace pro země původu. Jak zjistila Mishra (2005) ve svých výzkumech z Mexika, výrazný vliv příjmů mexických migrujících pracovníků ve Spojených státech prohlubuje mzdové nerovnosti v jejich domovské zemi. V důsledku toho může proces emigrace negativně ovlivnit strukturu mezd v Mexiku, a tím znovu podněcuje pracovníky k hledání zaměstnání za hranicemi.

Čtyři školy ekonomických teorií emigrace poskytují různé pohledy na push-and-pull faktory emigrace. Fenomén globální migrace nelze dostatečně vysvětlit jedinou teorií. Proto je k vysvětlení pull-and-push sil emigrace zapotřebí více myšlenkových směrů. S pochopením ekonomických faktorů, které jsou základem emigrace, je možné vysvětlit různé ekonomické důvody emigrace, které vedou k dobrovolné a nedobrovolné migraci.

Ekonomické teoretické rámce umožňují pochopit fenomén emigrace a poskytují odborníkům z praxe způsob, jak porozumět lidskému chování a sociálnímu prostředí přistěhovaleckých skupin. Je důležité posílit naše chápání složky sociálního prostředí emigrace. (Sirojudin 2009) Porozumění populacím přistěhovalců z dvojí perspektivy (např. dopad zkušeností s emigrací na zemi původu a na přijímající zemi) může vést k rozvoji sociálních služeb, které zohledňují sociální, kulturní a politické otázky.

Vliv emigrace na obchod

Souvislost mezi emigrací a obchodem zkoumá rozsáhlá literatura. Dostupné studie hodnotí tuto vazbu převážně z pohledu hostitelské země a obecně naznačují, že

přistěhovalci mají pozitivní vliv na obchod mezi hostitelskou a domovskou zemí. Jen málo studií však zkoumá vliv emigrantů na obchod. Na základě údajů představujících stavy emigrantů ze 131 domovských zemí, kteří v roce 2005 pobývali ve 110 hostitelských zemích, zkoumáme vazbu mezi přistěhovalci/emigranty a obchodem jak z pohledu domovské, tak hostitelské země. Tímto způsobem poskytujeme první komplexní odhady pro-obchodních účinků emigrantů pro každou domovskou zemi v ekonomické studii White a Tadesse. Cílem této studie je znovu prozkoumat vliv emigrantů na obchod z pohledu jejich domovských zemí. Emigranti prostřednictvím svých preferencí pro zboží ze svých domovských zemí přímo zvyšují dovoz ze svých domovských zemí do hostitelských zemí, zejména pokud na trzích hostitelských zemí nejsou k dispozici přijatelné substituty. Podobně Rauch a Trindade, uvádějí, že překonáváním kulturních rozdílů a spojováním vývozců s dovozci a/nebo neformálním prosazováním smluv imigranti usnadňují zahájení a dokončení obchodních transakcí (Rauch, Trindade 1999). Také díky znalosti jazyků, kterými se mluví v jejich domovské i hostitelské zemi, a znalosti obchodních praktik v obou zemích imigranti odstraňují komunikační nedostatky a/nebo snižují náklady na vyhledávání, čímž přímo přispívají ke zvýšení obchodních toků mezi jejich hostitelskou a domovskou zemí.

Imigranti mohou také nepřímo ovlivnit dovoz do hostitelské země, pokud jejich spotřeba zboží vyrobeného v domovské zemi ovlivňuje preference rodilých obyvatel nebo preferenci imigrantů z jiných zemí, kteří pobývají v hostitelské zemi, takže i oni spotřebovávají zboží z domovské země. Prostřednictvím remitencí a přímých investičních toků do svých domovských zemí mohou také umožnit rezidentům domovské země spotřebovávat a/nebo vyrábět na vyšší úrovni, než by jinak bylo možné; tím nepřímo ovlivňují obchod domovské země s hostitelskou zemí nebo jinými zeměmi. V neposlední řadě mohou přistěhovalci ovlivňovat obchod i obecně, neboť migrace má pozitivní dopad na globální úroveň příjmů, což následně zvyšuje agregátní poptávku po obchodovatelném zboží a službách.

Tato zjištění o přímých a nepřímých dopadech přistěhovalců na obchod vyplývají ze dvou typů studií: (a) studie, které zkoumají souvislost z pohledu domovských zemí, a b) studie, které zkoumají souvislost z pohledu hostitelských zemí. Značná část dostupných studií však patří k druhému typu. Tyto studie obvykle využívají údaje o přistěhovalectví

pro jednu hostitelskou zemi a odhadují dopad velikosti přistěhovaleckých populací na bilaterální obchodní toky mezi hostitelskou zemí a domovskými zeměmi různých skupin přistěhovalců. Na druhé straně pouze malý počet studií provádí podobné cvičení z pohledu domovské země - tj. jak velikost emigrantských toků z domovské země do více hostitelských zemí ovlivňuje objem obchodu mezi domovskou a hostitelskou zemí.

Obecné srovnání vlivů emigrantů specifických pro domovskou zemi v rozvinutých a rozvojových domovských zemích rovněž ukazuje, že emigranti z rozvojových domovských zemí mají relativně silnější vliv na obchod svých domovských zemí s příslušnou hostitelskou zemí než emigranti z rozvinutých domovských zemí. Vliv má rozdíl v institucionální infrastruktuře, která usnadňuje tok mezinárodního obchodu, antropogenních charakteristik migrujících populací a rozdílů v rychlosti, jakou jsou emigranti z různých domovských zemí schopni se integrovat/asimilovat ve svých hostitelských zemích. Přesto je větší potřeba dalšího výzkumu, který by určil, do jaké míry rozdíly mezi domovskými zeměmi, zejména v dostupnosti a kvalitě měkké a/nebo tvrdé infrastruktury usnadňující obchod a ve složení a antropogenních charakteristikách emigrantských populací, přispívají k rozdílům v míře, v jaké mohou emigranti ovlivňovat obchod svých domovských a hostitelských zemí. Vzhledem ke značně velkému počtu domovských a hostitelských zemí zahrnutých do ekonomické studie White a Tadesse mohou výsledky sloužit také jako první odhady pro budoucí a hloubkové zkoumání této souvislosti z pohledu domovské země (Tadesse, White 2011).

Seznam použité literatury:

Borjas, G. J. (1989). Economic theory and international migration. *International Migration Review*, 23(3), 457–485.

Drbohlav, Dušan., Uherek, Zdeněk. (2007): Reflexe migračních teorií. *Geografie--SborníkCGS*, 112, 2, pp. 125-141.

Dorigo, Guido., Tobler, Waldo. Push Pull Migration Laws. (2010). *Annals of the American Association of Geographers* 73(1) DOI:10.1111/j.1467-8306.1983.tb01392.x

Kulu-Glasgow, I. (1992): Motives and Social networks of Interantional Migration within the Context of the Systems Approach: A Literature Review. 1992/Working paper 3. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Den Haag.

Massey, D. (1990). The social and economic origins of immigration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510, 60–72.

Mishra, P. (2005). Emigration and wages in sources countries: Evidence from Mexico. *Journal of Development Economics*, 82, 80–199.

Munshi, K. (2003). Networks in the modern economy: Mexican migrants in the US Labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, 118, 549–599.

Orozco, M. (2002). Globalization and migration: The impact of family remittances in Latin America. *Latin American Politics and Society*, 44(2), 41–66.

Rauch, Trindade, V. (1999). Ethnic Chinese networks in International Trade. <https://doi.org/10.3386/w7189>

Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of migration. *Journal of statistical society*. Vol. 48, No. 2 (Jun., 1885), pp. 167-235

Sirojudin, S. (2009) Economic Theories of Emigration, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19:6, 702-712, DOI: 10.1080/10911350902910880

Tadesse, B., & White, R. (2011). Emigrant Effects on Trade: Re-examining the Immigrant-trade Link from the Home Country Perspective. *Eastern Economic Journal*, 37(2), 281–302. <http://www.jstor.org/stable/41239567>

Williamson, J. G. (2006). Global migration. *Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF*, 4(3).

Zelenková, Barbora. (2013). Vliv imigrační a integrační politiky na podmínky života cizinců ze třetích zemí žijících v České republice. 8-17

Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical review* 61. 219-49.

6 Antropologická perspektiva mobility v Jižní Africe: afričtí migranti a xenofobní násilí

Hana Horáková

Migrace v Africe

Mobilita a migrace chápána jako pohyb osob napříč místními, regionálními, národními a globálními prostory je nedílnou součástí historie lidstva. Ne jinak je tomu v Africe, kde je mobilita jedním z určujících rysů historie tohoto kontinentu. Již od předkoloniálních dob se Afričané v reakci na demografické, ekonomické a politické podněty, sociální a vojenské konflikty či environmentální krize vyznačují vysokou úrovní mobility. Africké mobility přetvořily kontinent a ovlivnily rasové, kulturní, etnické a jazykové složení mnoha afrických společností. „Komunity byly budovány a udržovány – intelektuálně, duchovně i materiálně – migrací, nuceným vysídlením a exilem“ (Carpenter & Lawrance, 2018, 12). Africké mobility jsou tudíž více než fyzické přesuny jednotlivců či skupin z domovů, vesnic, „kmenů“, etnicit, království, států, národů, regionů, vlastí nebo kontinentu (Carpenter & Lawrance, 2018, 21).

Postupem času nabyly africké mobility mnoha podob. Do afrických světů mobility a migrace patřily nejen „domácí“ Afričané, ale zahrnovaly i kolonisty, otroky, uprchlíky, najaté dělníky nebo imigranty (Wilson, 1976, 451). Afričané zažili ve velkém měřítku nucené vysídlení v souvislosti s transatlantickým obchodem s otroky a systémům migrační práce zavedeným evropskými kolonizátory v 19. století. Nedobrovolná migrace rovněž zahrnovala nechvalně známé praktiky apartheidního režimu v Jižní Africe jako je nucené vystěhování (forced removal) a vyhoštění (viz Badat, 2013).

Migrace v Africe měla vždy důležitou přeshraniční složku, která částečně odrážela arbitrární povahu většiny státních hranic zděděných od koloniálních správců, částečně čerpala z ekonomické závislosti mezi ekologickými zónami a částečně byla podporována vytvářením regionálních politických a hospodářských aliancí v 60. a 70. letech 20. století (McGranahan et al., 2009; Awumbila, 2017).

V poslední době se mobilita a migrace Afričanů podstatně zvýšila (Akokpari, 1999; Shoumaker et al., 2018). Zesiluje jednak transkontinentální emigrace, jednak

narůstá počet vnitřně vysídlených osob (Carpenter & Lawrence, 2018, 21). „Klasická“ migrace z venkova do měst však zůstává klíčovým migračním proudem do té míry, že se očekává, že se počet obyvatel v afrických městech v příštích padesáti letech ztrojnásobí (Awumbila, 2017).²²

Ačkoli transkontinentální migrace získala v nedávných debatách o migraci větší pozornost, většina afrických mobilit se odehrává uvnitř kontinentu (Zanker, 2019; Flahaux & De Hass, 2016; Awumbila, 2017). Mezuregionální a intraregionální migrace vysoce převyšuje migraci do EU (Horáková & Rudwick, 2020, 12). V subsaharské Africe jsou mezinárodní migrační toky²³ ve více než polovině případů vnitroregionální – dosahují 63 % (UNDESA, 2020). Hlavními cílovými zeměmi jsou Jižní Afrika, Pobřeží slonoviny, Nigérie, Keňa a Etiopie (Horáková & Rudwick, 2020, 13).²⁴

V regionu jižní Afriky, který je předmětem této studie, vyústil konec apartheidu a integrace Jihoafrické republiky do Jihoafrického rozvojového společenství (SADC) k velkému nárůstu přeshraniční a vnitroregionální mobility, přičemž Jihoafrická republika zůstala preferovanou destinací pro migranty z jiných afrických zemí (Awumbila, 2017; Neocosmos, 2010).

²² Očekává se, že celosvětový podíl městských obyvatel afrického kontinentu vzroste z 11,3 % v roce 2010 na 20,2 % do roku 2050 (Horáková & Rudwick, 2020, 13).

²³ 15 % dospělé populace na celém světě vyjadřuje obecnou touhu opustit a přestěhovat se do jiné země, pokud dostane příležitost; v subsaharské Africe je to 33 % (Laczko et al., 2017). Výzkum provedený ve 34 zemích afrického kontinentu (Appiah-Nyamekye et al., 2019) identifikoval mladé muže ve věku 18–25 let, žijících v městských oblastech a s maturitou jako nejčastější profil těch, kteří mají v úmyslu opustit svou zemi, zejména z ekonomických důvodů. Přítomnost migračních aspirací, která naznačuje vnímání nespokojenosti s vlastním životním příběhem a vůlí jej opustit, sama o sobě však nestačí k definování migračního potenciálu ve smyslu vědomé migrační volby. Potenciální dimenze se týká vzdělávacích podmínek migranta, jeho osobních a profesních aspirací, předchozích zkušeností, motivace, dovedností, zdrojů a touhy po změně. Jedná se o proměnné, které ovlivňují migrační projekt a definují potenciál, ze kterého je možné budovat cílené životní projekty v zemích původu i v cílových zemích.

²⁴ V roce 2017 žilo mimo svou zemi původu v Africe více než 19 milionů Afričanů, což je výrazný nárůst oproti roku 2015, kdy se odhaduje, že v jiné než „mateřské“ zemi žije 16 milionů Afričanů. (Cinini & Singh, 2019).

Text mapuje mobilitu a migrační toky na území dnešní jižní Afriky od příchodu evropských kolonizátorů do dneška. Rozvíjí tezi, že všichni Jihoafričané jsou cizinci, tzv. *makwerekwere*, a tudíž nikdo nemá automatické právo požadovat JAR jen pro sebe. Tuto tezi demonstruje na

soudobých projevech xenofobního, resp. afrofobního násilí vůči další skupině *makwerekwere*, tzv. cizím státním příslušníkům, jak jsou vládnoucí třídou eufemisticky nazýváni legální i nelegální migranti přicházející do JAR z jiných částí Afriky. Snahou je podat komplexní vysvětlení xenofobního násilí v postpatheidní JAR. V závěru text syntetizuje poznatky o lidské mobilitě v této zemi, která neúnavně testuje porézní hranice občanství v křehké jihoafrické demokracii.

Jak chápat mobilitu a migraci

Bližší porozumění dějinám mobility a migrace v Africe komplikuje to, jak tyto pojmy chápeme a jaké jsou okolnosti a podmínky, za kterých lidé překračují hranice a/nebo jsou v takovém pohybu omezováni (Burill, 2018, 314). Studium migrace nám nicméně umožňuje lépe porozumět jak africké koloniální minulosti, tak i nedávné a současné, postkoloniální situaci.

Mobilita a migrace jsou složité a vysoce kontextově specifické sociální procesy a fenomény s mnoha vícesměrnými a vícerozměrnými vazbami. Vzpírají se jednoduché teoretizaci. Badatelé z různých oborů používají koncept mobility a migrace (v Africe i mimo ni) různými a někdy protichůdnými způsoby. Zatímco jsou tyto dva pojmy významově propojeny a často se tudíž používají zaměnitelně, mobilita má větší koncepční rozsah, protože není omezena geografickou perspektivou. Migrace je zase většinou definována jako fyzický pohyb a překračování politických nebo administrativních hranic. Pokrývá širokou škálu forem a typů pohybu na základě různých, více či méně jasně definovaných kritérií, jako je geoadministrativní úroveň, cílová oblast, doba trvání, výběr, legálnost a charakteristiky migrantů ve vztahu k motivaci (van Dijk, 2001, 11).

Pojem mobilita má podstatně širší význam než pojem migrace. Takzvaný „obrat k mobilitě“ (mobility turn) ve společenských vědách vedl vědce k přehodnocení

prostorové mobility, jejích vzorů a projevů v současném světě (Cresswell & Merriman, 2011; Urry, 2000, 2007; Gupta & Ferguson, 1992, 1997; Appadurai, 1996). Mobilita je v širším slova smyslu chápána jako mnohospměrný tok, v němž cirkulují kulturní představy, hodnoty, diskurzy a identity, jež přetékají přes fyzické i pomyslné hranice a mísí se v procesu kulturní hybridizace a kreolizace (Appadurai, 1996; Hannerz, 2002).

Jiné přístupy chápou mobilitu jako „metaforu konceptu“, která „zachycuje obecný dojem, že naše životní světy jsou v neustálém pohybu nejen s lidmi, ale také s kulturami, předměty, kapitálem, podniky, službami, nemocemi, médii, obrazy, informací a myšlenkami kolujícími po celé planetě“ (Salazar & Smart, 2011, i).

Pojem mobilita tedy umožňuje širokou škálu konceptualizací, které zahrnují variabilitu hodnot, myšlenek a identit. Nemá pouze prostorovou a časovou dimenzi (van Dijk, 2001, 10), ale lze k němu přistupovat i na sociokulturní nebo politické úrovni. Mobilitu lze definovat jako „vztahový koncept charakterizovaný překonáním fyzické, psychologické nebo jiné vzdálenosti nebo překročením určitého stavu“ (Frello, 2008, 32). Studie mobility v sociálních vědách se proto zabývají otázkami sounáležitosti a vyloučení, marginalizace, odolnosti, konfliktů a dobývání, násilí, chudoby, nezaměstnanosti a válčení – jinými slovy, do diskuse vstupuje nespočet proměnných.

Polysémie pojmů jako je mobilita a migrace ztěžuje teoretizování i z dalšího důvodu. Samotné termíny jsou silně zpolitizované a emocionálně nabitě. V souvislosti s migrací a rozvojem, například v rámci debat mezi EU a AU, může být myšlenka legální, dočasné mobility přínosná, protože migranti jsou považováni za činitele inovací a rozvoje (Zanker, 2019). Tento přístup je zdůrazněn především v rétorice AU o mobilitě a rozvoji: AU přijala protokol o svobodě pohybu na začátku roku 2018 jako první krok ke smlouvě zakotvující takto chápanou mobilitu. Pojmy jako je mobilita a svoboda pohybu však vykazují u obou institucí značný nesoulad. Africká rétorika upřednostňuje strategie usnadňující mobilitu pro rozvoj, zatímco instituce EU jsou zaměřeny na regulaci, resp. restrikcí mobility ve spojení s územně ohraničeným rozvojem s cílem zabránit migraci. Dokumenty EU přitom používají vysoce sekuritizovaný jazyk poukazující na potenciálně destabilizující dopad neřízené, neoprávněné migrace, boj proti „nelegální“ či „neregulérní“ migraci a důraz na kontrolu nelegální migrace (Akční plán z Valetty, Valetta Summit v listopadu 2015, in Zanker, 2019).

Mobilita a migrační toky v regionu jižní Afriky²⁵

Mobilita je chápána nejen jako geografický pohyb Afričanů, ale jako koncepční nástroj upozorňující na proměnlivost hodnot a světonázorů. Koncept mobility jako mnohočetné a vícesměrné praxe má schopnost ovlivňovat politické konstelace, aktivizovat politiku identit a iniciovat kulturní změnu a sociální transformaci. Zahrnuje tudíž otázky související s politikou identit, jako jsou způsoby sounáležitosti a vytváření subjektivit migrantů.

Region jižní Afriky je dlouhodobě spojen s jednou z nejtypičtějších forem mobility – migrující pracovní silou (migrant labour), na které byl do značné míry závislý hospodářský rozvoj tohoto regionu. Systém migrační práce byl zároveň klíčovou oporou tamnímu koloniálnímu a apartheidnímu politickému a ekonomickému zřízení (Prothero, 1974, 394).²⁶

V kontextu jižní Afriky byl pojem migrant definován jako pracovník, který osciluje mezi svým domovem a místem práce na vzdálenost větší než jakou lze překonat každodenním dojížděním. Mohlo jít o pracovníka žijícího buď uvnitř nebo vně hranic dnešní Jihoafrické republiky nebo Jižní Rhodesie (dnešní Zimbabwe), ale v obou případech byl odloučen od rodiny (Wilson, 1976, 452). Pojem migrant v tomto regionu dodnes konotuje černou barvu pleti.

Počátky moderního systému migrační práce v jižní Africe jsou spojeny s objevem diamantů a zlata ve druhé polovině 19. století v Kimberley a Witwatersrandu (Wilson, 1976; Prothero, 1974). Kombinovaný účinek těžby a industrializovaných center přitahoval tisíce migrujících pracovníků z celého regionu jižní Afriky. S rostoucím tempem těžebního průmyslu rostla poptávka po pracovní síle, která by živila ekonomický růst a podporovala vývojovou trajektorii země, což vedlo k náboru

²⁵ V textu jsou rozlišovány termíny jižní Afrika a Jižní Afrika, popř. Jihoafrická republika (JAR). Zatímco první uvedený výraz odkazuje ke geografickému regionu, druhý označuje samostatný stát v tomto regionu. Oba výrazy používám jako synonymní s vědomím, že status republiky získala tato země až v roce 1961.

²⁶ Region jižní Afriky je rovněž neodmyslitelně spojen s migrací Evropanů. Do dnešní JAR přibyli první evropští imigranti, pro něž se ustálil pojem Búr (nizozemští kalvinisté, němečtí evangelíci a francouzští hugenoti) již v roce 1652. Búrskou imigraci následovali od konce 18. století Britové. Evropské imigranty přitahovala do regionu zejména půda a tamní nerostné zdroje.

pracovních sil ze sousedních zemí, jako je dnešní Mosambik, Botswana, Namibie, Lesotho, Zimbabwe a eSwatini. Tyto země fungovaly jako rezervoáry pro nízkonákladovou smluvní práci.

Zavedený systém pracovní migrace však kolonisté využívali ještě před objevením diamantů a zlata v roce 1860. Pracovní síla migrantů z celého regionu byla kolonisty využívána již od počátku 19. století; Bepedijci ze Sekunelandu (což je dnes Severní provincie a provincie Mpumalanga v JAR) pracovali ve 40. letech 19. století na farmách a zastávali rovněž veřejné práce v Kapské kolonii. Migrující pracovníci z Basutska (dnešní Lesotho) pracovali ve svobodném státě Orange, zatímco jihoafričtí Tsongové a Šanganci zase směřovali za prací ze zálivu Delagoa do Natalu. Mosambičané pracovali jako sezónní dělníci na farmách v Západním Kapsku.

Byl to nicméně objev diamantů v Kimberley, který vyvolal obrovskou poptávku po nekvalifikované pracovní síle: v roce 1874 pracovalo v dolech 10 000 afrických horníků (Trimikliniotis et al., 2008, 1325). Když bylo v roce 1886 na Witwatersrandu objeveno zlato, bylo zapotřebí ještě více levné pracovní síly. Ve snaze vyhovět konkurenčním požadavkům na pracovní sílu bylo v roce 1893 Důlní komorou zřízeno Oddělení pro domorodé práce (Native Labour Department) s cílem rekrutovat pracovní síly pro Transvaal, zejména z Mosambiku. V roce 1896 byla zřízena Asociace pro domorodou práci na Randu (Rand Native Labor Association), která rozdělovala zahraniční dělníky do jednotlivých dolů, a tím bránila konkurenci mezi jednotlivými doly o tyto pracovníky. Národní náborová korporace (National Recruiting Corporation), založená v roce 1912, rozšířila záběr náborů pracovní síly o další země jihoafrického regionu – Lesotho, Svazijsko (eSwatini) a jižní části Botswany (Prothero, 1974, 384-5). Mezi lety 1880 a 1899 došlo k masivnímu nárůstu z 1400 na 97 000 migrujících pracovníků, z nichž 60 % byli Mosambičané (Trimikliniotis et al., 2008, 1325; Prothero, 1974). Rekrutace tehdy nenarážely na výrazný odpor. Domovské oblasti migrantů měly totiž ve srovnání s oblastmi s pokročilejším rozvojem omezené ekonomické příležitosti (Prothero, 1974, 392).

V 50. letech 20. století bylo každým rokem v regionu subsaharské Afriky v pohybu zhruba 5 milionů Afričanů, přičemž více než 30 % pocházelo z Mosambiku, 23 % z tehdejšího Naska (dnešní Malawi), 10 % z Tanganiky (dnes oblast Tanzánie), 10

% z Německé jihozápadní Afriky (dnešní Namibie), 6 % ze Severní Rhodesie (dnešní Zambie) a zbývajících 15 % z Angoly a Bečuánska, dnešní Botswany (Prothero, 1974, 393). Změny ve větší a menší míře kopírovaly politický vývoj těchto zemí dodávajících pracovní sílu. Se získáním politické nezávislosti docházelo k redukci těchto migračních toků a trajektorií. Tanzanská vláda například odstoupila od smlouvy z roku 1959 a migrační práci svých dělníků v Jižní Africe zakázala. Portugalská přítomnost v Mosambiku a Angole umožňovala pokračování náboru do roku 1975, kdy obě tyto země získaly nezávislost. Malawi, Botswana, Svazijsko a Lesotho sice dosáhly politické nezávislosti, ale stále byly ekonomicky spjaté s Jižní Afrikou (Prothero, 1974).

Značnou část pohybu, ke kterému docházelo mezi koloniálními územími v regionu jižní Afriky, lze jen stěží popsat jako mezinárodní v přísném slova smyslu, protože hranice, které byly překročeny, byly překryty koloniálními mocnostmi a často byly jen málo uznávány nebo vnímány jako významné mezi domorodými obyvateli (Prothero, 1974, 393). Tyto hranice zdědily nezávislé africké státy, které je nyní považují za velmi důležité, a pohyby, které se přes ně odehrávají, nabyly charakteru skutečných mezinárodních toků. Teprve od roku 1958 byli pracovníci z Botswany, Svazijska a Lesotha v Jižní Africe klasifikováni jako „cizinci“ (Prothero, 1974, 393).

V roce 1971 činil počet zahraničních afrických dělníků v Jižní Africe přes půl milionu, přičemž jejich počet se od prvního desetiletí 20. století více než zdvojnásobil. Tito pracovníci pocházeli především z Mosambiku, Malawi, Botswany, Lesotha a Svazijska. Systém, jehož prostřednictvím byli rekrutováni, přepravováni, zaměstnáni a nakonec repatriováni, byl jedním z nejpropracovanějších v rámci afrického kontinentu. Vznikl s potřebou pracovní síly v raných fázích rozvoje jihoafrického těžebního průmyslu. Využití migrující pracovní síly pomohlo podpořit rasovou politiku apartheidu. Zahraniční afričtí dělníci směli v zemi pracovat pouze po omezenou dobu, poté byli nuceni vrátit se do svých zemí původu. Po této omezené době, kdy měli pracovní smlouvu, nemohli být doprovázeni svými rodinami (Prothero, 1974, 383).

Přliv afrických migrantů do Jižní Afriky byl umocněn návratem Jihoafrické republiky k demokracii v roce 1994. Na konci 20. století afričtí migranti početně převážili nad migranty z Evropy. Jihoafrická republika tak znovu potvrdila svou pověst jako „země imigrace“ (Kanayo et al., 2019).

Nová migrace do 'nové Jižní Afriky'

Po pádu apartheidu se Jižní Afrika stala jednou z hlavních destinací mezinárodní migrace. Pokud jde o počet přistěhovalců, zůstává JAR nejvýznamnější cílovou zemí Afriky, přičemž v zemi pobývají přibližně čtyři miliony mezinárodních migrantů, tj. přibližně 7 % celkové populace (Cinini & Singh, 2019, 55).

Rozhodujícími faktory nárůstu migrace byly historické události z 90. let 20. století, jako je „vyjednaný přechod“ (negotiated transition) od apartheidu k „všerasové“ demokracii, konec války v Mosambiku a politické otřesy v zemích subsaharské Afriky. K dalším push faktorům vedoucím k nárůstu mezinárodní migrace do Jižní Afriky se rovněž řadí procesy neoliberální regionální integrace a ekonomické transformace, chudoba, socioekonomická nerovnost a politická nestabilita ve většině subsaharských zemí.

Politická stabilita a image JAR jako jedné z nejrozvinutějších ekonomik na africkém kontinentu přilákaly migranty jednak ze sousedních zemí v rámci regionu jižní Afriky, jednak z dalších zemí subsaharské Afriky. Dnes je Jižní Afrika známá jako „nové centrum Afriky“ (Bisrat, 2014; Sagatti, 2011). „Tradičními“ dodavateli levné pracovní síly migrantů v rámci Jihoafrické rozvojové společnosti (SADC) jsou Mosambik, Zimbabwe, Lesotho a Malawi; migranti však přicházejí i z Demokratické republiky Kongo, Nigérie, Keni a dalších zemí.

Současné migrační toky vyvolávají negativní reakce jak ze strany vlády, tak místních komunit. Migranti, nazývaní „cizí státní příslušníci“ (foreign nationals), se v dnešní jihoafrické společnosti stali „problematickými“ (Kanayo et al., 2019). Jižní Afrika byla označena za nejnepřátelštější stát na světě, pokud jde o zacházení s uprchlíky a migranty (Kanayo et al., 2019, 69; Cinini & Singh, 2019; Claessen, 2017; Crush et al., 2013). Jihoafrický postapartheidní stát i společnost obecně vnímají imigranty jako riziko pro své socioekonomické zájmy, což legitimizuje restriktce v imigrační politice.

Po pádu apartheidu přitom SADC vyvinulo iniciativy na úrovni regionální spolupráce v oblasti pohybu obyvatelstva v návrhu protokolu z roku 1995 o volném pohybu. Postapartheidní JAR se však s podporou dalších regionálních hráčů podařilo protokol zastavit, neboť převládl strach ze „zaplavení“ migranty. „Volný pohyb“ byl nahrazen

přísnou kontrolou migrace, zakotvenou v Zákonu o kontrole cizinců z roku 1991 (Aliens Control Act). Imigrační politika demokratické Jihoafrické republiky tak zůstala v souladu s ideologií diskriminace za apartheidu (Caleb, et al., 2020, 14). Vlivná instituce Human Science Research Council (HSRC) dokonce vládě doporučila uzavřít hranice země s cílem omezit příliv přistěhovalců. Dále vládu vyzvala k legalizaci přistěhovalců a uprchlíků, kteří jsou již v zemi, avšak navrhovala jim odepřít přístup k ubytovacím zařízením určeným pro jihoafrické občany. To vše bylo v příkrém rozporu s duchem africké jednoty a integrace, zakotveném v chartě Africké unie (Okem et al., 2015).

Restrikce, kterým žadatelé o azyl a uprchlíci čelí při hledání pracovních příležitostí, navazuje v mnoha ohledech na apartheidní diskurzivní praktiky (Kanayo et al., 2019, 66). Postapartheidní režim plně využil drakonické nástroje minulého režimu, jež vytvářejí právní rámec pro nelidské zacházení s migrující pracovníky z okolních zemí. Mnozí, tzv. undocumented migrants, tedy osoby bez dokladů, jsou vykořisťováni zaměstnavateli, potlačováni policií a imigračními úřady a je s nimi zacházeno apriorně podezřívavě (Trimikliniotis et al., 2008).

Ústředním tématem dnešních diskusí je počet neregulérních a nelegálních migrujících pracovníků z Afriky. Odhaduje se, že mezi lety 1994 a 1996 vstoupilo do Jižní Afriky z afrických zemí vzdálených i blízkých nejméně 5 milionů nelegálních přistěhovalců (Trimikliniotis et al., 2008, 1326). Oficiální odhady počtu migrantů z okolní Afriky se přitom na začátku roku 2007 pohybovaly mezi 2 až 3,5 miliony (idem). Novinový článek z roku 2007 naopak tvrdil, že počet nelegálních přistěhovalců je mezi 3 a 6,5 miliony (Mail & Guardian z 28. ledna 2007). Kolují zprávy, že jen ze sousedního Zimbabwe přišly do JAR dva miliony nelegálních migrantů. Jiné údaje ukazují na nárůst počtu migrantů v letech 2015 a 2017 o jeden milion (Cinini & Singh, 2019, 55). Ve skutečnosti je téměř nemožné nelegální přistěhovalce spočítat, protože není k dispozici dostatek spolehlivých a přesných dat. Falešný obraz o počtech migrantů včetně jejich dopadů na jihoafrickou společnost přispívá k utváření negativních postojů k cizincům (Nyamnjoh, 2010). Posedlost čísly ve veřejném diskurzu navíc významně „rasuje“ migrující pracovníky. Počet migrantů je konstruován a stigmatizován jako „problém“, který akcentuje rasismus a xenofobii (Trimikliniotis et al., 2008, 1326).

„Noví“ migranti a xenofobní násilí

„Nová Jižní Afrika“ není uzavřená entita, ale otevřená agregace vystavená globálním deterritorializujícím silám jako je celosvětový dosah kapitálu a komodit, nadnárodní pohyby lidí a neomezený tok informací a myšlenky. Tyto síly působí proti budování koherentní národní kultury se společným souborem identit opatřeným sdílenými hodnotami, což podněcuje novou dynamiku exkluze (Murray, 2003, 442).

Zahraniční imigranti, legální či nelegální, přicházejí do JAR za podmínek, které se vymykají jednoduché klasifikaci. Konvenční rozlišování mezi trvalými a dočasnými migranty nedokáže zachytit složitost jihoafrických mobilit. Pro mnoho afrických migrantů je postapartheidní Jižní Afrika zemí, kde potenciální odměny převažují nad značnými riziky. Imigranti uprchli před válkou z Angoly, Burundi a Somálska. Prchají z nefunkčních ekonomik Demokratické republiky Kongo, Nigérie či Zimbabwe. Někteří cizinci vstupují do země s dočasnými vízy a překračují zákonem povolené limity. Jiní přicházejí jako potulní obchodníci a hodlají zůstat jen tak dlouho, jak je to nutné (Murray, 2003, 445).

Apartheid je sice mrtvý, ale xenofobie v JAR „vzkvétá“. Nenávist je namířena výhradně na černé Afričany přicházejících z okolních zemí, ne na migranty z východní Evropy či Asie (Murray, 2003, 456). Jelikož v identifikaci těchto osob hraje významnou roli fyziognomie, není neobvyklé, když se terčem násilí stanou samotní Jihoafričané černé pleti.

Jeden z prvních „proti-imigrantských“ incidentů se odehrál krátce po prvních demokratických volbách v prosinci 1994 ve čtvrti Alexandra na severovýchodním okraji Johannesburgu, kde „znepokojení obyvatelé“ zahájili koordinovanou kampaň s cílem vyhostit rodiny obviněné z „nezákonnosti“ (Murray, 2003, 455). Nepřátelství a násilí namířené proti zahraničním imigrantům je nedílnou součástí každodenního života v metropolitním regionu Johannesburgu. Johannesburg se stal magnetem „bipolární migrace“, rostoucí neformální ekonomika a obecněji nová flexibilita pracovních vztahů přispěly k rozšíření pracovních příležitostí na příležitostném trhu práce i pro nadnárodní migranty, kteří vstupují do tohoto městského kotle konkurence, podezíravosti a

nedůvěry s omezenými zdroji a snaží se na omezeném trhu práce získat pracovní místa (Murray, 2003, 441).

V lednu 1995 následovala další vlna xenofobního násilí, kdy ozbrojené gangy mladistvých provedly četné útoky proti podezřelým nelegálním migrantům; vyhnaly je z domovů, zničily jejich majetek a přivlekly na policii s žádostí o jejich okamžité vyhoštění.

„Válka proti cizincům“ naplno propukla v květnu 2008.²⁷ Epicentrem proti-imigračních nálad se stal opět Johannesburg spolu s širším metropolitním regionem. Tato dosud nejtragičtější vlna xenofobního násilí si vyžádala 60 lidských životů, z nichž třetinu tvořili „domácí“ Jihoafričané. Podle oficiálních zpráv bylo vyrabováno 342 obchodů a 1384 lidí zatčeno (Desai, 2010, 99). Xenofobní násilí z května 2008 nebylo překvapivé. Průzkumy instituce South African Migration Project (SAMP) provedené v letech 1997 a 1998 o postojích Jihoafričanů k imigrantům a imigraci poukazovaly na silné a rostoucí xenofobní postoje, zastávané napříč třídními a rasovými liniemi. V průzkumu z roku 1997 považovalo 48 % Jihoafričanů „lidi žijící v sousedních zemích“ za kriminální hrozbu, 29 % dotázaných si myslelo, že přinášejí nemoci a 37 % věřilo, že ohrožují pracovní místa. Průzkum z roku 2006 doložil prohloubení těchto postojů, přičemž téměř 50 % dotázaných vyjádřilo podporu deportacím cizích státních příslušníků, včetně těch, kteří legálně žijí v Jihoafrické republice: pouze 18 % respondentů se vyslovilo proti. Zhruba 74 % dotázaných by podpořilo deportaci kohokoli, kdo ekonomicky nepřispívá do Jižní Afriky; téměř 75 % bylo proti zvyšování počtu uprchlíků; asi 50 % osob uvedlo, že by podpořilo myšlenku přesunout uprchlíky do pohraničních táborů (Desai, 2010, 104). Většina dotázaných v průzkumů vyjádřila přesvědčení, že imigranti zvyšují nezaměstnanost a odčerpávají ekonomické zdroje země. Tyto průzkumy potvrdily, že Jihoafričané všech rasových, třídních a genderových kategorií mají proticizinecké nálady a postoje hluboce zakořeněné (Caleb et al., 2020). Rutinní xenofobie se projevila negativními stereotypy, vylučujícím jazykem,

²⁷ Xenofobní násilí v JAR od prosince 1994 do května 2008 zdokumentoval mj. Matsinhe (2011, 307-308).

verbálním ocerňováním, odpíráním přístupu ke službám, jako je zdravotnictví a vzdělání, a naléhavými požadavky občanů, aby vláda zbavila jejich komunity a prakticky celou zemi cizinců (Crush et al., 2018).

Násilí na migrantech pokračovalo 4. ledna 2009 v centru Durbanu. Tři afričtí imigranti byli shozeni z 5. patra budovy, dva zemřeli, třetí přežil, když spadl na jejich těla. Ten potvrdil, že násilníky vedl místní zastupitel vládnoucího Afrického národního kongresu (ANC) Vusi Khoza.

Další vlna tohoto typu násilí přišla v roce 2015. Počínaje rokem 2018 došlo v Jižní Africe k většímu počtu útoků na černé cizince, i když v menším rozsahu než v letech 2008 a 2015. Série násilných útoků na africké migranty pokračovaly i v roce 2019 (Caleb et al., 2020). Tyto jevy značně pošramotily mezinárodní obraz postapartheidní JAR jako jedné z mála zemí na africkém kontinentu, která úspěšně zvládla přechod k demokracii (Mngomezulu & Dube, 2019, 68).

Rasializace a xenofobie vůči černým migrantům: teoretické vysvětlení

Lidé vnímají svět jako rasový právě proto, že se s nimi zachází jako s rasovými bytostmi.
(K.A. Appiah, 2005)

Problematice xenofobního násilí v postapartheidní JAR je věnována značná pozornost jednak ze strany sociálních vědců (např. Crush et al., 2008, 2013, 2018; Neocosmos, 2008, 2010; Pillay, 2008; Sharp, 2008; Nyamnjoh, 2006, 2010, 2016), jednak v úsilí think-tanků, organizací občanské společnosti a státem financované Human Sciences Research Council porozumět tomuto fenoménu, vysvětlit ho a případně dát doporučení, jak zabránit jeho opakovaným projevům (Caleb et al., 2020, 4).

I přes rozmanitost přístupů se většina autorů shoduje na tom, zásadní příčiny xenofobního násilí je nutné hledat v koloniální a apartheidní historii země, zejména v dějinách koloniálních skupinových vztahů v jižní Africe, které formulovaly vztah mezi občanem a ne-občanem. Jeho základy lze v „nové“ Jižní Africe odhalit propojením historických, materiálních, sociálních a politických sil. Současné xenofobní násilí je rovněž rámováno specifickou situací, charakterizovanou vzrůstající socioekonomickou

nerovností a nedokončenou sociopolitickou transformací, doprovázenou pocity rozčarování a deziluze nad postapartheidním vývojem zejména mezi chudšími vrstvami obyvatel, ke kterým patří rezidenti předměstských oblastí.²⁸ Téměř všichni autoři rozkrývají původ xenofobního násilí v rasismu, nacionalismu, kultuře násilí²⁹ a izolaci země za režimu apartheidu založeném na politice kontroly přílivu měst (Influx Control Act), rasově vymezených skupinových oblastí a etnických „domovin“, tzv. Bantustanů. Proticizinecké postoje postapartheidního státu a společnosti tak nejen připomínají, ale nově udržují a reprodukují apartheid (Dodson, 2010, 12). Imigrace je vnímána prizmatem diskriminace, kontroly a předsudků, které mají svůj původ v ideologii apartheidního režimu.

Stigmatizace a násilí vůči africkým migrantům je výsledkem trojího dědictví: zaprvé, pokračujícího, ač transformovaného využívání migrantů jako levné pracovní síly „na jedno použití“ v kontextu strukturální nezaměstnanosti, v níž byla námezdní práce silně ztotožňována s postapartheidním občanstvím. Zadruhé, rasového a sociálního stereotypizování migrantů ze strany obyvatel předměstských částí (tzv. township) zakořeněného v historii práv na pobyt ve městech (Matsinhe, 2011). Třetím aspektem historického dědictví je neurčitost místa migrantů v jihoafrické společnosti produkovaná zkorumpovaným a chaotickým systémem veřejné správy a masivní deportační politikou (Fourchard & Segatti, 2015, 5).

Řada autorů rovněž podporuje tzv. izolacionistickou tezi (Morris, 1998; Neocosmos, 2008; Matsinhe, 2011), podle níž je xenofobie důsledkem mnohaleté izolace země za apartheidu (1948-1991). Izolace se stala inkubátorem široce rozšířené nedůvěry a podezření v kontextu socioekonomické nejistoty a upadajícího nadšení ze zisku svobody s pádem apartheidu. Izolacionistická teze jde ruku v ruce s teorií o jihoafrické výjimečnosti, dominantním a arogantním veřejným diskursem, podle

²⁸ Předměstské oblasti, tzv. townships mají svůj původ v apartheidní JAR, kdy podle zákonů o registraci obyvatel a skupinových oblastech byla různým populačním skupinám (tzv. population groups, termín, který s sebou dodnes nese pejorativní nádech) vymezena teritoria, v nichž musely pobývat. Zatímco bílí žili na předměstí v suburbiích (suburbs), ne-bílí sídlili v townshipech. Ty se dále dělily podle kategorií na černošská předměstí, předměstí pro tzv. barevné obyvatelstvo (Coloureds) a předměstí pro Indý. Dnešní xenofobní násilí se odehrává výhradně v černošských townshipech.

²⁹ Jihoafrické komunity mají za sebou historii používání násilí jako mnohdy jediného způsobu řešení problémů. (Cinini & Singh, 2019; Horáková, 2014).

kterého se Jižní Afrika vzhledem k relativně vysoké úrovni industrializace a úspěšnému přechodu k liberální demokracii jaksí více podobá jihoevropské nebo latinskoamerické zemi, než okolní Africe, kterou pohrdá (Neocosmos, 2008).

Xenofobie je produktem mnoha společenských faktorů, proto je nutné projevy xenofobního násilí rámovat komplexně – socioekonomicky, sociopoliticky, ideologicky i diskurzivně. Belinda Dodson poukazuje na přístupy dvou ideologicky založených táborů: materialisticky orientovaného, interpretujícího tento fenomén prizmatem politické ekonomie a kritiky neoliberálního kapitalismu. Druhý pohled spíše reflektuje foucaultovské čtení politiky, založené na konstrukcích identity a mocenských vztazích (Dodson, 2010, 5-10).

Ekonomická či materiální vysvětlení, založená na teorii o relativní deprivaci (Tshitereke, 1999), mají kořeny v boji o přístup k omezeným zdrojům (Kanayo et al., 2019; Sharp, 2008). V zemi s druhou největší socioekonomickou nerovností na světě, stagnujícím hospodářským růstem a zvyšující se mírou nezaměstnanosti se přirozeně zvyšuje napětí mezi občany a nově příchozími. Na pozadí nedostatečného poskytování služeb v předměstských čtvrtích jsou migranti viděni jako ti, kteří získávají nezasloužené výhody na úkor místních, jak potvrzují empirická data ve studii Cinini & Singh: „cizinci místním Jihoafričanům vzali pracovní příležitosti a přijímají nižší mzdy, cizinci se neúčastní boje za lepší mzdy a pracovní podmínky“ (Cinini & Singh, 2019, 57). Na základě teze o obětním beránkovi jsou afričtí migranti chápáni na pozadí frustrace chudých a nezaměstnaných černých Jihoafričanů jako obětní beránek za socioekonomickou nouzi místních (Morris, 1998; Harris, 2002). V důsledku relativní deprivace tudíž ti, kteří „dávají, aniž by dostávali“ nespátřují v přijetí svých „bratrů-Afričanů“ žádný přínos (Mngomezulu & Dube, 2019, 68-69). Socioekonomické vysvětlení je třeba zasadit do širšího kontextu ultrarychlé třídní dynamiky v postkoloniích, v němž se s železnou platností politické elity exponenciálně obohatily, zatímco chudí a nižší střední třídy zaznamenaly propad příjmů. Xenofobie je tudíž spojena jak s přetvářením postkoloniálního občanství, tak i s nevyřešenými otázkami symbolického a ekonomického přerozdělování zdrojů (Fourchard & Segatti, 2015, 7).

Sociopolitické vysvětlení reflektuje „velkou“ i „malou“ politiku. V prvním případě odráží víru v hierarchický světový řád, kde státní příslušníci považují své domovské země za nadřazené ostatním zemím (Kanayo et al., 2019, 67). Nepokoje v roce 2008 jsou považovány za klíčový okamžik v historii jihoafrického státnictví, odhalující zrod dvou vzájemně se posilujících sociálních dynamik: vytvoření jednak amorfní skupiny outsiderů (v oficiálních projevech a institucionálních praktikách) identifikovaných jako překážka na cestě k prosperitě JAR, jednak souboru diskurzivních vzorců, etických norem a praktik, jejichž prostřednictvím je násilné vyloučení umožněno a prováděno (Landau, 2011). Na lokální úrovni se nabízí politické vysvětlení v kontextu tzv. malé politiky: zisk plných práv a výhod občanství po pádu apartheidu vyvažují černí Jihoafričané žárlivou ochranou těchto práv a výhod před ne-občany (Nyamnjoh, 2006). Jak zdokumentovala Desai, skupiny mladých lidí ve squatterském táboře Ramaphosa zahájily kampaň pod názvem „Kwerekwere-Free (Foreigner-Free) Society“ a vyzývaly k „lovu“ na cizince (Desai, 2010, 99).

Třetím referenčním rámcem je kulturní vysvětlení, resp. kulturní stereotypizace, která esencializuje a zveličuje vnímané kulturní rozdíly, a tak vyvolává předsudky a antagonismus (Harris, 2002; Morris, 1998). Tento přístup je rámován politikou nacionalismu, identity a uznání, které se významně rozvinuly zejména v postapartheidní éře. Proti-imigrantské postoje v Jižní Africe jsou součástí politického diskurzu, který upřednostňuje nativitu a „domorodost“ (indigenitu) a podporuje jihoafrickou výjimečnost (Cinini & Singh, 2019, 56). V souladu s tímto diskurzem nepřekvapí, že nová demokratická vláda odrazovala od nábory zahraničních pracovníků v zemi, aby ochránila „domorodou“ jihoafrickou pracovní sílu před zahraniční konkurencí (Neocosmos, 2010).

Součástí kulturní perspektivy je biokulturní teorie (Morris, 1998), poskytující vysvětlení toho, jak a proč se určité kulturní a biologické charakteristiky používají k identifikaci cizinců (Okem & Asuelime, 2015). Rozvíjí tezi o viditelném rozdílu v rámci fyzických, biologických a kulturních faktorů mezi místními a „cizinci“. Biokulturní prvky jako je oblečení, barva kůže, účes, jazyk a správný přízvuk, dokonce používání deodorantu nesou znaky jinakosti. Cizinci páchnou a mají „cizí pohled“ (Matsinhe, 2011, 303). Jak uvedl jeden policejní úředník: „Lidé z Nigérie, Ghany, Kamerunu a

podobných míst mají velké nosy, velké rty a kulaté hlavy“. ³⁰ Místní se vidí jako čistší a nadřazenější, mají tudíž “pochopitelné” obavy z kontaminace a znečištění. Sociální a materiální stigma “cizinců” vede k jejich odlidštění, které na nich umožňuje páchat násilí, jež je ospravedlněno “kulturou”. Je tudíž zřejmé, že násilí z května 2008 nebylo v žádném případě překvapivé či nahodilé (Matsinhe, 2011, 306). Naopak, reflektuje hluboce zakořeněné pohrdání černými obyvateli Afriky.

Propojení materialisticky orientovaných diskurzů s jihoafrickým nacionalismem a politikou identit nabízí Neocosmos (2008). Xenofobii spojuje s vírou v hierarchický řád založený na ideologii nacionalismu: občan národního státu se považuje za nadřazeného vůči těm, kteří do tohoto státu přicházejí jako uprchlíci či migranti. Neocosmos připomíná protivenkovský a prourbánní charakter jihoafrického nacionalismu, který v době apartheidu na jedné straně „ruralizoval a devalvoval životy černých a na straně druhé urbanizoval a oceňoval životy bílých“ (Matsinhe, 2011, 298). V souladu s touto tezí je okolní Afrika vnímána jako venkovská a zaostalá, kdežto Jižní Afrika jako městská a moderní.

Ústředním argumentem Neocosmose je, že „populární“ xenofobie spočívá v politice strachu, která se projevuje ve třech rovinách: státním diskursem xenofobie, diskurzem o jihoafrické výjimečnosti a koncepcí občanství založené výhradně na indigenitě. Státní diskurs xenofobie se propisuje do drakonické imigrační politiky detekce, zadržování a deportace. Politici manipulují emocemi a sentimenty zranitelné populace s cílem získat hlasy ve volbách (Caleb et al., 2020). Politici, zejména příslušníci Jihoafrické policie a ministerstva vnitra, ale i média negativně zobrazují a kriminalizují neautorizované migranty jako „illegal aliens“, „illegals“, “illegal immigrants”, “criminals” a “drug traffickers” (Matsinhe, 2011, 298; Murray, 2003, 450; Harris, 2002). Vysocí vládní ministři a úředníci obviňují ilegální přistěhovalce z vysávání státních zdrojů nebo ze zapojení do trestné činnosti. Došlo k incidentům policejní brutality a nevybíravému zatýkání podezřelých cizinců (Caleb et al., 2020). Existují četné příklady xenofobních prohlášení politických vůdců. Například zuluský král Zwelithini označoval cizince za šváby (Cinini & Singh, 2019, 64).

³⁰ Tyto výroky jsou převzaty ze studie Matsinhe (2011).

Diskurz jihoafrické výjimečnosti, zmíněný výše ve vztahu k izolacionistické tezi, souvisí s otázkou, co to znamená být Jihoafričanem v Africe. Adedeji (1996) tvrdí, že JAR se z Afriky záměrně vyčleňovala a nahlížela na sebe jako na „evropskou základnu“ (outpost). Za apartheidu byly kategorie jako státní příslušnost a národnost „pouze bílé“ (Matsinhe, 2011, 301). Jihoafrická republika a bělost se staly synonymy, zatímco černá barva symbolizovala „zlo, hřích, bídu, smrt, válku, hladomor“. Jihoafrická výjimečnost v současné době produkuje bizarní představu, podle níž mají místní černoši světlejší pleť než okolní Afričané (Matsinhe, 2011, 301).

Koncepce občanství založeného výhradně na indigenitě implikuje, že původ je jediný způsob, jak získat přístup ke zdrojům (Neocosmos, 2008, 591). Na tuto koncepci navazuje program černého ekonomického empowerment (Black Economic Empowerment), přijatý postapartheiní vládou jako nástroj k posílení historicky znevýhodněné černošské populace. Pro Neocosmose byly tudíž xenofobní pogromy z roku 2008 zcela předvídatelné. Tvrdí, že „skutečnost, že kvazifašistická politika [...] ovládla masy chudých, by neměla být žádným překvapením“ (2008, 592).

Podobně koncipovaný příspěvek k porozumění xenofobnímu násilí je z pera kamerunského antropologa Francise Nyamnjoha, který rozvíjí tezi, podle níž je xenofobie produktem politiků, tvůrců politik, médií, intelektuálů a dalších klíčových veřejných aktérů postapartheidní společnosti. Nyamnjoh je obviňuje z toho, že nedokázali zproblematizovat dlouhodobě zakořeněné představy o údajných kulturních rozdílnostech a podobnostech mezi nejrůznějšími skupinami Jihoafričanů (Nyamnjoh, 2010, 60-61). Podobně jako Neocosmos rámuje Nyamnjoh svůj argument východisky a premisami identitární politiky a politiky uznání, propagující nejrůznějších formy sounáležitosti jako je autochtonie, nativismus, indigenita³¹, etnicita a občanství, které ve své reifikované podobě vyvolávají xenofobní nálady (Nyamnjoh, 2010, 58). Autochtonie poukazuje na specifické prostorové a esencionalizované struktury sounáležitosti s

³¹ V Africe se význam indigenity výrazně lišil. Koloniální a apartheidní režimy vytvořily v rámci imperativu rozděl a panuj „nativní identity“ ohraničené libovolnými fyzickými a kulturními krajinami. Děly rozdily nejen mezi kolonizovanými „domorodci“ a kolonizujícími Evropany, ale také mezi „původními občany“ a „původními osadníky“ uvnitř etnických komunit. V tomto kontextu konotovalo označení „domorodý“ adjektivum primitivní, což se stalo dokonalým ospravedlněním pro koloniální *mission civilisatrice* (Nyamnjoh, 2010, 59).

komunitou, místem nebo půdou. Jak autochtonie, tak xenofobie používají řadu metafor, které chápou cizince (alochtony) jako ohrožení společenského řádu, veřejného zdraví a zkrátka čistoty sociálního těla (Fourchard & Segatti, 2015, 3). Cizinci jsou vnímáni jako hrozba pro stávající sociální a mravní řád, což ospravedlňuje jejich vyloučení ze společnosti a represe. Dystopický obraz migrantů přinášejících zkázu, chaos a nebezpečí jde ruku v ruce se stigmatizací migrantů jako zločinců a příživníků na jihoafrické prosperitě, kteří berou místním práci, znásilňují jejich ženy, obchodují s drogami, pašují zbraně a šíří infekční nemoci, choleru a AIDS. Tomuto pohledu odpovídají i nadsazené odhady počtu příchozích imigrantů ve veřejném a politickém diskursu.

Barva pleti je opět známkou „sklonu“ k páchání zločinu a zároveň se používá jako stereotypní profilování k zachycení „vetřelců“, tj. uprchlíků, migrantů a žadatelů o azyl tmavé pleti (Nyamnjoh, 2006, 48). To vede k situacím, kdy jsou i jihoafričtí občané mylně považováni za cizince a jako takoví zadržováni, zatýkáni a napadáni. Tito jedinci jsou terčem exkluze a násilí na základě svého vzezření; vypadají „cize“ nebo jsou „příliš tmaví“ na to, aby měli nárok na Jižní Afriku. Jak uvádí Nyamnjoh, „černí jihoafričtí občané jsou někdy mylně považováni za temné, invazivní barbary nebo koktavé lidi, kteří musejí být vykázáni na okraj“ (Nyamnjoh, 2006, 49). V takových případech nabývá xenofobie rysy autochtonie (Fourchard & Segatti, 2015, 2).

Ve vztahu k africkým migrantům se objevují v městských legendách, populárních médiích a politických komentářích nejrůznější označení a nálepky. K nejčastějším hanlivým pojmenováním se řadí výraz *makwerekwere* (Morris, 1998, 1134). Nyamnjoh názorně odhaluje význam použití slova *makwerekwere* ve své knize *Insiders and Outsiders* (2006). Jde o hanlivý slangový termín, který označuje současné nelegální imigranty proudící do Jihoafrické republiky z různých částí afrického kontinentu. Termín poukazuje na údajně nesrozumitelný jazyk, který tito lidé používají při komunikaci s „domorodými“ Jihoafričany (2006, 39).

Představy o imigrantech jako „zahraničních Druhých“ (foreign Other) ustavují hranice mezi *makwerekwere* jako „nezasloužilými outsidersy“ (undeserving outsiders) a Jihoafričany jako „zasloužilými občany“ (deserving citizens). Sociální hierarchie lidí zděděná po apartheidu je znovu ve hře, s bílými Jihoafričany u kormidla jako

nadřizenými, černými Jihoafričany uprostřed jako „nadřazenými podřizenými“, a *makwerekwere* jako spodinou lidstva (Nyamnjoh, 2010, 66).³² *Makwerekwere* jsou považováni za hrozbu pro fyzické a morální zdraví národa a „měli by proto být drženi mimo Jižní Afriku“ (Peberdy, 2001, 24). Nigerijci jsou spojováni s obchodem s drogami, Konžané jsou ztotožňováni s pašováním diamantů; občané Lesotha zase s pašováním zlatého prachu a mědi; mosambické a zimbabwské ženy jsou vnímány jako prostitutky (Nyamnjoh, 2010).

Náhodné, nepředvídatelné a nevyprovokované incidenty každodenního městského násilí jsou zaměřeny na osoby, které *vypadají* jako zahraniční imigranti z Afriky. Fyzický vzhled, resp. odstín (černé) pleti je jedním z faktorů ohrožení. Jak již bylo uvedeno, obětí xenofobního násilí se stávají i někteří z místních občanů, protože jejich pleť je podobná tónu cizinců (Cinini & Singh, 2019, 69). Zdaleka nejčastějším nástrojem viktimizace, se kterým se setkávají mnozí afričtí migranti, je jazyková bariéra, resp. neschopnost používat místní jazyky (zejména isiZulu) bez přízvuku (Cinini & Singh, 2019, 68).

Kořeny ideologie *makwerekwere* „musíme hledat v psychologii slabých postav, které si konstruují svou identitu očerňováním druhých ... [a kteří potřebují] obětní beránky k externalizaci toho, co nelze sublimovat.“ (Adam et al., 1999, 38). Tato ideologie tudíž pomáhá externalizovat vnitřní represi (Matsinhe, 2011, 310). Jihoafrická xenofobie je příznakem bolestivých socio-emocionálních otisků mocenských asymetrií koloniálních a apartheidních vztahů, které u černých Jihoafričanů vytvořily kolonizované „my“. Pocity ponížení pronikly do duší i sociálního habitu černých Jihoafričanů (Matsinhe, 2011, 300). Afričtí cizinci jsou obávaní a nenávidění ne proto, že jsou jiní, ale proto, že se tolik podobají bývalým obětem apartheidu, což je typické pro „narcismus drobných rozdílů“. Podle této teorie existuje nepřímá úměra mezi rozdílem a mírou nenávisti: čím menší rozdíl, tím větší nenávist. Afričané přicházející do JAR z regionu jižní Afriky se vyznačují kulturní a jazykovou blízkostí (Šangan, Sotho, Tswana, Ndebele, Swazi). Jak glosuje Matsinhe, „nepřítel“ je mezi námi, vypadá podobně jako my, proto ho musíme odhalit, aby se k nám neinfiltroval a nezničil naši

³² Barevní a indiáni nejsou součástí tohoto obrazu.

kulturu a prosperitu (2011, 309). Jihoafrická xenofobie obsahující charakteristické rysy kolektivního sebepohrdání je tudíž mnohými autory označována jako afrofobie (viz např. Mngomezulu & Dube, 2019; Tshaka, 2016). Důvodem je skutečnost, že xenofobie se týká strachu z druhého obecně, zatímco afrofobie je projevem strachu z konkrétního Druhého (Mngomezulu & Dube, 2019). Afrofobie je tudíž chápána jako specifitější forma xenofobie: strach je namířen výhradně vůči černým Afričanům (Mngomezulu & Dube, 2019, 73). Autoři tvrdí, že „tyto negativní postoje k jiným Afričanům jsou v kontrastu s pozitivnějšími postoji k bílým přistěhovalcům z Evropy a Ameriky“ (Mngomezulu & Dube, 2019, 73). Bílí cizinci jsou označováni jako „turisté“ a „investoři“ (Mngomezulu & Dube, 2019, 78). Projevuje se zde dědictví vlády apartheidu, které vštípilo mentalitu „bílé“ nadřazenosti do mysli černých Jihoafričanů (idem). Xenofobie v Jižní Africe tak nabyla primárně rasové podoby, jak připomíná kniha M. Mamdaniho *When Victims Become Killers* (2001).

Makwerekwere je nástrojem detekce cizinců, outsiderů, tedy těch, kteří „nepatří“. K jeho společným rysům se řadí neznalost místní kultury, neschopnost používat místní jazyk, častá bezohlednost ve snaze sledovat své socioekonomické zájmy, a obecně ochotu jít do rizika. Jak ve své knize *#RhodesMust Fall: Nibbling at Resilient Colonialism in South Africa* (2016) postulují Nyamnjoh, exemplárním příkladem *makwerekwere* byl britský imigrant Sir Cecil Rhodes, průkopník jihoafrického kolonialismu a imperialismu. Díky barvě pleti a evropskému původu se však Rhodes od současných *makwerekwere* odlišoval jako držitel moci, bohatství a víry v nutnost „civilizovat“ místní Jihoafričany. Rhodes³³ byl ztělesněním břemene bílého muže (white man's burden), projevujícího se mesiášskou vírou a ambicích ovládnout tehdejší svět (Nyamnjoh, 2016, 25). Sám sebe viděl jako proroka anglosaské dominance (Nyamnjoh, 2016, 26). Jiný rozdíl mezi Rhodesem a současnými „cizinci“ spočívá ve způsobu identifikace: zatímco současní

³³ Skutečnost, že Rhodes dobyl Jižní Afriku „kulturně“, ho povýšila na pozici imperiálního hrdiny, kterého si vážily koloniální i apartheidní elity. Vnucování západních forem produkce vědění je zvláště výrazné ve vzdělávání. Není proto divu, že se hněv vysokoškolských studentů obrátil na Rhodese jako symbol kolonialismu, tedy podmanění, podřadnosti a marginalizace černošského obyvatelstva v Jižní Africe, což mělo za následek konečné odstranění jeho sochy z kampusu Univerzity v Kapském Městě (UCT) v roce 2015 (Horáková, 2017, 2018).

makwerekwere jsou definováni hostitelskou komunitou, tj. jihoafrickou společností, Rhodes naopak díky mocenským technologiím (písmo, knihy, mapy, zbraně, lodě, telegraf, telefon) definoval své hostitele a učinil z nich *makwerekwere* v jejich vlastní zemi, když je zbavil veškerých politických i lidských práv (Nyamnjoh, 2016, 28). Ironií osudu tak proměnil osadníky v domorodce, zatímco domorodé obyvatelstvo ponížil na „osadníky“ (Nyamnjoh, 2016, 34). Autochtonní Khoikhoie například označil za Hottentoty, tedy osoby mluvící nesrozumitelným jazykem.

Regresivní a vylučovací logika občanství a sounáležitosti (belonging) je paradoxně v zemi, kde jsou všichni vzhledem ke staletí trvající mobilitě „odněkud“³⁴ (evropští kolonizátoři, malajsijsí otroci, Uitlanders³⁵, jihoafričtí Indové, dnešní afričtí migranti) inherentní součástí historie tohoto regionu. Skutečnost, že jsou vlastně všichni Jihoafričané svým způsobem *makwerekwere*, však nevedla ani současnou demokratickou vládu k přehodnocení představ o vlastní kulturní výjimečnosti a k opuštění drakonické migrační politiky vůči africkým migrantům.

Závěr

Cílem tohoto textu bylo poukázat na rozmanitost zkušeností s mobilitou a migrací v regionu jižní Afriky od koloniálního období až po současnost. Výše představené pojednání o specifické formě mobility (migrační práce) v tomto regionu poukazuje na křehkou podobu postkoloniální, resp. postapartheidní demokracie a nestability státní moci. Zpochybňuje zároveň snahu kategorizovat tyto jevy do úhledně vytvořených a/nebo rigidně pojatých typů vybavených odpovídajícími teoriemi. Jak ukazuje tento text, neexistuje žádný jednotný způsob, jak chápat tak složitý a komplikovaný fenomén, jakým je lidská mobilita.

Politika identit a uznání odstartovala v 90. letech 20. století globální posedlost ukotvit pohyblivé skupinové identity a praktiky sounáležitosti. Představený fenomén xenofobního násilí, které opakovaně propuká v současné demokratické Jihoafrické

³⁴ Vyjma autochtonní khoisanské populace, která však více méně vyhynula. Jejich potomci jsou mnozí dnešní „barevní“ (Coloureds), viz Hulec, 1997, 23.

³⁵ Uitlander, v afrikánštině cizinec, byl zahraniční migrující pracovník během zlaté horečky v nezávislé Transvaalské republice po objevení zlata na Randu v roce 1886. Omezená práva udělená této skupině v nezávislých Búrských republikách byla jedním z faktorů vedoucích ke Druhé búrské válce.

republice, poukázal na nebezpečnou iluzi snažit se naturalizovat zjevně sociálně konstruované (rasové, etnické, národní) kulturní identity. Je zjevné, že je třeba znovu konceptualizovat občanství tak, aby byl vytvořen politický, kulturní, sociální a ekonomický prostor jak pro vylučované Jihoafričany, tak africké migranty. Úzké a parochiální identity založené na autochtonii a regresivním, úzkém nacionalismu popírají realitu mobility jako lidské přirozenosti a mají sklon protěžovat určité typy mobilit (vysoce kvalifikovaných bílých elit) na úkor jiných. Politická vize flexibilního, inkluzivního občanství (Nyamnjoh 2016) nespoutaného rasou, etnicitou, třídou, genderem či geografii, tj. občanství jako uznání a reprezentace plurality a rozmanitosti, je však v dnešním světě, resp. Africe, nedostižnou metou. Zásadní bariérou je rozdvojená povaha občanství v Africe, rozkročená mezi „etnickým“ a „občanským“ občanstvím (Mamdani, 1996). Vítání občanská společnost v podobě sociálních protestních hnutí se však ideálu sociální spravedlnosti pro marginalizované společenské kategorie a identity nevzdává. Usiluje více či méně úspěšně o vytvoření prostoru pro pragmatickou politiku smíření a spravedlnosti, zmírňování chudoby a v posledku překreslení rigidních, vylučovacích sociálních kategorií, které jsou anachronismem dnešního globalizovaného, transnacionálního a pohyblivého světa.

Prozatím by snad stačilo bojovat proti xenofobnímu násilí dostupnými prostředky: úpravou zákonů tak, aby kriminalizovaly projevy xenofobie; zákazem extremistické propagandy; vzděláváním domorodých obyvatel o xenofobii; sociálním začleňováním a vytvářením příležitostí pro přistěhovalce; a hledáním společných základů mezi „domorodou“ kulturou a kulturami přistěhovalců. Tyto návrhy však v praxi nemohou fungovat, pokud nejsou řešeny skutečné problémy, které spouštějí nenávisť proti cizímu, počínaje nelehkou socioekonomickou situací hostitelské země a dekonstrukcí zamrzlých skupinových identit konče. Postapartheidní Jižní Afrika má tudíž před sebou mnoho zásadních výzev.

Použitá literatura

Adam, H., Van Zyl Slabbert, F. & Moodley, K. (1999). *Comrades in Business. Post-Liberation Politics in South Africa*. International Books.

Adedeji, A. (1996). 'Within or apart?'. In A. Adedeji (ed.), *South Africa and Africa: Within or Apart?* London: Zed Books.

Akokpari, J. K. (1999). The Political Economy of Migration in Sub-Saharan Africa. *African Sociological Review* 3(1), 75–93.

Appiah, K. (2005). *The Ethics of Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Appiah-Nyamekye Sanny, J., Logan, C. & Gyimah-Boadi, E. (2019). In search of opportunity: Young and educated Africans most likely to consider moving abroad. *Afrobarometer*. Working Paper No. 288. https://afrobarometer.org/sites/default/files/publications/Dispatches/ab_r7_dispatchno288_looking_for_opportunity_africans_views_on_emigration1.pdf

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Awumbila, M. (2017). *Drivers of Migration and Urbanization in Africa: Key Trends and Issues*. Background Paper prepared for UN Expert Group Meeting on Sustainable Cities, Human Mobility and International Migration. Centre for Migration Studies, University of Ghana Legon, Ghana.

Badat, S. (2013). *The Forgotten People: Political Banishment under Apartheid*. Leiden: Brill.

Bisrat, W. K. (2014). *International Migration and its Socioeconomic impact on Migrant Sending Households Evidence from Irob Woreda, Eastern Zone of Tigray*. Regional State College of Business and Economics, Mekelle University, Ethiopia.

Burrill, E.S. (2018). Afterword: Worlds and Words of Migration: Exile in African History. In N.R. Carpenter, B. N Lawrence (eds.), *Africans in Exile: Mobility, Law, and Identity* (s.307-315). Bloomington, Indiana: Indiana University Press.

Caleb, A., O Ehiane, S. & Adejo, H. (2020). Xenophobia as an Impediment to the Spirit of a United Africa in the 21st Century. *Journal of African Union Studies* 9(1), 5-22.

Carpenter, N.R., Lawrence, B. N. (2018). Introduction: Reconstructing the Archive of Africans in Exile. In N.R. Carpenter & B. N. Lawrence (eds.), *Africans in Exile: Mobility, Law, and Identity* (s.1–33). Bloomington, Indiana: Indiana University Press.

Cinini, S. F. & Singh B. S. (2019). Xenophobia in South Africa. *Journal of African Foreign Affairs* 6(2), 51-73.

Claassen, C. (2017). Explaining South African Xenophobia. *Afrobarometer*. Working Paper No. 173. https://media.africaportal.org/documents/afropaperno173_xenophobia_in_south_africa.pdf

Cresswell, T. & Merriman, P. (eds.) (2011). *Geographies of mobilities*. Farnham: Ashgate.

Crush, J., McDonald, D.V., Williams, K., Lefko-Everett, D., Dorey, D., Taylor & de la Sablonnière, R. (2008). The Perfect Storm: The Realities of Xenophobia in Contemporary South Africa. *Southern African migration project, migration policy series, 50*. Cape Town: Idasa and Kingston, Ontario: Southern African Research Centre.

Crush, J., Ramachandran, S. & Pendleton, W. (2013). Soft targets: Xenophobia, public violence and changing attitudes to migrants in South Africa after May 2008. *Migration Policy series No. 64*. Southern African migration programme.

Crush, J., Tawodzera, G., Chikanda, A., Ramachandran, S. & Tevera, D.S. (2018). *South Africa Case Study: The Double Crisis–Mass Migration from Zimbabwe And Xenophobic Violence in South Africa*. Southern African migration programme.

Desai, A. (2010). After the rainbow: following the footprints of the May 2008 xenophobic violence in South Africa. *Review of African Political Economy* 37(123), 99-105.

Dodson, B. (2010). Locating Xenophobia: Debate, Discourse, and Everyday Experience in Cape Town, South Africa. *Africa Today* 56(3), Special Issue: Africa's Spaces of Exclusion, 2-22.

Flahaux, M. L. & de Haas, H. (2016). African Migration: Trends, Patterns, Drivers. *Comparative Migration Studies* 4(1).
<https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/articles/10.1186/s40878-015-0015-6>.

Fourchard, L. & Segatti, A. (2015). Introduction of xenophobia and citizenship: the everyday politics of exclusion and inclusion in Africa. *Journal of the International African Institute* 85(1), 2-12.

Frello, B. (2008). Towards a discursive analytics of movement: on the making and unmaking of movement as an object of knowledge. *Mobilities* 3(1): 25–50.

Gupta, A. & Ferguson, J. (1992). Beyond 'culture': space, identity, and the politics of difference. *Cultural Anthropology* 7(1), 6–23.

Gupta, A. & Ferguson, J. (1997). *Culture, power, place: explorations in critical anthropology*. Durham, NC: Duke University Press.

Hannerz, U. (2002). *Flows, Boundaries and Hybrids: Keyword in Transnational Anthropology*. Oxford: Transnational Communities Working Paper WPTC-2K-02.

Harris, B. (2002). 'Xenophobia: a new pathology for a new South Africa?' In D. Hook (ed.). *Psychopathology and Social Prejudice*. Cape Town: University of Cape Town Press. www.csvr.org.za/wits/papers/papharl.html

Horáková, H. (2014). Culture and Politics of Fear and Violence in South Africa. In H. Horáková & A. Boscoboinik (eds.), *The Anthropology of Fear. Cultures beyond Emotions* (s. 27-50). Berlin: LIT Verlag.

Horáková, H. (2017). Francis B. Nyamnjoh 2016. #RhodesMust Fall: Nibbling at Resilient Colonialism in South Africa. Review. *Modern Africa. Politics, History, Society* 5(1), 131-139.

Horáková, H. (2018). Student Protest Movements in Post-apartheid South Africa: Belated Transformation and Unfinished Decolonization. *Archiv Orientální. Journal of African and Asian Studies* 86(3), 445-469.

Horáková, H. & Rudwick, S. (2020). Introduction: Migration and Mobility in and out of Africa. In H. Horáková, S. Rudwick & M. Schmiedl (eds.), *Africa on the Move. Shifting Identities, Histories, Boundaries* (s. 11-23). Berlin: LIT Verlag.

Hulec, O. (1997). *Dějiny Jižní Afriky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Kanayo, O., Anjofui, P. & Stiegler, N. (2019). Analysis of Ramifications of Migration and Xenophobia in Africa. *Journal of African Foreign Affairs* 6(3), 65-85.

Laczko, F., Tjaden, J. & Auer, D. (2017). Measuring global migration potential, 2010–2015. Global Migration Data Briefing Series.

Landau, L. B. (ed.) (2011). *Exorcising the Demons Within: xenophobia, violence, and statecraft in contemporary South Africa*. Johannesburg: Wits Press.

Mamdani, M. (1996). Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism. London: James Currey.

Mamdani, M. (2001). *When Victims Become Killers: Colonialism, nativism, and the genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press.

Matsinhe, D. M. (2011). Africa's Fear of Itself: the ideology of "Makwerekwere" in South Africa. *Third World Quarterly* 32(2), 295-313.

McGranahan, G., Schensul, D. & Singh, G. (2016). Inclusive urbanization: Can the 2030 Agenda be delivered without it? *Environment and Urbanization* 28(1), 13–34.

Mngomezulu, B. R. & Dube M. (2019). Lost in translation. *Journal of African Union Studies* 8(2), 67-81.

Morris, A. (1998). "'Our fellow Africans make our lives hell': the lives of Congolese living in Johannesburg. *Ethnic and Racial Studies* 21(6), 1130.

Murray, M. J. (2003). Alien Strangers in Our Midst: The Dreaded Foreign Invasion and "Fortress South Africa". *Canadian Journal of African Studies* 37(2/3), 440-466.

Neocosmos, M. (2006). *From 'foreign nationals' to 'native foreigners.'* Dakar: CODESRIA.

Neocosmos, M. (2008). The politics of fear and the fear of politics', 12 June 2008, www.pambazuka.org/en/category/features/48712

Neocosmos, M. (2010). *From "Foreign Natives" to "Native Foreigners": Explaining Xenophobia in Post-Apartheid South Africa: Citizenship and Nationalism, Identity and Politics*, 2nd ed. Dakar: CODESRIA.

Nyamnjoh, F.B. (2006). *Insiders & Outsiders: Citizenship and Xenophobia in Contemporary Southern Africa*. London: Zed Books.

Nyamnjoh, F. B. (2010). Racism, Ethnicity and the Media in Africa: Reflections Inspired by Studies of Xenophobia in Cameroon and South Africa. *Africa Spectrum* 45(1), 57-93.

Nyamnjoh, F. B. (2016). *#RhodesMust Fall: Nibbling at Resilient Colonialism in South Africa*. Mankon, Bamenda, Cameroon: Langaa RPCIG.

Okem, A. E. & Asuelime, L. E. (2015). An Insight into South Africa's Xenophobia. *Journal of African Union Studies* 4(2/3), 35-53.

Okem, A. E., Asuelime, L. E. & Adekoya, R. (2015). Revisiting Xenophobia in South Africa and its Impact on Africa's Integration. *Africa Insight* 45(2).

Peberdy, S. (2001). Imagining immigration: inclusive identities and exclusive policies in post-1994 South Africa. *Africa Today* 48(3), 15–32.

Pillay, N. (2008). Dangerous ordinary discourse: preliminary reflections on Xenophobia, violence and the public sphere in South Africa. Paper prepared for *Governing the African Public Sphere*, 12th general assembly of CODESRIA. Yaounde, Cameroon, 7–11 December.
[www.codesria.org/Links/conferences/general_assembly12/papers/suren_pillay .pdf](http://www.codesria.org/Links/conferences/general_assembly12/papers/suren_pillay.pdf).

Prothero, R. M. (1974). Foreign Migrant Labour for South Africa. *The International Migration Review* 8(3), 383-394.

Salazar, N.B. & Smart, A. (2011). Anthropological Takes on (Im)Mobility. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 18(6), i–ix.

Segatti, A. (2011). Reforming South African Immigration Policy in the Post-Apartheid Period (1990–2010). <https://www.migration.org.za/wp-content/uploads/2017/08/Migration-in-Postapartheid-South-Africa-Challenges-and-Questions-to-Policy-Makers.pdf#page=55>.

Sharp, J. (2008). “Fortress SA”: Xenophobic violence in South Africa. *Anthropology Today* 24(4), 1–3.

Schoumaker, B., Flahaux, M.L., Schans, D., Beauchemin, C., Mazzucato, V. & Sakho, P. (2018). African Migration: Diversity and Changes. In C. Beauchemin (ed.), *Migration between Africa and Europe* (s. 35–79). New York: Springer International Publishing.

Trimikliniotis, N., Gordon, S. & Zondo, B. (2008). Globalisation and Migrant Labour in a 'Rainbow Nation': A Fortress South Africa? *Third World Quarterly* 29(7), Globalisation and Migration: New Issues, New Politics, 1323-1339.

Tshaka, R. (2016). *Afrophobia versus xenophobia in South Africa*. UNISA News.

Tshitereke, C. (1999). Xenophobia and relative deprivation. *Crossings* 3/2, 13.

UNDESA (2020). World Social Report.
<https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2020-2.html>

Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London and New York: Routledge.

Urry, J. (2007). *Mobilities*. Oxford: Polity.

van Dijk, R.A., Foeken, D.W.J., & van Til, K. (2001). Population mobility in Africa: an overview. In de Bruijn, M.E, Foeken, D.W.J. & van Dijk, R.A. (eds.), *Mobile Africa: changing patterns of movement in Africa and beyond* (s. 9–26). Leiden: Brill..

Wilson, F. (1976). International Migration in Southern Africa. *The International Migration Review* 10(4), 451-488.

Zanker, F. (2019). Managing or restricting movement? Diverging approaches of African and European migration governance. *Comparative Migration Studies* 7(17), 1–18.

7 No (b)orders: neformální iniciativy a subverzivní odpověď na „uprchlickou krizi“ v roce 2015

Mario Rodríguez Polo, Jaroslav Šotola

Dynamické a komplexní události, které se v roce 2015 odehrály v několika evropských zemích a které byly nazvány "uprchlickou krizí", nabízejí příležitost pro etnografické porozumění. Tento text mediálně i společensky velmi akcentovanou událost zkoumá nikoli z hlediska výjimečné situace, jak naznačuje termín "krize", ale spíše jako paradigmatický případ zapojení občanské společnosti. Zvláštní pozornost je při tom věnována neinstitutčním aktérům jednajícím solidárně s uprchlíky, kteří se snažili přes země jihovýchodní Evropy dosáhnout destinací se vstřícnějším postojem k udělování azylu.³⁶ Tehdejší takzvanou "balkánskou cestu" lze zpětně chápat jako prostor, kde se střetávaly tři různé způsoby mobility. Zaprvé byla tato trasa chápána jako migrační vzorec procházející Evropou a vedoucí do bohatších severních zemí. Různí autoři popsali složitost této trasy a interakce různých sociálních aktérů (Kallius et al., 2016; Serbos & Ilievski, 2016; Beznec & Kurnik, 2020), přičemž ukázali například konstrukci "zasloužilého" či "nezasloužilého" migranta v médiích jako klíčový faktor pro pochopení přístupu evropské veřejnosti k migrační trase (Yarris & Castañeda, 2015; Holmes & Castañeda, 2016). Zadruhé, v opozici k mobilitě žadatelů o azyl byla trasa konstruována také imobilizujícími silami, jako byly státy či evropské organizace, ale i ne-lidskými aktéry v podobě plotů, zátarasů i režimů pohybu. Napětí mezi mobilitou a imobilitou bylo ztělesněno v místech, jako byly uprchlické tábory či improvizované tranzitní tábory vznikající na hlavních evropských nádražích, mezi hranicemi a hraničními koridory. Dosavadní antropologická literatura analyzovala složitost a konfliktní charakter takových míst a akcentovala roli etnografie jakožto výzkumné metody, která jej odhaluje (Agier, 2002, 2008; Feldman 2011; Malkki 1996).

³⁶ V textu používáme z důvodů plynulosti čtení a s ohledem na emické užívání termínu „refugee“ našimi participanty termíny „žadatel o azyl“ a „uprchlík“ jako synonyma, byť si uvědomujeme závažné rozdíly mezi oběma pojmy a složitost různých statusů lidí, kteří vstupovali na půdu evropských států v průběhu podzimu 2015.

Třetí vzorec mobility se objevil na základě kopírování migrační trasy, ale ubírající se opačným směrem. Tvořila jej síť neformálních skupin a jednotlivců, kteří mobilizovali zdroje, aby reagovali na něco, co chápali jako humanitární katastrofu. Náš etnografický přístup popisuje etablování tohoto jedinečného vzorce mobility, který přesahuje praxi zavedené humanitární pomoci. V antropologické literatuře byl koncept „humanitarismu“ kritizován za to, že politické násilí transformuje do zážitků psychologického traumatu. Zájem o politiku nebo artikulace sociální nespravedlnosti se přitom mění ve zkušenost emocionálních reakcí a utrpení obětí (Guilhot, 2012). V kontrastu s tímto pojetím ukazuje vznik nadnárodních dobrovolnických skupin a jejich spontánních solidárních iniciativ na balkánské trase posun v evropské občanské společnosti naznačující konfliktní postoje s oficiálními strukturami. Díky těmto akcím se napříč evropskými zeměmi vytvořila síť nadnárodní solidarity jako alternativa jak k imobilizujícím autoritám, tak k tradičním formám institucionálně ukotvené humanitární pomoci. Tento jev, popsáný jako *subversivní humanitarismus*, je založen i přes svou „tekutost“ a ambivalence na opozici vůči „dominantnímu socio-politickému klimatu“ (Vandevoordt & Verschraegen 2019: 123; Vandevoordt, 2019).

Oproti citovanému textu o subverzivním humanitarismu chápeme účast mezinárodních dobrovolníků mnohem více jako nadnárodní solidární síť. Tato síť zahrnovala v kontextu ochrany uprchlíků nově etablované neformální struktury, od zcela neorganizovaných aktivistů až po občanské organizace nebo různé neformální iniciativy. Naše hlavní pozornost je oproti našemu předchozímu textu, věnovanému neformálním iniciativám (Rodríguez Polo & Šotola, 2020) zaměřena na otázku, zda jedinečnost této nadnárodní solidární sítě a její odlišnosti či dokonce distancování od dříve existujících formálních forem struktur občanské společnosti může souviset se vzorci, pozorovanými při vzniku nejnovějších sociálních hnutí. V posledních letech byl zpochybněn vztah mezi iniciativami vznikajícími zdola a tradičními orgány zastupitelských demokracií. Globální hnutí, která se nečekaně objevila po roce 2011, jako Occupy, 15M-Movement nebo Yosoy132, hluboce proměnila způsob, jakým současné společnosti chápou svou politickou participaci (Arditti, 2012; Badiou, 2012; Taibo 2011; Žižek 2012), a jak tvrdíme my, i způsob, jakým se lidé angažují ve společenských problémech obecně. Skupiny a jednotlivci tvořící třetí vzorec mobility napříč balkánskou trasou tak právě z tohoto důvodu diskutujeme v rámci teorií

sociálních hnutí. Della Porta a Diani (2006) chápou sociální hnutí “as a distinct social process, consisting of the mechanisms through which actors engage in collective action: are involved in conflictual relations with clearly identified opponents; are linked by dense informal networks; share a distinct collective identity”. Cílem našeho článku je prozkoumat třetí vzorec mobility z pohledu vznikající sítě, která zapojuje aktéry do kolektivního jednání a nakonec vytváří zřetelnou kolektivní identitu.

Metodologie výzkumu

Jediným způsobem, jak provádět výzkum v prostoru, kde se "objekt zkoumání" a "pole" neustále objevovaly, mizely a přesouvaly se z jednoho místa na druhé podél migrační trasy, byla *multi-sited ethnography* (Falzon, 2012; Marcus, 1995). Jako výzkumníci jsme sledovali neformální skupiny, občanské iniciativy a jednotlivce podporující mobilitu uprchlíků a vstupovali spolu s nimi do mocensky rámovaných prostorů, kde docházelo ke konfliktním interakcím. Výzkumné pole se fyzicky nacházelo na hraničních koridorech, vlakových nádražích a dalších relevantních místech migrační trasy.³⁷ Hranice a vlaková nádraží byly přísně kontrolovány oficiálními orgány, neboť se jednalo o tzv. hotspoty, kde se "krize" odehrávala. Lidé zapojení podél migrační trasy čelili každých několik kilometrů zcela novým situacím; realita i jejich zkušenost byla nestabilní a neustále se proměňovala. Permanentní proměny trasy v prostoru i čase si vyžadovaly specifický výzkumný přístup. Bylo nezbytné vybrat několik bodů na trase jako orientační místa v živé síti sociálních vazeb, aby bylo možné sledovat tok informací, živých i neživých aktérů v reálném čase, v četně toho nejzajímavějšího pro námi definované výzkumné účely: akce různých občanských iniciativ.

Autoři vytvářeli data od září 2015 do února 2016. Terén se ukázal jako silně bohatý na etnografické materiály, které byly shromážděny na základě pozorování, rozhovorech v terénu, vizuálních dat a zaznamenanými hloubkovými rozhovory s klíčovými informátory. Neustálé vznikání a proměna neformálních iniciativ jako reakce na měnící

³⁷ Výzkumníci měli možnost navštívit následující koridory: Horgoš (Srbsko) - Röszke (Maďarsko); Berkasovo (Srbsko) - Bapska (Chorvatsko); Botovo (Chorvatsko) - Zákány (Maďarsko); a Hegyeshalom (Maďarsko) - Nickelsdorf (Rakousko). Zúčastněné pozorování jsme též realizovali na hlavních nádražích v Praze, Vídni, Mnichově a na nádraží Keleti v Budapešti a také ve skladech pomoci a logistických centrech kontrolovaných neformálními iniciativami ve Vídni a Bratislavě.

se podmínky a rychlý vývoj, které charakterizovaly trasu během výzkumného období, však tento diachronní přístup změnilo v problém. Výzkum tedy spočíval v průběžném monitorování aktivit skupin online následovaných obdobími naší intenzivní angažovanosti a účasti na různých místech. Zúčastněné pozorování v našem případě znamenalo účast na činnostech dobrovolníků, jako bylo třídění oblečení ve skladech, příprava balíčků s pomocí, balení potravin a hygienických potřeb, nakládání a skládání dodávek, projíždění pohraničních stanic, asistence na koordinačních schůzkách, noční rozdělování zboží v táborech na směny nebo zprostředkování kontaktu s dalšími aktéry přítomnými v terénu, jako jsou úřady, členové občanské společnosti, místní obyvatelé a uprchlíci. Znamenalo to také sdílet čas, jídlo a noci strávené spaním v dodávkách nebo stanech v nejedné zemi. Taková intenzivní zkušenost vedla k potřebné blízkosti účastníků výzkumu a umožnila nám lépe porozumět jejich perspektivám:

"Další noc jsme strávili téměř beze spánku, když jsme rozdávali teplé oblečení nekonečným skupinám uprchlíků, kteří procházely koridorem. Dnes v noci jsme také plnili nový úkol, přenášeli na rukou děti přes koridor. Brzy ráno mě napadlo, jak taková noc zapadá do cílů a metodologie našeho výzkumu, když jsem zjistil, že jdu s oblečením promočeným od jednoho miminka a jsem tak vyčerpaný, že ani nedokážu přemýšlet o tom, co se děje kolem. Jako výzkumník jsem v tu chvíli nebyl schopen vést žádné pořádné poznámky z terénního výzkumu, ale alespoň jsem dokázal pochopit frustraci a únavu dobrovolníků, kteří sdíleli zkušenost ponížení a zoufalství rodičů uprchlíků, kteří vyčerpáním ztráceli sílu dále nosit své děti."

(Terénní poznámky, Bapska - Chorvatsko, 8. října 2015)

Tato poznámka je příkladem jednoho z nejnáročnějších momentů našeho výzkumu, kdy byla naše identita antropologa podrobena náročné zkoušce, spočívající v nerovnováze mezi rolí výzkumníka a rolí insidera. Po návratu z terénu a při práci s našimi poznámkami jsme se s časovým odstupem naučili reinterpretovat a reflektovat naše zkušenosti. Na rozdíl od těchto vypjatých situací probíhaly jiné momenty výzkumu, například rozhovory s ostatními dobrovolníky, v o něco klidnější atmosféře. Tyto rozhovory se zaměřovaly na subjektivní, ale mohli jsme diskutovat i praktické otázky, týkající se třeba logistiky, zprostředkování s úřady nebo napětí mezi členy skupiny.

Pouze díky přímé účasti na místě jsme mohli částečně překonat svou roli výzkumníků v daném scénáři a zažít i jiné perspektivy, implicitně spojené s nově přijatými rolemi. Umožnilo nám to zažít obtíže neprofesionální pomoci a jejich limity, momenty seberealizace na jedné straně a frustrace na straně druhé. Jak upozorňuje Ticktin (2014): "anthropological position is a difficult and fraught balance between being critical and yet accepting the principles of justice that drive humanitarianism". Angažovanost jako součást výzkumu a její rozpory se staly pro současnou antropologii tématem samy o sobě (Hale, 2008; Speed, 2006). Jako antropologové jsme uvízli v rozporuplné identitě výzkumníka na jedné straně a angažovaného účastníka terénu na straně druhé:

"Jako výzkumníci jsme se naučili vestu oblékat nebo svlékat podle našich aktivit v terénu. Nošení vesty pro nás znamenalo téměř úplné zapojení do dobrovolnické práce. Při provádění neangažovaných výzkumných činností, jako je monitoring nebo psaní poznámek, jsme si však vesty vždy sundávali a byl to způsob, jak se dočasně osvobodit z dobrovolnické role a s nimi spjatých povinností."

(Terénní poznámky, Horgoš - Srbsko, 15. září 2015)

Transnacionální síť podpory mobility uprchlíků

Aktivity účastníků dobrovolnické činnosti na podporu mobility uprchlíků na balkánské trase je možné zpětně chápat jako ukázkou masivní kolektivní akce. Různé skupiny a iniciativy poskytly bohatý etnografický materiál o husté síti sociální interakcí, které zde analyzujeme v konceptuálním rámci sociálních hnutí. V následujících pasážích našeho textu pracujeme se třemi příběhy, které považujeme za klíčové pro pochopení komplexity sítě podpory. První narativ pojednává o vzniku podpůrné iniciativy v Bratislavě a o vlivu nových technologií v rámci náborových sítí s cílem ilustrovat schopnost vznikajících skupin mobilizovat zdroje. Druhé vyprávění ukazuje formování nadnárodní sítě, kdy byly mobilizovány mezinárodní zdroje, přičemž akce byla podporována napříč hranicemi národních států. Třetí narativ zobrazuje činnosti, které probíhaly v táborech na pohraničních koridorech, a ukazuje složitost těchto míst.

Jak upozornil Melucci ve své analýze mobilizace sítí, žádný proces náboru nových participantů nezačíná ve vakuu (1989:31). Místo toho je vznik podpůrných skupin často založen na předchozích zkušenostech, které působí jako základ pro to, aby mobilizace mohla proběhnout. Vzhledem k hyperkonektivitě dnešních sociálních sítí se značný počet předchozích lokálních sítí rychle transformoval ve významné mobilizační iniciativy, jako je tento příklad z Bratislavy:

"Bylo by dobré udělat něco skutečného. Všechno začalo při náhodném rozhovoru s kamarádem. V médiích se už několik týdnů probírala situace kolem migrace a balkánská trasa byla také hlavním tématem bratislavské kavárenské scény. S pomocí sítě svých přátel plánovala F. uspořádat sbírku na pomoc uprchlíkům. Někteří přátelé pořádali pouliční veganský trh a nabídli svůj podnik jako sběrné místo. Informaci o sbírce mohli přidat do všech marketingových materiálů festivalu, což jim poskytlo obrovskou výhodu. Během několika hodin tato aktivita na Facebooku dosáhla více než 900 účastníků a stále rostla. V den festivalu přišly stovky lidí s plnými taškami předmětů, které překonávaly kapacitu F. a jejích přátel. Sbírka měla být otevřena od 10 do 21 hodin, ale byla nucena skončit ve 14 hodin."

(Rozhovor s F., terénní poznámky, Bratislava, 19. září 2015)

Předchozí řádky ukazují, jak se individuální podnět rychle rozšířil prostřednictvím online sociálních sítí a kanalizoval společný záměr podpořit uprchlíky. I když tato iniciativa vznikla na popud konkrétních osob a byla realizována díky již existující síti spojené s veganským festivalem, její charakter se rychle změnil a do sbírky se zapojili různí lidé, od bližších přátel až po anonymní jedince. Další účastník, který se do podobné sbírky také zapojil, poznamenává k různorodosti dárců: "Sahalo to od starých dam s malou taškou jídla až po takové nové zbohatlíky, kteří přijeli ve svých velkých SUV s kufrem zcela naloženým obrovským nákupem pro uprchlíky". Takto mohli dříve nesouvisející obyvatelé města spolupracovat v nově vytvořeném rámci, v němž se svými akcemi se podíleli na mobilizaci zdrojů a usilovali o sociální změnu. Klíčová role nových informačních technologií spočívá v jejich možnostech propojovat dříve nespojené jedince, protože rychlé šíření iniciativy bylo možné jen díky novým online

možnostem. Impuls, který dali komunitní manažeři festivalu, našel sympatie místních, kteří sdíleli a pomáhali šířit příspěvky na Facebooku. Nové informační technologie umožnily vznik rychle rostoucí sítě místních aktivit, které kanalizovaly nevyslovený společný záměr různých lidí podpořit uprchlíky způsobem, který v tehdy existující formalizované občanské společnosti neměl obdobu.

Potřeba třídit a organizovat shromážděné předměty vedla od virtuálních kampaní a skupin na sociálních sítích ke skutečným setkáním na fyzických místech. V Bratislavě, stejně jako v jiných lokalitách, jako byla Praha, Vídeň a Budapešť, byly sklady často prvními místy setkání a centry těchto spontánních iniciativ. Vznikly jako reakce na potřebu třídit shromážděné věci a organizovat jejich distribuci. Sklady a sběrná místa byly také místem setkávání lidí, kteří se rozhodli vyjádřit takto nesouhlas s oficiálními a dominantními diskurzy. Existence místa setkávání vycházela z aktivního jádra angažovaných lidí, kteří sloužili jako reference pro ostatní. Interakce probíhaly na základě společného zájmu a vyznačovaly se silnou flexibilitou, pokud jde o míru zapojení lidí. Například řada účastníků mohla pracovat téměř na plný úvazek, zatímco jiní věnovali třídění uloženého materiálu pouze několik hodin. Možnost minimální účasti otevřela dveře jednorázovým dárcům - lidem, kteří pouze přinesli tašky plné oblečení nebo potravin a nezapojili se do žádné další činnosti. Naopak jiné skupiny v různých lokalitách organizovaly distribuci nasbíraného materiálu a snažily se být v kontaktu s uprchlíky po celé trase. Například dobrovolníci z Bratislavy rozvezli nasbíraný materiál do relativně uzavřených míst na migrační cestě, jako byla Budapešť, Traiskirchen, Nickelsdorf nebo Hegyeshalom. Tam "konvoje pomoci" kontaktovaly místní obyvatelé, zapojené do podobných iniciativ a navázaly kontakty pro budoucí spolupráci. Téměř náhodně vyvolané místní podněty přerostly v podstatnější iniciativy, které se nakonec proměnily v nadnárodní síť lidí sledujících stejné nebo podobné cíle. Přitom se vytvořilo spojení mezi migrační trasou a dříve nesouvisejícími místy a lidé z míst, jako je Bratislava nebo Praha, našli výchozí bod, kde se mohli angažovat a realizovat své záměry.³⁸

³⁸ Pod názvem "Výzva k ľudskosti" vznikla neformální iniciativa, která se soustředila na pomoc a aktivní budování pozitivního veřejného diskurzu vůči uprchlíkům, viz <http://www.vyzvakludskosti.sk/>, navštíveno 14. listopadu 2015. Malá, ale rychle rostoucí iniciativa vznikla ze sbírky pomoci na pouličním

Průzkumníci, konvoje s pomocí a improvizované tábory

Ve Vídni vznikla podobná neformální iniciativa z komunity jedinců napojených na kulturní centrum:

"Místnosti kulturní organizace v centru Vídně se proměnily v jakýsi 'válečný štáb'. Stěny byly pokryty mapami migrační trasy a satelitními snímky z konkrétních oblastí, jako jsou hranice nebo místa, kde bylo potřeba vybudovat tábory pomoci. Na barevných papírech viselo také několik seznamů telefonních čísel lidí v terénu spolu s kontakty na další pomáhající skupiny ve městě nebo v sousedních zemích. Místnosti v zadní části byly plné krabic se shromážděnou pomocí a v hlavním sále dva mladí dobrovolníci zvedali telefony, přesměrovali hovory a organizovali distribuci pomoci. Aktualizovali také nejnovější informace na Facebooku. Konvoj právě dorazil z terénu, kde byl zřízen nový tábor, který měl sloužit jako táborová základna pro další "pionýry" zkoumající potenciální místa přechodu přes Dunaj. Nové uzavření hranic donutilo uprchlíky zvolit ještě nebezpečnější trasy. Z 'centrály' vyjel také konvoj s pomocí, který směřoval do několika 'hot spots' na balkánské trase."

(Terénní poznámky, Vídeň, 25. září 2015)

Tento popis ukazuje, jak se dříve nesouvisející osoby propojily v komplexní sociální síť napříč evropskými hranicemi nejen sdílením online informací, ale také zapojením do neformálních sociálních interakcí. "Ústředí" sloužilo jako skladiště pomoci i jako mezinárodní místo setkávání pro shromažďování informací, řízení dopravy a nábor dobrovolníků. Složitost distribuce pomoci a neustálé změny podmínek podél migrační trasy vyžadovaly neustálé přizpůsobování činností prováděných touto sítí. Klíčovou roli v procesu aktivního vyhledávání cílů pomoci nebo monitorování vývoje

festivalu, která se rozvinula v distribuční síť po celé Balkánské cestě, viz <http://www.veganskehody.sk/nefinancna-zbierka-pre-utecencov-na-veganskych-hodoch/>, navštíveno 30. září 2015. Podle interní zprávy za rok 2015 pomohlo pražské "Antikomerční kulturní a sociální centrum Klinika" připravit 15 aut a dodávek s pomocí a dobrovolníky pomáhajícími uprchlíkům v Srbsku, Chorvatsku a Slovinsku. Centrum mělo sklad s oblečením čekajícím na distribuci a poskytlo také významné částky finanční pomoci. Viz na http://451.cz/wp-content/uploads/sites/2/klinika_vyrocka2015.pdf, navštíveno 4. května 2016.

trasy hráli angažovaní jednotlivci nebo malé skupiny dobrovolníků - tzv. pionýři nebo průzkumníci.³⁹ Právě oni dokázali poskytovat neustálou zpětnou vazbu z terénu. Tyto cenné údaje byly pečlivě aktualizovány prostřednictvím vlastních informačních kanálů, jak jsme mohli pozorovat ve vídeňském centru. Jinými slovy, získávání a sdílení informací bylo prvním krokem k vytvoření nadnárodní sítě sociálních interakcí, která následně umožnila přístup neformálních aktérů přímo do míst (tábory pomoci, hraniční koridory), kde probíhala humanitární krize a kde mohli komunikovat s různými aktéry z oficiálních struktur.

Prostřednictvím "průzkumníků" a "konvojů pomoci" navázaly dobrovolnické iniciativy kontakt s dalšími skupinami působícími na jiných místech migrační trasy, jako jsou hraniční koridory, hranice nebo tranzitní tábory. Tyto prostory představovaly sociální arény, které se vyznačovaly složitými interakcemi a nevyhnuly se jim konflikty a napětí. Migrační trasa vypadala jako proměnlivá linie tvořená kontinuitami a diskontinuitami kombinujícími vzorce mobility a imobility. Rozhodnutí zúčastněných států uzavřít své hranice vedla ke vzniku oblastí imobility v podobě improvizovaných a dočasných táborů uprchlíků, dokud se neotevřela nová možnost mobility, velmi často v podobě pěších koridorů překračujících státní hranice.⁴⁰ V těchto vyhrocených situacích vznikaly neformální tábory dobrovolníků, kteří se snažili reagovat na humanitární potřeby. Provizorní tábory poskytovaly základní potraviny, jako jsou energetické tyčinky nebo ovoce, někdy i teplé jídlo, teplý čaj a pitnou vodu, teplé oblečení, pláštěnky, deky, spací pytle a stany, a také služby, jako jsou přebalovací místnosti pro kojence a celý soubor hygienických potřeb a základní lékařská pomoc. Zásadní potřebou pro uprchlíky byl přístup k informacím online, který jim umožňoval kontaktovat své příbuzné nebo přátele a dozvědět se nejnovější informace o změně

³⁹ Jeden ze členů iniciativy SOS Röske nám v září 2015 nám popsal způsob monitoring následovně: "Because it is the biggest mistake, a lot of NGOs wanted to help, and they go to the one spot, and there is enough help, over help, I would say, and maybe 10 kilometers from there is nothing, so I try to explain to the people to find other spots, where nobody is there, because, we are only a small organisation. So it means sending out scouts, you know, to check the situation, to call up – here it is needed."

⁴⁰ Paradigmatický je případ uzavření hranice u Röske poté, co maďarská vláda dokončila výstavbu plotu, který uzavřel předchozí přechodové koridory. Výzkumníci byli přítomni právě uzavření plotu, když 15. září 2015 vznikl na území nikoho mezi Srbskem a Maďarskem improvizovaný uprchlický tábor.

trasy. Dobrovolníci poskytovali bezplatnou Wi-Fi a elektřinu k nabíjení baterií chytrých telefonů. Sdíleli také aktuální informace a plnili neméně důležitou roli svědků toho, co se děje ve ztracených oblastech daleko od cílových zemí nebo v centru pozornosti médií.

Tyto tábory překračovaly logiku vzájemného působení několika místních skupin. Často vznikaly ad hoc spojenectvím mezi jednotlivci a malými skupinami dobrovolníků a jejich složení bylo mimořádně nahodilé a různorodé, nicméně je spojovala logika přímých akcí. Zároveň představovaly prostor pro interakci s dalšími aktéry, jako byly státní složky, formální aktéři občanské společnosti (například Červený kříž, UNHCR nebo Lékaři bez hranic), místní obyvatelé pohraničních oblastí a samozřejmě nejrozumnější aktéři zahrnutí pod pojem uprchlíci. Pozoruhodnou charakteristikou ad hoc aliancí v terénu byla jejich schopnost replikovat se kopírováním strategií, které fungovaly v jednom táboře, a přenášet je do jiného. Informace byly rychle sdíleny prostřednictvím příspěvků na Facebooku ve specializovaných skupinách nebo v běžných online nástrojích jako byly mapy dobrovolníků. Všechny tábory podléhaly silné temporalitě. Jejich existence se snadno dostala do slepé uličky, když se změnila trasa nebo podmínky (či úřady) neumožnily dobrovolníkům pokračovat v jejich činnosti. V takových případech se skupiny rozdělily a dobrovolníci hledali jiné místo, kam se vydat. Když se stěhovali do jiných táborů nebo vytvářeli nové, brali si s sebou nabyté dovednosti a kulturní kapitál. Tento neustálý vznik a zánik táborů a míst zdůrazňuje význam flexibility a metod přímé akce pro udržení iniciativ schopných spontánně reagovat na proměny tras. Zde se jako adaptivní mechanismus ukazuje funkční síť, vybudovaná hustými interakcemi dobrovolníků a propojené logistickými konvoji a "průzkumníky". Neformální iniciativy byly nejen mobilní, což umožňovalo lokalizovat jejich aktivity v aktuálních "hot spots" trasy; měly také multilokální kapacitu pracující jako soubor skupin na různých místech.

"International volunteers" – nova kolektivní identita?

Vznik a vzájemná interakce četných solidárních skupin, občanských iniciativ a angažovaných jednotlivců, kteří různými způsoby podporovaly mobilitu migrantů v Evropě, je třeba diskutovat v rámci diskurzu kolektivní identity. Melucci (1989:34)

definuje kolektivní identitu následovně: “*Collective identity* is an interactive and shared definition produced by several interacting individuals who are concerned with the orientations of their action as well as the field of opportunities and constraints in which their action takes place.” Procesuální chápání utváření identity konceptualizovali také badatelé jako Della Porta a Diani (2006:105-106) nebo Calhoun (1994), kteří zdůrazňují dvojí charakter konstrukce identity: na jedné straně tendenci odlišit se od zbytku světa (sebeidentifikace) a na druhé straně snahu být navenek uznáván.

Různorodost podpůrných skupin na balkánské trase, které sdílely společnou oblast a podobný cíl, a potřeba aktérů vzájemně interagovat a uzavírat spojení posílily proces utváření kolektivní identity. Zapojení účastníci vykazovali značnou různorodost z hlediska věku, sociálního původu a pohlaví, která hrála zásadní roli s ohledem na povahu poskytované pomoci. Různá místa a situace vyžadovaly velmi odlišné druhy zapojení, od matek s kočárky, které poskytovaly hygienické potřeby uprchlíkům čekajícím na mnichovském nádraží, až po radikálnější dobrovolníky, kteří obsazovali budovy na území nikoho mezi Srbskem a Maďarskem s cílem organizovat distribuci pomoci. Na místě bylo možné se setkat s jedinečnou konstelací různých ideologických pozic a postojů: např. náboženské organizace a anarchistické skupiny z německých squatů spolupracující s členy české neformální skupiny a švédskými rodinami, které se rozhodly strávit dovolenou podporou uprchlíků. Někteří dobrovolníci sdíleli společnou minulost spojenou s migrací, neboť byli sami uprchlíky nebo pocházeli z rodin migrantů, které se již v Evropě usadily. Je tedy možné konstatovat, že dobrovolníci zdánlivě tvořili jednotu bez jakýchkoli rozlišovacích znaků, v terénu byla přítomna široká škála aktérů. V teorii sociálních hnutí je taková rozmanitost definována jako výsledek procesu prolínání více identit těch, kteří se účastní, a jejich příslušnosti k několika různým kolektivům (Della Porta & Diani, 2006:98).

Navzdory rozdílům jsme vnímali společný vzorec ve způsobu, jakým dobrovolníci chápali situaci. Tehdejší události četli jako humanitární krizi, která se nesetkala s náležitou odezvou (nebo tato odezva byla nežádoucím způsobem pomalá) ze strany jejich domovských institucí nebo uznávaných mezinárodních činitelů, jako jsou nevládní

organizace nebo humanitární agentury.⁴¹ Naši participantů často v soukromí vyjadřovali svou distanci vůči těmto formálním aktérům a to podobným způsobem, jak prokázala ve svém výzkumu neformálního uprchlického tábora u Callais E. Sandri (2017): jí navržený koncept „humanitarian voluntarism“ vyjadřuje vlastní pozicionalitu aktérů vůči humanitárnímu „průmyslu“, založeném na hierarchicky kontrolovaném toku komodit a finančních prostředků směrem k potřebným a i na specifické expertíze. Toto kontrastování mělo pro sebepojetí neformálních skupin stejný význam, jako bylo jejich vymezování vůči státní i evropské protimigrační politice.

Na mnoha místech se však projevila potřeba označit se za součást již existující formace, aby získali legitimitu pro svou činnost. Během shromáždění dobrovolníků v Horgoši navrhl jeden zkušený maďarský aktivista označit různé nezávislé skupiny pod společnou hlavičku: "Stačí říct, že jste mezinárodní dobrovolníci (international volunteers)". Argumentoval tím, že díky této formulaci zapadnou do rámce uznávaných mezinárodních humanitárních organizací, které jsou respektovány existujícími strukturami. Tím by bylo zajištěno strategické vnější uznání, které by poskytlo "krytí" pro jejich přítomnost v terénu, aniž by však byla ohrožena jejich nezávislost. Sebeidentifikace jako dobrovolníků tedy implikuje inkongruenci a vyžaduje další analytickou dekonstrukci emického pojmu "dobrovolník". I když se účastníci ad-hoc aliancí často definovali jako mezinárodní dobrovolníci, ve skutečnosti nepůsobili jako dobrovolníci v rámci žádné formální organizace nebo větší struktury. Jejich práce nebyla koordinována členy nevládních organizací ani pracovníky mezinárodních organizací. Jejich akce byly nezávislé a jejich skupinová spojení vznikala v důsledku měnících se okolností bez přímé koordinace s jinými formálními aktéry. Jakmile se situace na místě změnila, skupina se rozdělila a na základě aktuálních potřeb a podmínek se vytvořila nová spojení. Tato spojení fungovala v rámci hnutí, která jsou z definice fluidním jevem, a proto je určitá míra nestability nevyhnutelná

⁴¹ Dobrovolníci někdy vyjadřovali svou nespokojenost s neziskovými organizacemi, jako například jeden muž z Vídně, který diskutoval na Facebooku a kterého rozčílila omezená možnost zapojení do organizované pomoci prostřednictvím stávajících struktur a jejich omezená flexibilita: "Pak jsem zavola [název organizace] a oni mi odpověděli: 'Můžete přijít příští měsíc 8. října na přípravný kurz pro budoucí dobrovolníky. Trvá dvě hodiny, pak se uvidí'. Říkám zákaznickému oddělení [název organizace]: 'Ale já chci pomáhat teď', ne za měsíc, tak kde je ta pomoc potřeba?' 'To vám nemůžu říct, napište e-mail. Neuvěřitelné. Koordinace [název organizace] ve Vídni je nejhorší!' Příspěvek na Facebooku z 15. září 2015, přeloženo z němčiny.

(Diani, 2003). V důsledku toho se ukázalo, že dobrovolnické aliance jsou v podstatě volným propojením jednotlivců a iniciativ, kteří se mohou podle okolností připojit nebo rozptýlit.

Pravděpodobně nejčastější strategií, která zajišťovala vnější rozpoznání jedinců zapojených do pomoci, bylo nošení reflexní vesty. Paradoxně byly k dispozici pouze vesty z aut používaných při nehodách. Nošení vesty však dobrovolníky automaticky legitimizovala v tzv. "hot spotech", kdy byli takto označení lidé chápáni jako legitimně zapojení do humanitární pomoci. Zároveň nošení vest umožňovalo aktérům dosáhnout větší operativnosti vlastní *agency* ve složitých a proměnlivých podmínkách: viditelnost vest byla rozpoznávacím znakem jak pro uprchlíky, kteří se s pomocí lidí ve vestách setkávali po celé trase, tak pro instituce. Reflexní vesty byly zároveň dobře viditelnou součástí sebeidentifikace. Nošení reflexní vesty nezahrnovalo žádnou příslušnost k větší struktuře, ale přímo naopak; bylo neutrálním společným znakem a zároveň možným ztělesněním sdílené kolektivní identity fungující za zvláštních okolností.

Politika absence konkrétního označení byla zavedena také na vídeňském nádraží v rámci neformální iniciativy nazvané *Train of Hope*. Během rozhovorů s pracovní skupinou specializovanou na komunikaci jsme mohli vidět, jak členové různých organizací, včetně Červeného kříže, museli zakrývat loga svých organizací lepicí páskou. Důvodem takového postupu bylo zdůraznit nezávislost a horizontálnost iniciativ a zabránit tomu, aby některá z organizací byla viditelnější, což by jí mohlo poskytovat větší moc nebo legitimitu vůči ostatním. Potřeba neutralizovat různé aktéry poukazuje na potřebu zdůrazňování principu horizontality; zároveň to ale neznamená, že kolektivní identita, funguje bez konfliktů a složitých sociálních interakcí. Často se takové napětí objevovalo ve vztahu k institucionálním aktérům, kteří mohli inklinovat k vyššímu hierarchickému postavení ve společném poli pomoci uprchlíkům (některé takové příklady představujeme v našem textu Rodríguez Polo & Šotola 2020).

Překračování solidárního rámce národních států skrze přímou akci

Svémi akcemi mezinárodní dobrovolníci zpochybnili hegemonickou představu o nutnosti chránit hranice před tisíci žadateli o azyl. Na diskurzivní úrovni konstruovali mezinárodní dobrovolníci sami sebe jako opozice vůči přístupům národních států i Evropské unie k migraci. Takováto tenze koresponduje s akademicky diskutovaným

paradigmatem metodologického nacionalismu, kde je migrace často chápána jako trhlina v předpokládaném izomorfismu národního státu (Wimmer & Glick Schiller, 2002: 310). Diskurz nezávislých dobrovolníků byl v terénu často artikulován známými hesly nastříkanými na stany dobrovolníků, jako například “no human being is illegal” nebo “there is no border high enough”. Pro neformální iniciativy by měla skupinová solidarita zahrnout lidi v nouzi včetně žadatelů o azyl nezávisle na jejich původu, i když takové chápání vyžadovalo překročit hranice pomoci poskytované národními státy. V tomto rámci se akce dobrovolníků následně odehrávaly napříč různými zeměmi prostřednictvím nadnárodní sítě spolupráce. Tyto nadnárodní iniciativy, zejména v zemích střední a východní Evropy, byly přímo konfrontovány se silnými xenofobními diskurzy, které dominovaly ve veřejném prostoru. Veřejná angažovanost spojila rostoucí skupinu lidí, kteří nesouhlasili s postoji a politickými rozhodnutími establishmentu. Iniciativy poskytly zapojeným jedincům přímou zkušenost s humanizací obrazu uprchlíků.

V zemích bývalého východního bloku, jako je Česká republika, Slovensko nebo Maďarsko, byl fenomén migrace konstruován nejen jako "krize", ale také jako hrozba pro místní obyvatelstvo. Média a politici rozvíjeli diskurz strachu ve smyslu kulturní agrese a rostoucí ekonomické nestability jako přímého důsledku přítomnosti uprchlíků v Evropě. Dobrovolníci se prostřednictvím svých zkušeností a angažovanosti pokusili optiku demonizace uprchlíků rozbít. Namísto artikulace trasy jako invaze migrantů alternativně prosazovali porozumění ve smyslu humanitární katastrofy a apelovali na dodržování lidských práv a evropských hodnot solidarity. Tyto snahy byly kritizovány rostoucím počtem xenofobních obyvatel, ale zároveň představovaly pádný argument pro progresivnější a soucitnější pohled.

Klíčovou činností v oblastech konfliktu, kde se setkávali sociální aktéři, bylo vedle prosazování alternativního pohledu na situaci také navrhování nových možností jednání. Například hraniční koridory obsahovaly často bariéry, způsobující nesmyslné utrpení a dehumanizaci tisíců uprchlíků. I když v mnoha případech bylo možné utrpení snadno odstranit prosazováním lidštějších postojů, tak to zjevně nebyla vůle těch, co

měli v rukou moc rozhodovat.⁴² I když byl scénář koridorů uspořádán na základě parametrů od silových složek, podpůrné skupiny mezinárodních dobrovolníků mohly jeho formy zpochybnit realizací "podvratných akcí", jako bylo vítání uprchlíků vřelými slovy a čajem, poskytování teplého oblečení a pláštěnek, pomoc při nošení věcí či péče o základní hygienické potřeby. I když byl dopad jejich aktivit zjevně omezený, interakce a služby poskytovaly rámec pro navrácení lidskosti neosobní mase uprchlíků, kterou vytvořila praxe hraničních kontrol. Zatímco policisté a národní složky komunikovali s uprchlíky ve smyslu masové kontroly nebo vedení skupin pochodujících v potupných řadách připomínajících vězeňské konvoje, zdánlivě naivní a nezkušení, ale soucitní dobrovolníci nabízeli pomocnou ruku a osobní interakci. Poskytování základních předmětů uprchlíky důstojně povzbuzovalo a vyjadřovalo vztah solidarity mezi lidmi. Tato subverzivní akce ukazuje alternativní čtení sociálních možností zakládajících zlom v hegemonických názorech; něco jako performativní politika zhmotněná v konkrétních akcích a situacích.

Neformální iniciativy prováděné nezávislými dobrovolníky preferovaly přímý dopad na situaci. Neptali se svých volených zástupců v politice, jak se mají podílet, ani svou ochotu zlepšit situaci nesměřovali do podpory nevládních organizací. Místo toho se organizovali prostřednictvím příležitostných sociálních sítí a podnikali přímé akce v místě svého původu nebo v místě, které nazývali "terén". Důraz na přímou akci souvisí se snahou vyhnout se vertikálním strukturám, které by představovaly riziko nejen pro nezávislost dobrovolníků, ale také pro jejich horizontální logiku sebeorganizace. Tyto organizační vzorce jsou pro *grassroots* iniciativy běžné a nejsou artikulovány pouze v opozici vůči ostatním sociálním aktérům. Jak popsal Arditti (2012), sociální hnutí v druhé dekádě 21. století, jako bylo Yosoy132 v Mexiku nebo různé projevy globálního hnutí Occupy, kladly mnohem větší důraz spíše význam své metodologie než na uplatňování politiky nároků a požadavků. "Revoluce" je pak ztělesněna v každodenní

⁴² Například existence koridoru pro pěší na srbsko-chorvatské hranici v Bapske byla odůvodněna tím, že autobusy chorvatského státu se nemohly přiblížit k hranicím kvůli nedostatku místa na hranicích pro otáčení. V časných ranních hodinách 8. listopadu chorvatští vojáci upravili terén vedle hranice tak, aby se zde nyní mohly autobusy otáčet. Tato činnost netrvala déle než tři hodiny. Tím byla nehumánní praxe, nutící uprchlíky několik týdnů chodit v chladu a dešti, u konce.

praxi, která se odehrává v tom, co někteří participantů našeho výzkumu sami popisovali jako nehegemonickou logiku.

Etnografické pozorování skupin podporujících uprchlíky umožnilo mimo jiné interpretovat jejich organizační chování. Za prvé, při pozorování obecného rozhodování skupiny dobrovolníků působících v Horgoši jsme mohli vidět, že diskuse měly podobu veřejných shromáždění, na nichž účastníci hledali pragmatické výstupy na základě všeobecného konsenzu a dobrovolného přijetí odpovědnosti. Jedná se o podobný přístup jako v případě procesů popsanych v případě vzniku sociálních hnutí v roce 2011 (Juris 2012; Calhoun, 2013; Taibo, 2011). Za druhé, při sledování rozdělení úkolů je důležité používání metod, které se vyhýbají potřebě vedení nebo dokonce postavě vedoucího. Příkladem mohou být zdi vídeňského ústředí SOS Rösze, které prostřednictvím transparentního sdílení klíčových informací umožňovaly kterémukoli účastníkovi přijmout funkci odpovědnosti. Za třetí, tato metodika vyžadovala vysokou míru odpovědnosti a angažovanosti účastníků, aby iniciativa zůstala jako výsledek kolektivního úsilí. V terénu, například na vídeňském nádraží nebo v táboře Opatovac, se používaly bílé tabule, kde se jednotlivci mohli přihlásit k plnění úkolů nebo se zapsat pod některou ze směn. Logika "dělej, co umíš", jak participant v koridoru Bapska popsali svůj systém organizace, znamenala silnou týmovou odpovědnost při zachování individuální nezávislosti, svobody přijímat různé úkoly a určité míry kompromisů. V takové neformální organizaci se projevuje silná závislost na mobilitě dobrovolníků, jejichž přítomnost v terénu se vyznačuje nejistou dočasností. Efektivita závisí na míře zkušeností dobrovolníků a jejich schopnosti přizpůsobit se neustále probíhajícím změnám. Pružnost struktury a rozhodování vycházející přímo zdola umožnilo okamžité reakce na změny na trase. Jako výzkumníci si zdaleka neidealizujeme tyto metody, ale uvědomujeme si potřebu lépe pochopit a kriticky analyzovat proměnlivé pojetí přímé akce v těchto neformálních skupinách.

Mezinárodní dobrovolníci zapojení do přímých akcí vykazují ještě jeden významný rys, který naznačuje současné sociální hnutí - účastníci se sami stávají subjekty zplnomocnění (Della Porta & Diani, 2006). Rostoucí část občanů, kteří dosud důvěřovali legitimním autoritám nebo nevládním organizacím při provádění činností sociálního charakteru, jako je řešení humanitární krize, začalo vnímat diskrepanci mezi

zprostředkovateli a vlastní angažovaností. Nejenže dávali přednost přímé akci, ale využívali také rostoucí síť vzájemně propojených iniciativ. Tímto způsobem a s využitím širší perspektivy se v celé Evropě vyvíjela nová občanská společnost založená na nezávislé angažovanosti. Logika přímé akce překročila hranice rámce národního státu. Z hlediska organizace angažování občané nepřijímali omezení vertikální struktury ani nepodléhali logice financování a souvisejícím závislostem, které jsou charakteristické pro formální aktéry. Ve způsobu, jakým neformální iniciativy reagovaly a rámovaly situace, zjevně neexistovala jednota; někdy dokonce vyjadřovaly protichůdné postoje (Kallius et al., 2016). Vnitřní mechanismy a jejich analýza naznačují možnost pokračovat ve srovnávacích studiích v rámci sociálních hnutí; v antropologické literatuře se to opakovaně uvádí jako nezbytný krok, který má přijít (García López, 2013).

Závěr

Náš text představuje „Balkánskou trasu“ jako arénu, do které vstoupily během tzv. uprchlické krize v roce 2015 a po ní noví aktéři solidarity. Etnografické výsledky svědčí o vzniku husté nadnárodní sítě tvořené neformálními skupinami dobrovolníků, podporujících uprchlíky napříč evropskými hranicemi. Vznik a spojování dříve neorganizovaných "mezinárodních dobrovolníků" na základě solidární interakce mobilizovaly nejen materiální zdroje, ale také vytvořily funkční propojení na bázi přímé akce. Akce těchto nezávislých iniciativ zpochybňují povahu stávající ochrany uprchlíků, kterou dosud vykonávaly oficiální struktury (Brković et al., 2021). Ačkoli je obtížné posoudit konkrétní dopad mezinárodních dobrovolníků na evropskou občanskou společnost, teoretický rámec sociálního hnutí umožňuje zkoumat úzký vztah neformálních akcí dobrovolníků se sociálními hnutími, které v druhém desetiletí 21. století následovaly po globální finanční krizi. Mezinárodní dobrovolníci měli tendenci zachovávat si nezávislost, která se však za zvláštních okolností mohla změnit v dočasně omezenou spolupráci s jinými sociálními aktéry. Zdá se, že role veřejné angažovanosti v konfliktních momentech zažila posun od tendence k dobrovolnictví pod uznávanou formální organizací k nezávislému přístupu, založeném na přímé akci. Úsilí mezinárodních dobrovolníků přitom vytvořilo alternativní prostor pro participaci, kritické myšlení a rostoucí odpovědnost občanské společnosti vytvářející protiváhu etablovaným institucionálním aktérům na evropské úrovni. Jejich akce přesahující

evropské hranice byly ukotveny v rámci solidární skupiny, která měla univerzální charakter, tj. překračovala hranice politik národního státu i logiku otázky, kdo je zasloužilý občan a kdo nikoliv. Navíc tyto podvratné akce občanské neposlušnosti během uprchlické krize zpochybnilly, či dokonce popřely pojetí Evropy jako pevnosti. Jejich nadnárodní povaha a aktivity zároveň obrátily hegemonickou tendenci obrátit Evropu zpět k procesu národní atomizace. Tato studie rozšířené legitimizace solidarity napříč hranicemi, která přesahuje dominantní chápání, je příkladem nejnovějších posunů a trendů ve vývoji sociálních hnutí v kontrastu s neoliberální governmentalitou.

Použitá literatura

Agier, M. (2002). Between war and city: toward an urban anthropology of refugee camps. *Ethnography*, 3, 317-41.

Agier, M. (2008). *On the Margins of the World: The Refugee Experience Today*. Polity.

Arditti, B. (2012). Insurgencies don't have a plan – they are the plan: Political performatives and vanishing mediators. *Journalism, Media and Cultural studies*, 1, 1-26.

Badiou, A. (2012). *The Rebirth of History – Times of Riots and Uprising*. Verso.

Bez nec, B. & Kurnik, A. (2020). Old routes, new perspectives. A postcolonial reading of the Balkan route. *movements. Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 5(1).

Brković, C., De Lauri, A. & Hess, S. (2021). Grassroots responses to mass migration in Europe: Introduction. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 7 (2), 1-13.

Calhoun, C. (1994). Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity, and Self-Determination. In *Social Theory and the Politics of Identity*, ed. C. Calhoun. Blackwell, 304-35.

Calhoun, C. (2013). Occupy Wall Street in perspective. *The British Journal of Sociology*, 64(1), 26-38.

Della Porta, D. & Diani, M. (2006). *Social Movements: An introduction*. 2nd ed. Blackwell.

Diani, M. (2003). Networks and Social Movements: A Research Programme. In *Social Movements and Networks*, ed. M. Diani & D. McAdam, Oxford University Press, 299-318.

Falzon, M.-A. (2012). *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Ashgate.

Feldman, I. (2011). The humanitarian circuit: relief work, development assistance, and CARE in Gaza, 1955–67. In *Forces of Compassion: Ethics and Politics of Global Humanitarianism*, ed. P. Redfield and E. Bornstein. SAR Press, 203–26.

García López, E. (2013). Antropología y movimientos sociales: reflexiones para una etnografía de los nuevos movimientos globales. *Intersticios*, 7(1), 83-113.

Guilhot, N. (2012). The anthropologist as witness: humanitarianism between ethnography and critique. *Humanity*, 3, 81–101.

Hale, Ch. (2008). *Engaging Contradictions: Theory, Politics, and Methods of Activist Scholarship*. University of California Press.

Holmes, S. M. & Castañeda H. (2016). Representing the 'European Refugee Crisis' in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death. *American Ethnologist*, 43(1), 12-24.

Juris, J. S. (2012). Reflections on #Occupy Everywhere: Social media, public space, and emerging logics of aggregation. *American Ethnologist*, 39(2), 259-279.

Kallius, A., Monterescu, D. & Prem Kumar R. (2016). Immobilizing Mobility: Border Ethnography, Illiberal Democracy, and the Politics of the 'Refugee Crisis' in Hungary. *American Ethnologist*, 43(1), 25-37.

Malkki, L. (1996). Speechless emissaries: refugees, humanitarianism, and dehistoricization. *Cultural Anthropology*, 11, 377–404.

Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95-117.

Melucci, A. (1989). *Nomads of the present*. Hutchinson Radius.

Rodríguez Polo, M. & Šotola, J. (2020). Performative Hybridity of Informal Initiatives Helping Refugees: A Way of Resistance. *Open Journal for Anthropological Studies*, 4(1), 1-14.

Sandri, E. (2017). 'Volunteer humanitarianism': Volunteers and humanitarian aid in the Jungle refugee camp of Calais. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(1), 65–80.

Serbos, S. & Ilievski, Z. (2016). *Balkan Human Corridor. Essays on the Refugee and Migrant Crisis from Scholars and Opinion Leaders in Southeast Europe*. Columbia University.

Speed, S. (2006). At the Crossroads of Human Rights and Anthropology: Toward a Critically Engaged Activist Research." *American Anthropologist*, 108(1), 66–76.

Taibo, C. (2011). *El 15-M en sesenta preguntas*. Los Libros de la Catarata.

Ticktin, M. (2014). Transnational Humanitarianism. *Annual Review of Anthropology*, 43:273-89.

Yarris, K. & Castañeda, H. (2015). Discourses of Displacement and Deservingness: Interrogating Distinctions between 'Economic' and 'Forced' Migration. *International Migration*, 53(3), 64–9.

Vandevoordt, R. & Verschraegen, G. (2019). Subversive Humanitarianism and Its Challenges: Notes on the Political Ambiguities of Civil Refugee Support. In M. Feischmidt, L. Pries & C. Cantat. *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Palgrave Macmillan, 101-128.

Vandevoordt, R. (2019). Subversive Humanitarianism: Rethinking Refugee Solidarity through Grass-Roots Initiatives. *Refugee Survey Quarterly*, 38, 245-265.

Wimmer, A. & Glick Schiller, N. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 2 (4), 301-34.

Žižek, S. (2012). *The Year of Dreaming Dangerously*. Verso.

8 Koncept obchodu s lidmi

Kristýna Čanigová

Obchodování s lidmi lze v dnešním světě považovat za jeden z nejrozšířenějších a nejzávažnějších forem zásahu do lidských práv, které již dávno není „výsadou“ pouze třetího světa. International Labour Organization (dále ILO) uvádí, že k největší aktivitě dochází zejména v oblasti pacificko-asijské, přičemž následuje oblast Afriky. Přesto všechno je ale možné sledovat činný obchod osob v evropských zemích. Dle ILO se až 24,9 mil. lidí stalo oběťmi nucené práce v roce 2016. Přesto všechno je velmi těžké velmi jasně určit počet osob, jež se staly obětí této trestné činnosti s ohledem na nedostatečné kapacity plně odhalit tuto aktivitu a získat relevantní data. Zneužívání žen a dětí za účelem vykořisťování se tak stává stále narůstajícím globálním problémem. Vedle obchodu se zbraněmi a narkotiky je obchod s lidmi jedním z nejvíce výdělečných a problematických obchodů na světě (Kostka 2010; MV ČR 2010a).

V boji proti tomuto počínání vedle vládních a nadnárodních politických a bezpečnostních organizací sehrávají důležitou roli nevládní neziskové organizace, které soustředí svou činnost nejen na regulaci této trestné činnosti, ale především na řešení jejich dopadů ve společnosti. Růst boje proti obchodu s lidmi je možné vidět především v bezpečnostním sektoru a úpravě imigračních politik jednotlivých států. Obchodování s lidmi je velmi často mylně interpretováno a zúženo na oblast sexuálního průmyslu a to nejen vlivem médií, ale i nedostatečnou informovaností o tomto fenoménu. Přesto se obchod s lidmi nejčastěji projevuje ve zranitelných pracovních sektorech, jako jsou stavební práce, zemědělství, gastronomie a sexuální průmysl (Střítecký, Topinka, 2013).

Cestou, jak nejlépe porozumět obchodu s lidmi, je nahlížet na něj nikoliv jako na izolovaný fenomén, ale spíše jako na komplexní jev, jež v obě zahrnuje mnoho různých faktorů (Greve et al., 2016, 8). Velmi častým nedorozuměním v diskuzi o obchodu s lidmi je myšlenka jeho podmíněnosti překročení státních hranic. Obchod s lidmi je jevem, jenž se běžně objevuje transnacionálně, ale i uvnitř státu samotného. Dalším častým nedorozuměním je spojení obchodu s lidmi s násilným překročením hranic čili únosem či pašováním osob. Ovšem i tato podmínka je snadno vyvratitelná, neboť

značná obětí obchodu s lidmi vstoupí do hostitelské země zcela dobrovolně a legálně. Následující kapitola se bude zabývat otázkou obchodování s lidmi ve vztahu k migraci obyvatel a to především migrací ilegální. Cílem je představit základní koncepty spojené s obchodem s lidmi jako je vykořisťování, otroctví a osvětlit současnou podobu tohoto fenoménu.

Obchod s lidmi

Definování obchodování s lidmi

Obchodování s lidmi je považováno za nelegální aktivitu a trestný čin, jež porušuje hned několik lidských práv jako je právo na život, lidskou důstojnost a bezpečí, ochranu proti krutému zacházení a v neposlední řadě právo na rovné pracovní podmínky. Pokud bychom chtěli obchodování s lidmi zvážit z ekonomického hlediska, dosahuje téměř stejných finančních zisků jako obchod se zbraněmi či drogami (Kostka 2010; 1; MV ČR 2010a).

První mezinárodně uznávanou definici pro obchodování s lidmi nalezneme v Protokolu o prevenci, potlačování a trestání obchodování s lidmi, zvláště ženami a dětmi, jež je součástí Úmluvy o nadnárodním organizovaném zločinu Organizace spojených národů (dále jen OSN). Úmluva byla přijata roku 2000 v italském Palermu, odtud název Palermský protokol. K roku 2017 přijalo úmluvu 185 zemí, přičemž Česká republika úmluvu podepsala 10. prosince 2002, ovšem k její ratifikaci nedošlo. Přijetí Palermského protokolu znamenalo významný posun v jednotném boji proti organizovanému zločinu obchodování s lidmi s důrazem na spolupráci a společný postup mezi členskými státy OSN.

Palermský protokol definuje obchodování s lidmi takto: *“Obchodování s lidmi znamená najímání, přepravu, převoz, přechovávání nebo přijetí osob za účelem zneužívání za pomoci hrozby, použití síly nebo jiných forem donucení, za pomoci únosu, podvodu, uvedení v omyl nebo zneužití moci či stavu bezbrannosti nebo pomocí předání nebo přijetí plateb či výhod, a to za účelem získání souhlasu osoby mající kontrolu nad jinou osobou, s úmyslem tuto osobu zneužívat. Zneužívání se mimo jiné rozumí využívání jiných osob k prostituci či jiným formám sexuálního zneužívání, nucená práce či služby, otroctví či praktiky podobné otroctví, útisk nebo odjímání orgánů.”* (Protocol to Prevent,

Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2010, s. 2). Důležitým faktem je, že definice zahrnuje také muže a vykořisťování osob i mimo sexuální průmysl a definovala možnost obchodování osob v rámci daného státu bez překročení hranic (Střítecký, Topinka, 2013). Česká republika považuje aktivitu za trestný čin obchodování s lidmi, pokud vykazuje následující tři znaky, kterými jsou transport osoby, donucení (násilného charakteru či zneužití tísně) a vykořisťování.

Aplikace konceptu obchodování s lidmi do praxe ovšem naráží na řadu nesnází jako je integrace definice obchodu s lidmi do legislativy konkrétní země. Největší překážkou se jeví neuznání sexuálních služeb jako zaměstnání a orientace orgánů činných v trestním řízení převážně na boj s nelegální migrací. Přílišná různorodost těchto politik posléze znesnadňuje jednotný postup pro zabezpečení lidských práv (Střítecký, Topinka, 2013, 17). Ovšem mnohem větším problémem je nejasnost termínů, jež jsou spojeny s obchodováním s lidmi, jako je vykořisťování, otroctví, nátlak aj.

Otroctví, vykořisťování

„Moderní otroctví“, jak je obchodování s lidmi označováno, skutečně sdílí s klasickým otroctvím, jak ho známe z historie, mnoho společných rysů. Otroctví se dá definovat jako úplná závislost jedné osoby na druhé, nad níž se vykonává útlak a útlak. Z toho důvodu je možné označit termínem moderní otroctví současný obchod s lidmi (Člověk v tísní, 2011; MV ČR 2010a). Na rozdíl od otroctví se nucená práce ale nevyznačuje úplným vlastnictvím dané osoby, ale pouze donucováním dané osoby k nedobrovolné práci či činu za využití nerovného postavení vykořisťované osoby za užití psychického či fyzického nátlaku (Lindenová, 2005).

Je velmi těžké nalézt definici vykořisťování, o níž by panoval většinový konsenzus. Obecně lze označit za vykořisťování jakoukoliv činnost, kdy je věc či osoba využita nespravedlivým či neetickým způsobem. Poněkud přesnější definici může poskytnout již zmíněný Palermský protokol, který definuje vykořisťování jako: „Využívání jiných osob k prostituci nebo k jiným formám sexuálního zneužívání, nucená práce či služby, otroctví či praktiky podobné otroctví, nevolnictví nebo odstraňování orgánů“ (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and

Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2010, s. 2).

Vykořisťování osob probíhá v několika různých formách, přičemž je možné je rozdělit do několika kategorií podle účelu, za kterým jsou osoby obchodovány. Jak již bylo zmíněno, nejčastěji dochází k obchodování za účelem nucené práce, prostituce či obchodu s lidskými orgány. Specifickou skupinou zde je obchodování s dětmi za účelem nuceného žebření, drobné kriminální činnosti či stále se rozrůstající dětské prostituce.

Vykořisťování je v dnešním světě důsledkem globalizace, která vytvořila potencionální oběti vykořisťování v podobě zranitelných a znevýhodněných migrantů. Dostupnost zdrojů, rozvoj komunikačních technologií a dopravy velmi rychle vedly ke zvýšení životní úrovně a mobility obyvatel. Tyto změny akcelerovali urbánní migraci či migraci z ekonomicky znevýhodněných oblastí do měst (Kutálková, 2020). Vytvoření vhodných podmínek a prostředí pro vykořisťování můžeme nalézt i v imigračních zákonech některých států. Bezpochyby velmi nápomocným pro nelegální migraci a pašování osob bylo vytvoření Shenghenského prostoru, které umožnilo nejen snadnější dobrovolnou mobilitu obyvatel, ale i protizákonné pašování osob či jejich transport.

Zdrojová, tranzitní a cílová země

V procesu přemisťování osob za účelem jejich obchodování je možné se bavit o tzv. zemích zdrojových, tranzitních a cílových. V cílových zemích se povětšinou odehrává získávání obětí obchodování, které jsou násilím, lstí či zneužitím donuceny k migraci ze své země. Tranzitní zemí je potom ta, přes kterou dochází k přechodu dané oběti a cílovou je finální země, ve které oběť končí. Toto rozlišení určují jednotlivé faktory, které země musí splňovat, aby získaly status zdrojové, tranzitní či cílové země. Určující faktor jsou vždy opatření dané země, jako jsou hraniční kontroly, ochranná opatření pracovního práva a sexuálního průmyslu a především ekonomické a sociální zázemí státu (Aronowitz, 2009). V posledních letech ovšem již není možné výše uvedené rozlišení uplatnit, neboť většina zemí se považuje za zdrojové, tranzitní i cílové dohromady. Jedním ze zástupců, jež má toto smutné privilegium je i Česká republika.

Česká republika je v rámci obchodování s lidmi zdrojovou, tranzitní i cílovou zemí. Nejčastějšími zdrojovými zeměmi, ze kterých oběti proudí, jsou Ukrajina, Bělorusko, Kazachstán, Moldavsko a pak dále Vietnam, Mongolsko i Čína (Intermundia 2005, 36). Další variantou je také vykořisťování skrze agenturu či prostředníka. Ten přislíbí zprostředkování práce, ubytování a cestu do cílové země, za kteréžto služby si pak účtuje poplatek. Oběť pak musí splácet daný dluh či pracovat bez platu, aby poplatky uhradila (Global Alliance Against Trafficking in Women, 2010a).

Ilegální migrace v kontextu obchodování s lidmi

Jako „migrant“ je Spojenými národy dle Mezinárodní organizace pro migraci (International Organization for Migration) označována osoba, která změnila zemi, ve které dosud žila. Migrace se odehrává na základě „push“ a „pull“ faktorů, které určují charakter obchodu s lidmi. Za „push“ faktory se většinou označují ty, které vytlačí své obyvatele ze země. Velmi tradičně jsou to důvody jako ekonomická nestabilita země, nízká životní úroveň, válka, politická či etnická diskriminace aj. Opakem jsou „pull“ faktory, které vybízejí migranty k přestěhování se do nové země. Mezi ně se řadí možnost zaměstnání, vysoké životní úrovně, lepší sociální a zdravotní péče a mnoho dalších. Vliv „push“ a „pull“ faktorů na migraci a tím pádem i na obchod s lidmi záleží na aktuální ekonomické a politické situaci dané země a neustálých změnách, které tento trend ovlivňují (EUROPOL, 2011). Spolu s tím je nutné uvést pojem ilegální migrace, kdy se migrant snaží překročit hranice daného státu bez platného povolení a dokumentů. Pokud k takové situaci dochází, mnohdy se migranti obrací na osobu převaděče, který se zaručuje bezpečným a diskrétním převedením přes hranice, čímž se dopouští pašování.

Obchodování s lidmi se oproti tomu vyznačuje nuceným přesunem jedince, ať již v rámci státu či přes hranice, nedobrovolnou činností a v neposlední řadě vykořisťováním oběti (Aronowitz, 2009). Podmínka „přesunu“ oběti vyvolává v souvislosti obchodováním s lidmi diskuzi, neboť její definice byla vyjednána v rámci boje proti organizovanému zločinu nelegální migrace. V mnoha případech obchodu s lidmi, ale k přesunu oběti přes hranice nedochází a Úmluva Rady Evropy o opatřeních proti obchodování s lidmi upozorňuje, že ke spáchání trestného činu obchodu s lidmi může dojít i v rámci jednotlivých států (Střítecký, Topinka, 2013; Greve et al., 2016).

Pašeráctví

Pojmy pašeráctví či pašování migrantů a obchodování s lidmi jsou často zaměňovány či považovány za tentýž pojem. Základní rozdíl mezi pašeráctvím a obchodováním s lidmi je v jasném a vyjádřeném souhlasu převáděné osoby, která souhlasila s přesunem. V takovém případě není na migranta pohlíženo jako na oběť obchodování s lidmi. Migrant, a to i nelegální ovšem nabývá nového statusu ve chvíli, kdy se stane obětí vykořisťování. Obětí se tak může stát i migrant, jenž vstoupil do země dobrovolně, ale následně se stal obětí podvodu či nátlaku, který způsobil jeho zapojení do nelegální činnosti obchodování s lidmi (Greve et al., 2016). K obchodování migranta dochází mnohdy následkem zneužití jeho zranitelného postavení následkem ekonomické nestability a závislosti na pašerákovi, jeho neznalostí zákonů, kultury či pracovního trhu v cílové zemi. Celou situaci pašerákům a následně obchodníkům značně usnadňuje zkorumpované prostředí úřadů (Shelley, 2010).

Nábor a vytipování potencionálních obětí mnohdy probírá v rámci blízkého okruhu oběti jako je rodina a přátelé (Kubovičová, 2009). Velmi častým je nábor obětí v ekonomicky a sociálně slabších oblastech, kdy je oběti falešně přislíbena práce a pomoc s jejím získáním a orientací v novém prostředí (Shelley, 2010). Z výše popsaného tedy vyplývá, že zatímco obchodování s lidmi je zločinem proti osobě, pašeráctví migrantů je zločinem proti státu (Winterová, Soukup 2005; Greve et al. 2016).

Typy obchodu s lidmi

Obchodování s lidmi probíhá v mnoha různých formách, přičemž každá z nich musí splňovat určitá kritéria, aby byla za obchodování s lidmi považována a to konkrétně kritérium vykořisťování. To se může uskutečnit v mnoha různých formách a liší se u jednotlivých obětí. Mezi nejvíce rozšířené patří vykořisťování za účelem nucené práce, prostituce, nucených sňatků obchod s lidskými orgány a dal.

Vykořisťování v sexuálním průmyslu

I přesto jednou z nejvíce diskutovaných a nejrozšířenějších forem vykořisťování je to za účelem sexuálních služeb či jiné formy exploatace v erotickém průmyslu. Dle *Global*

Report on Trafficking in Persons (2012) ze všech případů obchodu s lidmi je 58 % přímo spojeno s obchodem za účelem prostituce čili „*sex trafficking*“. Právě této formě obchodu s lidmi je věnováno nejvíce pozornosti jak ze strany médií, tak ze strany nadnárodních politik, bohužel mnohdy na úkor upozadění ostatních forem obchodu.

Nejčastější omyl, ke kterému mnohdy dochází je spojování prostituce a vykořisťování v rámci sexuálního průmyslu a práce, načež je nutné tyto dva fenomény odlišit (Havelková, Bellak-Hančilová, 2014). Mnoho jedinců činných v sexuálním průmyslu do něj může vstoupit dobrovolně, z vlastní vůle a zcela bez nátlaku. Do pozice vykořisťované osoby se ale dostane ve chvíli, kdy nejsou splněny předem dohodnuté pracovní podmínky či kdy je jedinec nucen vykonávat takovou činnost nedobrovolně pod psychickým či fyzickým nátlakem či následkem vydírání (Kubovičová, 2009). Odlišit tedy „klasickou“ sexuální práci, která je v České republice legální, od nelegální činnosti vykořisťování v tomto průmyslu je velmi obtížné. Oba případy se odehrávají, jak v nevěstincích či nočních klubech, které jsou tradičním místem, tak i v dalších podnicích jako jsou masážní studia či kosmetické salóny. Speciálním typem jsou pak tzv. priváty. V těchto případech je odhalení vykořisťování velice složité, neboť podniky se navenek nereprezentují jako podniky nabízející sexuální služby (EUROPOL, 2011; Nair, 2010).

Jak již bylo zmíněno, samotná prostituce není v České republice považována za nelegální, z toho důvodu se orgány činné v trestním řízení zaměřují především na boj s dílčími trestnými činy, jež jsou součástí sexuálního průmyslu jako jsou i různé formy vykořisťování. Pozornost je také soustředěna na podmínky, již jsou oběti vykořisťování vystaveny, jako jsou nehygienické podmínky, špatný fyzický i psychický zdravotní stav, nucení k užívání drog a nedůstojné zacházení (Holanová, 2007; Shelley, 2010).

Nucená práce

Dalším nejčastějším typem vykořisťování je nucená práce dochází nejčastěji ve stavebním, gastronomickém a výrobním sektoru, textilním průmyslu a v úklidových pracích. Vedle toho je velmi časté vykořisťování v rámci soukromého sektoru, kdy jsou oběti využívány k práci v domácnosti coby au pair, ošetřovatelky či hospodyně. Nejčastějšími lokalitami, kde dochází k náboru a vykořisťování osob jsou především

velká města, kde je větší koncentrace průmyslových podniků, velkostaveb, gastronomických podniků a podobných míst.

Vedle nerovných pracovních podmínek, jako je nízký plat či dlouhá pracovní doba, jsou oběti mnohdy nucené žít v nevyhovujícím bydlení, nehygienických podmínkách či pod psychický či fyzický nátlakem (Nair, 2010). Důvodů, proč k tomu dochází, je hned několik. Jako první je třeba uvést zranitelnost některých migrantů. Mnoho z nich se stane obětí nevědomky na základě vlastní neznalosti a neinformovanosti. Dalším faktorem, jež toto dění podporuje, je ekonomická nestabilita a špatné zázemí obětí, které je nutí do takové situace vstoupit a souhlasit s mnohdy nevýhodnými podmínkami. V případech jako tyhle, kdy oběť sama dobrovolně souhlasí i s nevyhovujícími podmínkami je obzvláště těžké následně prokázat úmysl vykořisťování (Střítecký, Topinka, 2013). Nábor obětí může probíhat skrze nelegální či legální migraci (viz. výše), kdy je oběť pod falešným příslibem práce podvedena či jakoukoli formou donucena k nedobrovolné činnosti.

Další typy vykořisťování

Velmi specifickou kategorií je obchod s lidskými orgány, jenž se do veřejné diskuze dostal teprve nedávno. V základu tkví migrace ekonomicky zdatných jedinců zpravidla do chudších zemí, kde je možné získat dárce, jež v jejich zemi není možné získat či je nutné příliš dlouho čekat. V tomto případě je možné se zde bavit o tzv. transplantační turistice (Caplan, A., et al., 2009). Typickým rysem je asymetrické postavení zdrojové a cílové země (kupujícího a dárce) po ekonomické stránce a zapojení třetích stran coby zprostředkovatelů tohoto obchodu v podobě „cestovních kanceláří“, nemocnic či úřadů. Tomuto fenoménu dává především vzniknout špatná ekonomická situace dárců a nedostačující legislativa jednotlivých zemí, která by měla tento obchod regulovat. Největší výzvou transplantační turistiky tak je její etický rámec, který značně znevýhodňuje nejen dárce, ale i hůře ekonomicky situované čekatele na transplantaci (Caplan, A., et. al., 2009; Střítecký, Topinka, 2013).

Méně častými ovšem nikoliv zanedbatelnými formami obchodu s lidmi je obchodování osob za účelem nucených sňatků, nuceného mateřství, účasti na podvodné činnosti a drobné kriminalitě či za účelem využívání dětí pro vojenské účely. Využívání dětí

v ozbrojených konfliktech je častým jevem především v afrických zemích, Asii či Latinské Americe, ale výjimkou nejsou evropské země. Organizace Child Soldier International (od roku 2019 již nefunkční) ve svých zprávách uvádí, že děti jsou v ozbrojených konfliktech využívány, zejména nevládními složkami, na nejrůznější pozice od špionáže až po sebevražedné atentáty. Výjimkou není kruté zacházení ani nedostatečné životní podmínky obětí (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008). Drobnou kriminalitou jsou většinou myšleny drobné krádeže, dealování drog či žebrota, ke které jsou povětšinou nuceny děti či starší lidé, jež jsou vhodným prostředkem pro vyvolání soucitu a jsou pro své vykořisťovatele rentabilní a nabízí tu výhodu, že děti nejsou trestně odpovědné za své jednání. S tímto typem nucené práce se můžeme setkat zejména v asijských či afrických zemích, ale není výjimkou ani v Evropě (Kubovičová, 2009; Holanová aj. 2007).

Nucené sňatky jsou význačným problémem v asijských či afrických zemích, zatímco v Evropě se jedná spíše méně častý typ obchodování s lidmi. Přesto ovšem není možné tvrdit, že nepředstavuje významný problém. Stále více se hovoří o růstu tohoto fenoménu ve spojitosti s rozrůstáním se imigrantské komunity v Evropě, kde dochází k nuceným či domluveným sňatkům v rámci těchto komunit.

Existující diskuse na téma domluvených sňatků nutně vyžaduje rozlišení pojmů „donucený“ a „domluvený“ sňatek. Za „donucený“ sňatek neboli „forced marriage“ je považován takový typ sňatku, kdy není jednou ze stran uzavírajících sňatek vyjádřen přímý souhlas (Čanigová, 2021). Sňatek může být uzavřen i v případě, že jedna ze stran vyjádří souhlas nedobrovolně či pod psychickým nátlakem (Siddiqui, 2003; Bhopal, 2011). Vytvoření jasné definice platné za všech situací jen za tohoto předpokladu ovšem selhává a toto téma se tak stává skutečnou výzvou v rámci imigrační politiky daných zemí. Mnohdy dochází k dočasné cestě zpět do země původu, kde dcera či syn je uzavře pod nátlakem manželství a následně dochází k návratu obou manželů do země, kde emigrovali.

Závěr

Otázka obchodování s lidmi nabírá na důležitosti společně s rostoucí migrací a globalizací společnosti. Dnes se jedná již o globálně rozšířený problém, jenž zahrnuje

téměř všechny složky společnosti a jako takový je nutné ho vidět v celé jeho komplexnosti.

Zcela jednoznačně je nutné vnímat obchodování s lidmi v rámci migrace, ať již legální či nelegální. Změny a trendy v migraci posledních let způsobené ekonomickými, politickými i sociálními faktory zvýšili míru migrujících osob a tím vytvořili nové příležitosti pro nelegální obchod s lidmi. Mnohdy mírné migrační zákony a nedostačující nástroje pro regulaci a kontrolu této trestné činnosti napomáhají jejímu rozmachu. Vzhledem k tomu téma přitahuje stále větší pozornost v právních, neziskových ale i bezpečnostních sférách. Při tom mnohdy dochází ke zkreslování informací a přetvoření povědomí o obchodování s lidmi obecně. Jak bylo prokázáno ve studii, obchod s lidmi se netýká pouze vykořisťování za účelem sexuální práce, ale dotýká se mnoha sfér od vykořisťování v pracovních odvětvích, nucených sňatků až po obchod s orgány. Další mylnou domněnkou mnohdy bývá výlučnost tohoto problému pouze pro oblasti tzv. třetího světa, ale jsou velmi rozšířeným fenoménem v Evropě a to i v České Republice. Pro zcela funkční opatření na zastavení či alespoň zmírnění tohoto problému je třeba vybudovat nadnárodní rámec, který by zahrnoval plán na jeho regulaci a který by byl sdílen jednotlivými národy.

Jak je možné mnohdy vidět, jednotlivé národní strategie svou pozornost více soustředí na potírání samotného jevu obchodování s lidmi a jeho prevenci, ale již mnohem méně zmírňování jeho následků. Při práci s tímto tématem není možné opomenout oběti obchodování s lidmi, kterým je nutné poskytnout nejen nutnou péči a pomoc, ale také napomáhat jejich reintegraci zpět do společnosti.

Zdroje

Aronowitz, A. A. *Human Trafficking, Human Misery: The Global Trade in Human Beings*. Westport: Praeger, 2009. 285 s.

Bhopal, K. (2011). Education *makes you have more say in the way your life goes*': Indian women and arranged marriages in the United Kingdom. *British Journal of Sociology of Education*, 32(3), 431–447.

Caplan, A., et al. *Trafficking in organs, tissues and cells and trafficking in human beings for the purpose of the removal of organs*. Strasbourg: Council of Europe/United Nations, 2009. 98 s.

Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. *Child soldiers: Global Report 2008*. London: Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008. 412 s. ISBN 978-0-9541624-5-0.

Čanigová, K. (2021). *Rande naslepo: Od dohazovačky k appce*. Univerzita Palackého, Olomouc.

Člověk v tísní (2011): Humanitární a rozvojová pomoc. (online). <http://clovekvtisni.cz>

EUROPOL. *Trafficking in Human Beings in the European Union*, The Hague: Europol Public informatik, 2011. 15 s.

Global Alliance Against Traffick in Women. *Beyond Borders: Exploring Links between Trafficking and Migration*. Bangkok: GAATW, 2010a. 30 s.

Global Report on Trafficking in Persons. (2012). Vienna: United Nations Office on Drug and Crime.

Greve, Gudrun, Markéta Hronková, Karolina Kerplová, et al. *Migrant women and human trafficking: handbook for professionals*. [Česko]: [La Strada Česká republika], 2016.

Havelková, Barbara a Bellak-Hančilová, Blanka, ed. (2014) *Co s prostitucí?: veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studie (Sociologické nakladatelství).

Holanová, K. aj. *Instruktažní manuál pro sociální a terénní pracovníky: Obchod s lidmi v ČR*. Praha, 2007. 45 s.

Intermundia (2005): *Výzkum obchodu s lidmi především za účelem nucené práce*. Havířov: Intermundia.

International Labour Organization. [cit. 03.04.2021].
<https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm>

International Organization for Migration. The IOM handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking. Geneva: IOM, 2007. 339 s.

Kostka, P. (2010): Musíme dbát o dodržování lidských práv i u nás. (online). <http://www.senat.cz/zpravodajstvi/zprava.php?id=654>.

Kubovičová, K. Základné informácie o problematike obchodovania s ľuďmi. Bratislava: IOM Medzinárodná organizácia pre migráciu, 2009. 98 s.

Kutálková, Petra. Odvrácená tvář globalizace - vykořisťování, nucená práce a obchodování s lidmi. Metodický portál RVP - Modul Články [online]. Copyright ©2020 Národní pedagogický institut ČR [cit. 03.04.2021]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/s/G/2670/ODVRACENATVAR-GLOBALIZACE---VYKORISTOVANI-NUCENA-PRACE-A-OBCHODOVANI-SLIDMI.html/>

Lindenová, M. N. J. van der (2005): *Obchodování s lidmi za účelem nucené práce*. Výukový manuál. Praha: MV ČR

MV ČR (2010a): Obchod s lidmi – popis situace v obchodu s lidmi. (online). <http://www.mvcr.cz/clanek/obchod-s-lidmi-popis-situace-v-obchodu-s-lidmi-979350.aspx>.

Nair, P. M. Human trafficking: Dimensions, Challenges and Responses. Seattle: Konark Publishers International, 2010. 302 s. ISBN 8122007759.

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2010.

Shelley, L. Human trafficking a global perspective. Cambridge: Cambridge university press, 2010. 342 s. ISBN 978-0-521-13087-5.

Siddiqui, H. (2003). *It was written in her kishmet: Forced marriage*. In Homebreakers to jailbreakers: Southall Black Sisters, ed. R. Gupta, 67–91. London: Zed Books.

Střítecký, Vít a Topinka, Daniel (2013). *Obchodování s lidmi za účelem pracovního vykořisťování v teorii a praxi*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Winterová, D. – Soukup, D. (2005): *Zpráva expertní skupiny o obchodování s lidmi*. Evropská komise Generální ředitelství pro justici, svobodu a bezpečnost. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

9 Trumpovy protiimigrantské narace a jejich dopady mezi českými přistěhovalci v Chicagu

TOPINKA, Daniel, KOREČKOVÁ, Jana, LUŽNÝ, Dušan

Text přináší výsledky etnografického výzkumu v prostředí české imigrace ve městě Chicagu, která se stala předmětem našeho pozorování od roku 2013. Chicago se stalo městem, do něhož mířili Češi již od poloviny 19. století. Industriální rozmach, a s ním související potřeba dostatku pracovních sil, do města lákaly imigranty z různých zemí. Případ české imigrace je zajímavý tím, že jej lze považovat za učebnicový příklad úspěchu imigrantů. Ti se sice zpočátku koncentrují v proslulých čtvrtích, jako *Czech Plzeň* (Czech Pilsen), *Czech California*, *Nový Tábor* (New Tabor), *Vinohrady*, *Cícero*, *Berwyn* a další, vedou v nich bohatý společenský a kulturní život, který provází přítomnost silného akcentu a prožitek sdílené nacionality, ale poměrně záhy dochází k desegregaci a asimilaci. Sociální vzestup vede k tomu, že potomci imigrantů využívají příležitostí dynamicky se rozvíjejícího města, opouští zmíněná místa a amerikanizují se. V průběhu 20. a 21. století zaznamenáváme období, v nichž je imigrace intenzivnější a naopak. Zvýšené míry imigrace souvisí s vývojem politické, ale i ekonomické situace v Československu, později samostatné České republice. Pokud sledujeme osudy imigrantů napříč těmito obdobími, nelze si nepovšimnout jedné společné okolnosti. Imigrace byla vždy vystavena velmi silné a poměrně rychlé asimilaci. Je s podivem, že Čechům nebyla věnována z hlediska výzkumu taková pozornost, jako některým jiným národnostním skupinám. Melford E. Spiro (1955), který ve své době rekapituloval výsledky badatelských aktivit, které navázaly na Chicagskou školu, dospěl k závěru, že publikované práce se orientovaly na téma sociálního postavení skupin a na konsekvence členství v minoritních skupinách. (Spiro 1955) Upozaděn tak zůstal proces akulturace. První významné studie se zabývaly skupinami Poláků (Thomas a Znaniecki), Italů (Child) nebo Irů (Handlin), ale nezabývaly se antropologií člověka. Přestože antropologové proces akulturace popisovali na jiných kulturách a spíše v souvislostech kolonialismu, jen ve výjimečných případech byla akulturace sledována na případu etnických skupin v industriálním městském prostředí. První práce

antropologů měly víceméně deskriptivní ráz, a jedním z všeobecných závěrů bylo, že existuje úzký vztah mezi akulturací a sociální mobilitou. Etnické skupiny, které se rychleji přizpůsobovaly kultuře nové země, byly mobilnější, a tím i úspěšnější ve srovnání s ostatními. Jinými slovy řečeno, nízká akulturace znamenala uvíznutí na dolních příčkách sociální struktury. Do vztahu akulturace a mobility vstupovalo náboženství, které mohlo dle dobových textů bránit vytváření nových loajalit tím, že napomáhalo udržovat „sektářskou morálku“ a bránilo navazování vztahů s vnějškem (Spiro 1955: 1243). Právě česká imigrace je ukázkou toho, jak rychle akulturace probíhala a rovněž, jak ji usnadňovalo značné zastoupení nenáboženského prvku – tzv. svobodomyšlných (v USA označovaných jako *Bohemian Freethinkers*). Ať už pozorujeme jakékoliv období zvýšené imigrace, patrná je přítomnost rychlé asimilace. Proto je bádání po českých stopách v Chicagu rovněž výzvou pro historiky, kteří objevují známky české minulosti už jen v historických pramenech, archivech, architektuře apod. V bývalých čtvrtích dnes českou populaci vystřídal imigrace nové – převážně z Mexika. V našem výzkumu se neobracíme k této minulosti, přestože ji nemůžeme opomenout, protože vytváří velmi specifický kontext bádání a zjevuje se výzkumníkovi stále před očima, ale zaměřujeme se na současnost. Nejdříve v textu představíme proces asimilace imigrantů v průběhu minulého a současného století a objasníme příčiny toho, proč tak snadno k asimilaci docházelo, obzvláště pak ve druhé generaci a to napříč různými historickými kontexty a generacemi příchodů. Zejména se dotkneme politické emigrace po roce 1948 a 1968 a emigraci po roce 1989, která byla nepochybně ekonomicky motivovaná. Vybíráme si specificky jedno téma, kterým je dopad antiimigračních narativ bývalého prezidenta Donalda Trumpa v prostředí české imigrace. V prvním období našeho výzkumu se ukázalo, že většina českých přistěhovalců (překvapivě včetně nelegálních přistěhovalců) souhlasila s antiimigrační rétorikou. Přestože postupem času tato odezva ztratila něco ze své atraktivitě, jako výzkumníkům nám nedalo si nevšimnout této počáteční podpory a pozitivní odezvy mezi imigranty. Zní to zajímavě? Bezesporu. Zdá se, že jsme byli svědky zajímavého paradoxu. A v druhé části textu se budeme věnovat právě jeho vysvětlení z perspektivy samotných imigrantů, participantů našich pozorování a rozhovorů, které jsme prováděli v Chicagu v letech 2014 až 2020.

Teoretická východiska: generace a diaspora

Uvědomíme-li si, že česká migrace do oblasti dnešního Chicaga trvá již od roku 1852 (tedy přes sto sedmdesát let), je pro potřeby výzkumu vhodné rozlišit jednotlivé období, které provázely zvýšené míry imigrace a případně oddělovaly období, kdy byla imigrace nízká či dokonce nepatrná. Domníváme se, že nejvhodnějším nástrojem je nahlížení na důsledky imigrace, porozumění asimilačním procesům a dění v českých diasporách z hlediska konceptu generace. Ten nám umožňuje rozumět generačnímu „zasazení“ v sociálním a městském prostoru, často pohnutým a dramatickým osudům „nositelů“ kultury, omezeným dějinným úsekům, které se promítly do specifických obsahů generačního vědomí a rovněž napětí mezi členy různých generací. Jsme si vědomi toho, že samotné vymezení generací je poměrně komplikované a v našem případě vycházíme především z pojetí Karla Manheima (1964), který zdůrazňuje participaci na společných osudech, sdílení společné paměti, přítomnost generační jednoty a participace událostech, mezi které patří v případě české imigrace zásadní proměna společensko-politické situace v Československu, později v České republice. Společně prožité kolektivní trauma způsobené imigrací a také pád komunistického režimu ve 20. století, vytváří specifická pouta, ale i značné mezigenerační difference. Vedle skutečnosti, že imigraci iniciovaly zásadní politické proměny, je potřeba brát v úvahu rovněž období a sociální, kulturní a ekonomické charakteristiky města Chicaga, kam imigranti přicházeli. Rovněž Chicago a jeho městský sociální prostor se v čase zásadním způsobem proměňovaly. Industriální město prošlo transformací a změnilo se v globální postkapitalistickou suburbanizovanou metropoli.

Perspektiva generací umožňuje odhalit dynamiku změn a rytmus historického vývoje. Díky propojení na kvalitativní empirický výzkum navíc umožňuje porozumět významům, které jednotlivé generace přičítají událostem a situacím života konkrétních aktérů. Perspektiva generací nám také umožňuje strukturovat a diferencovat proces migrace z českých zemí do USA a vytvořit typologii, která na jedné straně vyjadřuje historicitu určité generace migrace (tím, že je zařazena do konkrétního historického okamžiku, resp. historického období) a na straně druhé také charakteristiku dané generace, která je dána sdílením určité historické a životní zkušenosti. V návaznosti na Karla Mannheima (1964) můžeme říci, že základem generace není ani tak biologická danost (tedy ročník narození), ale „participace na společných osudech“ či „participace na společných, spojujících zážitcích, a životních obsazích“, což zakládá Význačnou

„příbuznost obsahů, které naplňují vědomí jednotlivců“, tedy příslušníků určitých generací. Je zřejmé, že biologická danost dána věkem s participací na společných životních zkušenostech souvisí, ale pro náš typ sociologické analýzy je určující společná historická zkušenost jednotlivých generací (především zkušenost význačných historických událostí) a jejich kolektivní paměť.

Nicméně, v případě generací migrantů je situace složitější nežli obecně teoretický koncept generace, který vychází z modelu generační dynamiky v jednom lokálně vymezeném a společně sdíleném prostoru, který dané společenství obývá (ať již je to vesnice, město či národní stát). Migrace je totiž spojena se změnou prostředí a se změnou společenství. Každá generace migrantů tedy obsahuje význačné a silné zkušenosti historických formativních událostí v zemi původu na jedné straně a na straně druhé význačné a silné zkušenosti událostí a poměrů v nové zemi. Tím se liší určitá jedna generace od generací již v nové zemi žijících imigrantů i od generací nově přichozí. Vzniká tak dvojitá bariéra mezi jednotlivými generacemi – a mezigenerační hranice jsou mnohem ostřejší. Např. generace migrantů po roce 1968 nesdílí životní zkušenosti generace migrantů po roce 1948, byť jde v obou případech o generace politických emigrantů. Nesdílejí totiž ani stejné zkušenosti ze země původu (nástup komunismu po roce 1948 a s ním spojené represe měly jinou podobu a intenzitu než represe v dobách „normalizace“, která nastala po roce 1968), ani stejné zkušenosti ze země původu (prudký poválečný rozvoj a masová spotřeba i doba mccarthismu a studené války po skončení druhé světové války se odlišovaly od nástupu hnutí za lidská práva, kontrakturní revolty a počínající ideologie multikulturalismu v letech sedmdesátých). To, co tyto dvě generace však jistě spojuje, je otevřený přístup americké společnosti i vlády vůči politické migraci ze zemí komunistického bloku a tím pádem i značná míra legitimizace imigrace. Jednotlivým vymezením generací se věnujeme dále v textu.

Druhým konceptem, který v našem výzkumu využíváme, je analytická kategorie diaspor, kterou společně s Adamson and Demetriou chápeme jako *„sociální kolektivitu, která existuje přes státní hranice a které se časem podařilo: a) udržet si kolektivní národní, kulturní nebo náboženskou identitu založenou na smyslu pro vnitřní soudržnost a trvalé vazby na skutečnou nebo imaginární vlast, b) řešit kolektivní zájmy*

členů společnosti prostřednictvím vytvoření vnitřního organizačního rámce a nadnárodních vazeb.“ (Adamson and Demetriou 2007: 497) Co se týká prvního bodu, udržení si kolektivní identity se lišilo napříč generacemi, a čím větší byl generační odstup od předválečných generací, tím více docházelo k narušení mezigeneračních transmisí. Stále zde však existoval pocit sounáležitosti s krajany a orientace na vlast, byť byly díky politické represi mnohé vazby zpřetrhány, ale v obdobích uvolnění byly zase obnovovány. Organizační rámec tvořily různé formy organizací, jejichž ideologie byla dominantně nacionální, přestože se věnovaly např. sportu či náboženství. Udržování transnacionálních vazeb se liší podle generační příslušnosti a také politické motivace k emigraci. U politicky motivovaných emigrací bylo udržování nadnárodních vazeb složitější, byla období, kdy byly udržovány snadněji, ale i období, kdy byly silně omezovány.

V prostředí české imigrace je vhodnější používat termín diaspora v plurálu. Vhodnější je hovořit o spektru organizací, jejichž zájmy se liší a tvoří pestrou mozaiku, dělící se podle mnoha linií (např. náboženské, zájmové). Asimilační procesy, které silně zasahovaly do života generací, obvykle provázely oslabení spolkového života a společných aktivit – ztráta smyslu pro vnitřní soudržnost. Pozorování této historie plurality diaspor vede k závěru, že asimilace, která narušuje kolektivní identitu, vede k rozpadu organizačních struktur, které byly ožívovány novou imigrací, kterou ale opětovně potkal stejný osud. Rozvíjející se transnacionalismus je tak v současné chvíli pro diasporu záchranou, protože jim umožňuje další fungování v čase. Thomas Faist v této souvislosti píše, že diaspora a transnacionalismus jsou tanečními partnery a upozorňuje na vzájemné překryvy těchto konceptů. (Faist 2010)

Maria Koinova (2010) uvádí, že empiricky můžeme pozorovat širokou škálu diasporických praktik: radikální aktivity, agresivní a pasivní nacionalismus, stejně jako zájem o podporu demokratizace. Např. polská diaspora byla dlouhodobě protikomunistická a prodemokratická dávno před koncem komunismu. Používáme-li koncept diaspor, musíme poukázat na to, že po celou dobu existence Čechů v Chicagu nešlo o nějakou pevnou a vnitřními vazbami silně organizovanou kolektivitu. V různých fázích a různých dobách byly tyto vazby různě intenzivní a vždy existovaly vysoce individualizované imigrační segmenty, které odmítaly kolektivní způsoby života.

Rovněž asimilační procesy, projevující se ve svých důsledcích ve druhých generacích, diaspory narušovaly. Koncept diaspory tedy používáme s vědomím silné sociální dynamiky této kolektivity a proměnlivosti forem a síly vnitřních vazeb. Rovněž s tím, že nalézáme řadu znaků diaspor, jako např. politicky motivovaná emigrace, volba místa usazení, kde již byli zabydlení Češi a měli k městu vztah, přítomnost kolektivních forem sociálního života, nacionální identifikace, vytváření vazeb a sítí, mezigenerační interakce a výměny, vytváření spolků a organizací. (Bruneau 2010)

Asimilace poválečných generací Čechů v Chicagu

Než přistoupíme k podrobnějšímu popisu poválečných generací Čechů v Chicagu, uvedeme pro kontext několik údajů o tom, jak se migrace z českých zemí do Spojených států vyvíjela v čase. Přehlednou periodizaci českého vystěhovalectví do Spojených států přináší ve své studii L. Šatava (Šatava, 1996: 158 in Jaklová, 2014: 10-11), který ji rozděluje na několik období: (1) Období od roku 1848 do roku 1879, kdy na území Spojených států přišlo přibližně 100 000 osob. (2) Období od počátku osmdesátých let do roku 1900. V tomto období se jednalo o masovou migraci, přičemž autor odhaduje, že ročně ve Spojených státech přibýlo 3 000-12 000 osob z českých zemí, celkově v tomto období žilo ve Spojených státech přibližně 115 000 českých migrantů. (3) Období mezi lety 1900-1914, přičemž v rekordním roce 1907 se na území Spojených států přistěhovalo více než 13 500 českých migrantů. Celkově byl v tomto období nárůst migrace nejvyšší, cca 135 000 osob. Tato tři období autor označuje jako „*období velké migrace*“ a uvádí, že během let 1848-1914 se na území Spojených států přistěhovalo minimálně 350 000 Čechů. (4) V období mezi světovými válkami (včetně válečných let) příliv českých migrantů výrazně zeslábl, jelikož na počátku dvacátých let byly zavedeny tzv. přistěhovalecké kvóty. Celkový počet nově příchozích českých migrantů se odhaduje na 35 000. (5) Emigrace po roce 1945 a 1948 se od předchozích migračních vln odlišuje zejména tím, že byla výrazně politicky motivována. Odhady v tomto období hovoří o nově příchozích 25 000 migrantech. (6) Emigrace po roce 1968 byla z části ekonomická, z části politická. V této migrační vlně přišlo do Spojených států přibližně 10 000 osob. (7) Pro období 1970-1990 se podle autora jednalo o 20 000 nově příchozích migrantů. Údaje o české migraci do Spojených států po roce 1990 již

nejsou přesné, a to zejména díky nově se objevujícímu se fenoménu nelegální migrace, kterému se budeme ve spojitosti s českou migrací do Chicaga věnovat později.

V našem výzkumu nepovažujeme za nutné dělit českou migraci do Chicaga do tolika období, která jsou uvedena výše. Pro větší přehlednost jsme se rozhodli českou imigraci v Chicagu rozdělit pouze do dvou historických etap. První kategorie zahrnuje imigranty a jejich rodiny od počátků emigrace z českých zemí – tedy od roku 1848 do konce druhé světové války. Hovoříme o tzv. předválečné migraci, o níž máme řadu archivních materiálů, včetně dobových pojednání o její historii a sociálním a kulturním životě. České diaspory se v tomto období intenzivně rozvíjely, a to nejen početně, ale vzrůstal i jejich sociální význam – máme řadu dokladů o pěstování národní identity a prosazování kolektivních zájmů diaspor. Symbolickým vyjádřením této skutečnosti bylo například zvolení českého imigranta Antonína Čermáka do funkce chicagského starosty v roce 1931. U předválečných migrantů šlo svým charakterem o skupinu převážně ekonomických migrantů, kteří se vydali do Spojených států vydělat peníze pro své rodiny žijící v českých zemích, nebo se ve Spojených státech usídlit, neboť dynamicky se rozvíjející Chicago nabízelo prostor pro řemesla a služby, které zpočátku čeští imigranti nabízeli. Postupně se ale zapojili do průmyslové výroby a obdobně, jako mnohé další diaspory, se stali součástí industriálního rostoucího velkoměsta. Byť šlo primárně o ekonomickou migraci, je zřejmé, že jistá část české imigrace měla také ráz politický (represe Habsburské monarchie po roce 1848). Po vzniku Československa v roce 1918 dominovala ekonomická imigrace, která navíc zahrnovala transnacionální komponentu – podporovanou mladým československým státem. Předválečným imigrantům se v tomto textu více nevěnujeme, nicméně obraz této relativně poklidné a ekonomicky úspěšné imigrace se promítá do našich rozhovorů prostřednictvím vzpomínek potomků předválečných generací, kteří jsou obvykle zcela asimilovaní.⁴³

⁴³ Patří sem: a) zcela asimilovaní Američané s českým původem, kteří nemluví česky a nemají žádnou vazbu či sounáležitost s českou diasporou, ani zájem o posilování českých prvků své identity; b) zcela asimilované osoby, které se k českému původu hlásí (hovoří o sobě jako o Čecho-Američanech), česky nemluví a do jisté míry se snaží hledat své české kořeny (např. vyhledávání příbuzných v Česku), c) zcela asimilovaní Čecho-Američané, kteří se dorozumí česky (často se narodili v českých čtvrtích Chicaga a navštěvovali české školy), a zapojují se do života českých diaspor.

Asimilace je rovněž výsledkem strukturálních potřeb transformujícího se průmyslového města, které byly v souladu s řadou charakteristik přistěhovalců: lidí s oslabeným náboženským poutem (tzv. *Bohemian Freethinkers*), toužících po ekonomickém úspěchu, koncentrovaných v přeplněných enklávách, které neměli problém opustit, hledajících náboženské a politické svobody a hospodářskou prosperitu, stále méně zapojených do stále více slábnoucích komunitních pout, spektra organizací a spolků, které ztrácely své členy a otevřených vůči členství ve formujících se de-etnizovaných středních třídách. Asimilace šla ruku v ruce s desegregací, zánikem enkláv a suburbanizací města.

Druhá světová válka a zejména její důsledky jsou novým milníkem, diskontinuitou, která proměňuje české diaspory. Přivádí do nich nové imigranty, jejichž migrace souvisela s poválečným vývojem Československa – změnou politického režimu, nástupem a posléze pádem komunismu. Jedná se o imigranty, kteří přišli do Chicaga po roce 1948 až do současnosti. Právě tyto imigranti se stali předmětem našeho výzkumu.

Imigraci nahlížíme optikou konceptu generací. Rozlišujeme celkem tři generace migrantů: generaci 1948, generaci 1968 a generaci 1989. V případě prvních dvou generací se jedná o většinově politicky motivovanou a vyvolanou migraci, v posledním případě jde o migraci ekonomickou, která však přišla do zcela jiného sociálního (politického, právního a kulturního) kontextu než ekonomická migrace v době předválečné. Než přistoupíme k popisu těchto tří generací, uvedeme si, alespoň v krátkosti, schematický přehled generací českých imigrantů do USA v celku. Označení generací se odvíjí od data, resp. události, která je pro tuto generaci konstitutivní. Karl Mannheim (1964) hovoří o společném osudu a paměti, které se podílí na generační jednotě, v našem případě se váží obvykle k událostem politickým a proměnám společensko-politické situace v Československu, později v Česku. Daná událost významně ovlivňuje typ migrace, resp. migrace je reakcí na společenské změny, které se od této události odvíjejí.

Dále v textu specifikujeme **tři poválečné generace**.

Generace 1948. Příslušníci této generace imigrantů opustili svou vlast v důsledku změny politického režimu, kdy se k moci dostali komunisté a nastolili tvrdý totalitní

režim. Tato generace je oproti jiným v mnohém specifická, neboť její příslušníci často zažili v zemi původu tři režimy – demokratický, který panoval v českých zemích do roku 1939; okupační, který byl nastolen fašistickým Německem na území protektorátu Bohmen und Mahren po vojenské okupaci v roce 1939; a komunistický, která začal v roce 1948 převzetím moci komunisty. V případě této generace je tedy konstitutivním zážitkem silné trauma, resp. dvojí kolektivní trauma. Proti sobě tak stojí zkušenosti dvou odlišných obsahů: života v demokracii a totalitě. Klíčovým se tak svátá ideologický a nesmiřitelný konflikt s režimem. Životní osudy příslušníků této generace navíc prohlubují dramatické zážitky spojené s útekem z vlasti. Příslušníci této generace museli překonávat nebezpečí spojené s tajným překročením přísně střežené státní hranice. Útekem z vlasti se iniciují různé migrační trajektorie a jedinci získávají zkušenosti z pobytu z různých zemí, neboť většina z nich neemigrovala do USA přímo, ale někteří i řadu let trávili v západoevropských státech. Pro tuto generaci je příznačná snaha o rychlé začlenění do české diaspory, vyhledání pověstného „deštníku solidarity“, kulturní blízkosti, na které se podíleli předváleční imigranti, ale také snaha o akceptování americké společnosti, o asimilaci. Podílí se na ní i vědomí toho, že návrat do vlasti je nemožný, protože by ho provázela trest a persekuce. Významná je také absence kontaktů s domovinou, což bylo primárně dáno uzavřeností komunistického režimu, který navíc rodiny emigrantů otevřeně postihoval a pronásledoval. Tito imigranti přicházeli do průmyslové metropole s řadou dynamicky se rozvíjejících podniků, kde bez větších problémů nalézali zaměstnání. Přicházeli navíc v době, kdy ještě dozníval vrchol významu české diaspory v Chicagu. Nicméně ta již byla zasažena procesem suburbanizace a sílil v ní význam „*american way of life*“, spojený s poválečným mimořádným rozvojem a společností blahobytu a masového konzumu. To vše napomáhalo jejich rychlé asimilaci a amerikanizaci. Příslušníci této generace získávali poměrně snadno americké občanství, které asimilaci uzavíralo – imigranty dokázalo chránit. Přestože faktorů asimilace byla celá řada, hlavní roli sehrála integrace na trhu práce, a zejména profesní a kvalifikační růst, který se stává základní osou biografii. Tato generace nezískala nic zdarma a musela vynaložit hodně úsilí, aby dosáhla úspěchu.

Generace 1968. Traumatická zkušenost této generace je spojena s okupací Československa sovětskou armádou, která násilně ukončila obrodný proces v rámci

československého komunistického režimu. Ten vyvrcholil v tzv. Pražském jaru, což je označení pro reformní snahu československých komunistů o určitou demokratizaci společnosti, s čímž bylo spojeno určité uvolnění společenských poměrů. Většina příslušníků této generace se však narodila, nebo většinu svého života prožila, v komunistickém režimu, což je výrazný rozdíl oproti generaci předchozí. Po sovětské okupaci začal proces tzv. normalizace, který v sedmdesátých letech vyústil do tzv. gulášového socialismu, který pro mnohé obyvatele Československa představoval otupění a ztrátu vlastního názoru. Také příslušníci této generace měli zkušenosti s ilegálním překročením státní hranice, přičemž někdy šlo o dramatický útěk spojený s ohrožením života, jindy šlo o „pouhé“ nevrácení se z dovolené nebo služebního pobytu v zahraničí. Pro většinu příslušníků této generace nebyla emigrace důsledkem aktuálního rychlého rozhodnutí, ale často šlo o předem plánovaný a promyšlený čin. Součástí rozhodování byla kalkulace a patřičná příprava. Imigranti si cestu plánovali, obraceli se na určité kontakty v zahraničí a setkávali se zde s pochopením a pomocí. Svým charakterem šlo také o více vzdělanou a individualizovanou skupinu, což jistě napomohlo k lepší orientaci mezi novými možnostmi a také k získání dobrého zaměstnání. Součástí vzdělání byla třeba i základní znalost některého z cizích jazyků. Ačkoliv svým základem šlo o politickou emigraci, bylo by chybou přehlížet její ekonomický rozměr. Tito lidé sice utíkali z komunistického režimu, ale často nebyli v Československu přímo pronásledováni. Byli jistě omezováni (často systémově, ne jako osobití jedinci) komunistickým režimem ve svých možnostech a byli v komunistickém režimu nespokojeni, ale součástí jejich motivů k emigraci byla také snaha lépe se uplatnit a prosadit. Přispívaly k tomu informace ze zahraničí, kde na rozdíl od stagnujícího socialistického hospodářství zažívalo ekonomický vzestup. Lidé utíkali z komunistického režimu nejen za svobodou, ale i za lepším ekonomickým životem. „Svoboda“ pro ně nebyla výhradně politickou hodnotou, ale také, a možná nejsilněji, hodnotou ekonomickou. Co bylo rovněž jiné, tím byl i institucionální rámec migrace. Západoevropské státy byly na imigranty připraveny – disponovaly uprchlickou infrastrukturou a rovněž systémem rozdělování imigrantů, kteří se tak mohli ve srovnání s dřívější generací dostat do USA rychleji a snadněji. Tito migranti ve srovnání s předchozí generací přicházeli do jiného Chicaga. Nebylo to již město, založené primárně na průmyslové výrobě. Chicago bylo již městem služeb a technologií. Také

imigranti nebyli jen průmysloví dělníci, ale vzdělaní pracovníci, po kterých byla poptávka ve službách. Také česká diaspora se proměnila. Již neobývala dominantně české čtvrti; generace 1968 již přicházela do graduujícího procesu suburbanizace, který zasáhl i české migranty předchozích generací, takže nově příchozí již nemohli navázat tak silné vztahy s českou diasporou, která se dříve soustřeďovala v českých enklávách. V biografiích objevujeme reflexe a vzpomínky na zanikající místa české kultury a společenského života. Ani pro příslušníky této generace nebyl problém získat povolení k pobytu, nebo americké občanství. Nicméně, někteří z nich možnosti získat americké občanství nevyužili, neboť jejich legální statut jim umožňoval bez problému cestovat do Československa (pokud jim to československý režim povolil).

Generace 1989. Svým charakterem se jednalo o zcela jiný typ migrace ve srovnání se dvěma předchozími. Zhroucení komunistického režimu a sametová revoluce v Československu znamenaly otevření obrovského prostoru pro realizaci osobní svobody, která byla do té doby zcela omezena. Rok 1989 znamenal pro většinu české populace něco, co by šlo označit jako „velké otevření“. To nezahrnovalo jen politickou svobodu a ekonomické možnosti, ale především otevření mentálních kapacit spojených s imaginací. Otevřel se doposud nevídaný prostor pro osobní realizaci a hledání šancí a příležitostí, o nichž mnozí za komunismu mohli jen snít. Tato generace je generací „hledáčů“, kteří zkoušejí nejrůznější možnosti, aby co nejvíce poznali svět a samozřejmě si tohoto světa užili. Odchod z Československa (a po jeho rozpadu z České republiky), měl samozřejmě ekonomickou dimenzi, ale velkou roli zde hrála snaha poznat svět, poznat jiné lidi, kultury, naučit se jazyky, cestovat a také se zkusit ve světě prosadit. Často by se dala motivace k emigraci vyjádřit obratem „zkusit to“. Z domoviny lidé odcházeli individuálně nebo i ve skupinkách, organizovaně nebo zcela bez koordinace. Byli (alespoň zpočátku) s nadšením vítáni jako lidé, kterým bylo dlouho bráněno ve svobodě, a nyní ji dosáhli a součástí jejich nově nabyté svobody je cesta do Spojených států jako zavedené svobodné společnosti. Vítání byli ze začátku i ze strany předchozích generací českých imigrantů. Nicméně oproti předchozím generacím měly velkou nevýhodu. Zatímco předchozí generace byly chápány jako politické a jejich příslušníkům bylo umožněno velmi jednoduše svůj pobyt legalizovat (resp. získat americké občanství), po zhroucení komunismu v zemi původu tato se tato možnost vytratila. Nově příchozí již nebyli uprchlíci před komunismem, ale imigranti ze

svobodné země, ze země, kde jim nehrozí pronásledování, a tudíž nepotřebují politickou ochranu. Odtud plyne jejich „patová“ situace – přijeli zcela legálně, poměrně jednoduše, ale mnozí se nevraceli v plánovaném termínu zpátky. Obvykle krátké cesty (v řádu týdnů či několika měsíců) se měnily v delší a delší pobyty (v řádu několika let či desítek let). Tím se stalo, že se mnozí ocitli v „ilegální“ situaci – stali se „overstayers“. Někteří reemigrovali, jiným se během jejich pobytu v Chicagu narodily děti, které tím získaly legální status (na rozdíl od svých rodičů). Tak vznikl jeden z mnoha paradoxů „ilegálů“ – jejich děti mohou bez jakýchkoliv problémů jezdit do České republiky a vracet se zpátky do USA, ale jejich rodiče nemohou. Prostřednictvím dětí, které nabydou zletilosti, získávají rodiče možnost si pobyt legalizovat.⁴⁴ Rodným jazykem těchto dětí již není čeština, ale angličtina, neboť se zcela socializovaly (díky školní docházce) do prostředí amerických vrstevníků. Nemají tedy potřebu znát češtinu, a i mezi sebou se přirozeně dorozumívají anglicky, na rozdíl od svých rodičů. Češtinu se některé učí na popud svých rodičů, v Chicagu a okolí stále funguje několik českých škol⁴⁵. Řada migrantů z této generace se již vrátila do České republiky, ale část stále zůstává v Chicagu. V jejich rozhodování hrají význačnou roli jejich děti, časem totiž klesá i ekonomická výhodnost rozhodnutí emigrovat – je to dáno také tím, že se výrazně zlepšila ekonomická situace v Česku. Tito imigranti se ocitli v jiné situaci ve srovnání s oběma dřívějšími generacemi. Objevili se ve městě postkapitalistickém, v období nových sociálních médií, které jim umožňují udržovat transnacionální vztahy a pozorně sledovat, co se děje na obou stranách oceánu. Zajímavou epizodou jejich imigrace byly kolektivně organizované pracovní pobyty, často i se zapojením jiných národních sítí (např. polské), případně i různých zprostředkujících agentur, které nové imigranty rozmisťovaly na pracovní trh a vykořisťovaly. To je už ale z pohledu mnohých imigrantů

⁴⁴ Koneckonců, děti jsou ve strategiích rodičů zcela zásadní, protože příslušníci této generace, kterým se doposud nepodařilo legalizovat pobyt prostřednictvím např. zelené karty, své naděje spojené s americkou budoucností spojují s tím, že jakmile jejich děti získají plnoletost, začnou své rodiče tzv. sponzorovat. „Sponzorství“ v tomto případě znamená něco jako „osvojení“ a tedy naprostou legalizaci pobytu rodičů. Nicméně, ne všichni se na tuto možnost zcela spoléhají, protože si jsou vědomi, že se do té doby může stát něco, co by vedlo k jejich vyhoštění nebo rozhodnutí USA opustit. To je mimo jiné důvod, proč své děti nutí se učit česky. Děti se tak učí česky i pro případ vyhoštění rodičů do Česka.

⁴⁵ Např. T.G. Masaryk Czech School; Česká škola a školka při UMS (Ústředna moravských spolků) či Česká škola kardinála Berana provozovaná Českou katolickou misí.

dávná minulost. V rozhovorech byly zmiňovány desítky tisíc mladých Čechů, kteří pobývali ve městě – i zde zasáhly procesy reemigrace a asimilace.

Pokud porovnáme tyto tři generační situace, dospíváme k závěru, že sdílí velmi různorodé obsahy historické kolektivní paměti. Tyto rozdílné obsahy vytvořily mezi generacemi značné bariéry. Dokonce tak velké, že jsme svědky poměrně rozsáhlého kolektivního zapomínání a komplikovaných způsobů a malých možností reprodukce národních a jiných identit. Generace jsou rovněž vztahovým fenoménem – jsme svědky vzájemného vymezování a averzí. Ke slovu se dostává poměřování hodnoty a přínosu pro americkou společnost, což má samo o sobě značný asimilační rozměr. Každá z generací si vytvořila určité stereotypní pojetí těch dalších dvou. Ukazuje se, že nejstarší generace 1948 byla poznamenána nejvíce – kolektivním traumatem, absencí institucionální migrace, nižším lidským kapitálem, náročností integrace a vazbou na předválečné generace. To vše poznamenalo proces asimilace, který probíhal v porovnání s pozdějšími generacemi o něco pomaleji, přestože byl generací považován za žádoucí hodnotu.

O výzkumu

Výzkum začal v roce 2013 a pokračoval až do roku 2019. Jeho jádrem byly ročně minimálně dva dvoutýdenní pobyty v terénu (na jaře a na podzim), kterého se účastnila většina členů výzkumného týmu. Tyto pobyty byly postupně rozšířeny o další, které prováděli jednotliví členové týmu samostatně. Prodlužovala se i délka pobytu, která v několika případech přesáhla i osm týdnů. Výzkumný tým není velký – jde o dva seniorní výzkumníky a jednu doktorandku, která pobývá v terénu dlouhodobě.

Od počátku byl výzkum koncipován jako etnografický, který v průběhu času mění dílčí postupy s ohledem na zjištění a vyhodnocování dat z terénu. Základem bylo zúčastněné pozorování a polostrukturované rozhovory. Výzkumníci se účastnili akcí, které byly organizovány imigrantskými organizacemi a již asimilovaní Čecho-Američané. Někdy šlo o velké kulturní události, při nichž se scházely stovky osob, jako např. Moravský den nebo Czech Beer Festival. Větší akce tohoto typu byly často organizovány ve spolupráci s českým konzulátem v Chicagu. Vedle toho výzkumný pobyt zahrnoval i návštěvy menších událostí, často organizovaných jedním spolkem – např. Výroční

piknik české misie; Pomlázková zábava s koštem vína; Maškarní bál či Czech and Slovak Father's Day picnic. Právě tyto akce nám umožnily lépe poznat život českých komunit, seznámit se s imigranty napříč generacemi a získat důležité kontakty pro pozdější rozhovory.

Naší „základnou“ a zdrojem význačných informací se stala Česká katolická misie. Během našich terénních výjezdů jsme prostory fary a kostela využívali k provádění některých rozhovorů a focus groups, místní kněz nám zprostředkoval desítky rozhovorů se zástupci různých generací imigrantů. Krom toho nám opakovaně poskytl zázemí ve formě ubytování a členové misie nám pomáhali s dopravou na vybrané kulturní akce, případně na domluvené rozhovory mimo prostory misie.⁴⁶ Součástí pobytu v terénu byly také rozhovory s českým konzulem.

Celkově jsme v letech 2013–2019 realizovali více než 70 rozhovorů. Vedle zúčastněného pozorování, individuálních rozhovorů a Focus Groups jsme se zaměřovali i na studium dokumentů, včetně knižního fondu městské knihovny. Zdokumentovali jsme expozice National Czech and Slovak Museum & Library v Cedar Rapids (stát Iowa), které funguje jako významná oficiální instituce pro zachycení a archivaci dokumentů spojených s historií Čechů a Slováků v této oblasti Spojených států. Data potřebná pro náš výzkum jsme dále získávali při našich návštěvách Czech & Slovak American Genealogy Society of Illinois, kde jsme nejen studovali ojedinělé materiály z jejich sbírky, ale také provedli několik neformálních rozhovorů s pracovníky této organizace. Součástí našeho terénního výzkumu byla i identifikace a dokumentace materializované kulturní paměti, která je lokalizovaná v urbánním prostoru. Jde

⁴⁶ Výrazným způsobem realizaci výzkumu napomohlo zapojení doktorandky do života komunity, která různým způsobem pomáhala při organizaci a zajištění některých akcí komunity. Při svých pobytech se integrovala do místní komunity, navázala osobní vztahy s některými rodiči dětí. To velmi napomohlo ke zmenšení bariér mezi výzkumníky a participanty ve výzkumu, zvláště pak rodinami ilegálních imigrantů. Naš pobyt mezi českými imigranty samozřejmě vedl k určitému zapojení do života diaspory. To mělo řadu podob. Mezi nejvýznačnější patřilo uspořádání přednášek o současné situaci v České republice spojené s besedou a realizací výstavy fotografií o udržování tradic v české společnosti (konkrétně nošení krojů). Vedle toho členové našeho týmu psali texty do českých novin vydávaných českou katolickou misí (Hlas národa) a doktorandka pravidelně redigovala jednu z rubrik v těchto novinách. Dále jako vedoucí pomáhala organizovat český dětský letní tábor, který se uskutečnil u Michiganského jezera ve státě Michigan.

především o památníky, sochy a budovy, které vznikly jako součást života české diaspory a které se uchovaly do dnešních dnů. Často se jednalo o budovy, které sloužily ke spolkovému životu či patřily českým podnikatelům v Chicagu. Proto jsme se zaměřili především na lokality původně osídlené českými imigranty, tradičně označované jako Czech Pilsen, Czech Californina, Cicero, Berwin a Brookfield.

Prezidentské volby 2016 - Trump a protiimigrační narativ

Jak jsme již naznačili výše, zajímavých témat, která se týkala každodenního života českých imigrantů v Chicagu, jsme během našeho výzkumu identifikovali hned několik. Jedním z takových témat, které českou komunitou rezonovalo, byl dopad protiimigračních narativ, které v roce 2016 dostaly prostor v rámci nástupu populismu díky předvolební kampani Donalda Trumpa. Dříve, než se budeme věnovat dopadům populismu v prostředí české imigrace, kde získal zejména mezi „ilegálními“ imigranty v počátcích pozitivní odezvu, stručně představíme populismus a obsahy protiimigračních narativ. Pro porozumění dopadů na imigrantské životní světy je nezbytné jim lépe porozumět.

V akademickém prostředí neexistuje jednotná definice populismu a odborná literatura přináší rozsáhlý počet možných definic. Jedním z autorů, který shrnul odborné přístupy ke studiu populismu, je Francisco Panizza. Panizza (2005) v přístupu ke studiu populismu identifikoval tři širší kategorie: empirická zobecnění, historizující přístup a symptomatická čtení populismu (Panizza 2005: 2-9). První přístup se zaměřuje na populismus s cílem vytvořit soubor definičních znaků, díky kterým by bylo možné tento fenomén identifikovat. Typickým příkladem takového přístupu je definice Petera Wilese (1969), která přináší dvacet čtyři různých znaků populismu. Historizující přístup spojuje populismus s konkrétní historickou etapou, historickým procesem či společenskou změnou. Největším omezením tohoto přístupu je jeho neaplikovatelnost na populismus v jiném časovém horizontu či v jiných geografických oblastech. Poslední přístup, označovaný jako symptomatická čtení populismu, vnímá populismus jako diskurs postavený proti stávajícímu statu quo. Tento přístup pracuje s rozdělením politického prostoru a společnosti na lid (the people) a na ty druhé (the other) a upozorňuje, že identita obou je politicky konstruována. (Ibid.: 3) Ti druzí (the other) bývají zpravidla definováni například jako politikové či oligarchové, kteří brání naplnění lidu (the people).

Populismus je v tomto pojetí spojen s jakýmkoliv politickým aktérem, v jehož diskurzu je hlavní důraz kladen na suverenitu lidu a konflikt mezi mocnými (the other) a bezmocnými (the people). (Ibid.)

Margaret Canovan ve svém díle *Populism* shrnula existující pojetí populismu do dvou velkých kategorií – agrární a politický populismus. Dále se zabýváme pouze politickým populismem a jeho podkategorií – tzv. populismem politiků. Canovan popisuje populismus politiků jako politický styl nebo politickou strategii, kterou využívají političtí aktéři pro dosažení svých cílů. (Canovan 1981) Populismus tohoto druhu se dále vyznačuje politickým pragmatismem a snahou oslovit co nejširší spektrum voličů. Pro populismu politiků je charakteristické využívání rétorických obrátů, které mluvčího označují za inovátora či outsidera, který jako jediný stojí proti elitě, od které se však zásadním způsobem odlišuje proto, aby jako jediný hájil zájmy lidu. (Taggart 2000: 18-21) V pozdějších textech se Canovan věnuje současnému populismu v demokratických společnostech a říká, že: „Populismus je v moderních demokratických společnostech vnímán jako výzva k lidu mířící proti zavedené struktuře moci a dominantním myšlenkám a hodnotám společnosti. Tato strukturální charakteristika vytváří charakteristický legitimizační rámec, politický styl a atmosféru populismu“ (Canovan 1999: 3). Dodává, že se populismus nevymezuje pouze proti elitám, ale také vůči hodnotám, které tyto elity symbolizují. Svou legitimitu si populismus nárokuje tím, že hovoří ve jménu lidu: „Populisté uplatňují legitimitu na základě toho, že mluví za lid, tedy tvrdí, že zastupují demokratický princip, nikoliv nějaký omezený zájem nějaké ekonomické skupiny“ (Ibid.: 4).

Jednotlivé snahy o definování populismu velmi úzce souvisí se zkoumáním příčin jeho vzniku a snahou identifikovat předpoklady, které mohou napomoci volebnímu úspěchu populistických lídrů. Albertazzi a McDonnell (2008) spatřují úspěch populismu zejména jako „odezva na selhání tradičních stran reagovat přiměřeně v očích voličů na řadu jevů, jako je ekonomická a kulturní globalizace, rychlost a směr evropské integrace, imigrace, úpadek ideologií a třídní politiky, vystavení elit korupci atd“ (Albertazzi a McDonnell 2008: 1). Podle mnohých autorů „kampaň prezidentských voleb v USA v roce 2016 odráží fenomén populismu“ (Inglehart and Norris 2016). Vítězství Donalda Trumpa v prezidentských volbách udělalo ze Spojených států první západní

demokracii, ve které vládl pravicový populistický vůdce. (Aydın-Düzgüt and Keyman 2017: 3)

Rétorika Donalda Trumpa v předvolební kampani byla následující. Donald Trump formálně oznámil svou kandidaturu do amerických prezidentských voleb za Republikánskou stranu 16. června 2015 a po vítězství v primárkách byl stranou na úřad prezidenta USA nominován. „Otevřený systém stranických kandidátských stran umožnil Trumpovi zahájit kampaň proti pravicovým republikánským prezidentským kandidátům tím, že apeloval přímo na voliče v rámci prezidentské nominace republikánské strany" (Donovan, Redlawsk and Tolbert 2018). Trump během celé volební kampaně využíval „tradiční republikánskou příručku⁴⁷“, který ve svých rétorických obrazech dovedl do extrému. Začal rozdělovat populaci podle etických, náboženských, rasových i pohlavních linií. Ve své kampani využil proti elitním a anti-intelektuálním nálad ve společnosti, což mu umožnilo získat podporu bílé dělnické třídy včetně žen (Američanů bez vysokoškolského vzdělání). (Greven 2017: 5-6)

Pro úspěch v prezidentské kampani se pro Trumpa staly klíčové tzv. *rustbelt states* (Ibid.), tedy státy jako Michigan, Wisconsin, Ohio či Pensylvánie. Pro výše zmíněné státy byla charakteristická zejména dobře placená průmyslová výroba, která zaměstnávala i polo-kvalifikované dělníky, kteří měli nárok na zdravotní péči. To jim umožňovalo žít jejich „americký sen“ v postavení střední třídy. Postupem času se, díky globalizaci, tovární výroba z těchto států přesunula do států na jihu a na západě USA. „Bílí“ dělníci navíc museli čelit novým přistěhovaleckým vlnám a byli nuceni přijímat hůře placené pozice bez zdravotní péče. (Ibid.:6) Tyto procesy vedly k tomu, že se mnozí „bílí“ Američané začali cítit znevýhodnění a začali mít pocit, že jsou cizinci ve své vlastní zemi. Vnímali sebe sama jako oběti: „Vidí sebe sama jako oběť afirmativního jednání a zrady – Afro-Američané, přistěhovalci, uprchlíci a ženy – ti všichni je předběhnou ve frontě pro americký sen.“ (Inglehart and Norris 2017: 21) Donald Trump se ve své prezidentské kampani zaměřil právě na tyto lidi a na rozdíl od ostatních

⁴⁷ V originále Traditional Republican playbook

politiků jim poskytl emoční podporu tím, že otevřeně vyjadřoval své rasistické a xenofobní pocity. (Ibid.)

Podpora populismu Donalda Trumpa zrcadlí vzrůstající hospodářskou nejistotu obyvatel Spojených států a ve výsledku je reakcí na rychlé kulturní změny. „Trump slíbil, že Amerika zase bude skvělá – což znamená, že Ameriku přiměje k tomu, aby se vrátila k podobě, jakou bývala.“ (Ibid.: 20-21) Jinými slovy: „Trump používal rasově koncipovaný jazyk, který sliboval, že deportuje nelegální přistěhovalce, a zdůraznil, že Amerika musí být ‘skvělá’, protože ‘ztrácí’ v důsledku přistěhovalectví a jednání ‘hloupých’ elit.“ (Donovan, Redlawsk and Tolbert 2018: 9-10)

Veřejné projevy a politické myšlení Donalda Trumpa zrcadlí další charakteristiky populismu: preferuje „monokulturalismus před multikulturalismem, národní zájem před mezinárodní spoluprací, uzavřené hranice před svobodným pohybem lidí, myšlenek, práce a kapitálu a tradicionalismus před liberálními společenskými hodnotami.“ (Inglehart and Norris 2016: 5) Z toho pramení i snaha Trumpovy rétoriky o vyvolání rasového konfliktu, odmítání multikulturalismu či posílení amerického nacionalismu. Trump neustále nostalgicky připomínal slávu Spojených států v minulosti a apeloval na nedůvěru obyvatel v cizince, zejména pak v Mexičany a muslimy. Jeho rétorika bývá označována jako *my versus them* rétorika (*us-versus-them rhetoric*). (MacWilliams 2016) Ve svých projevech neustále poukazoval na to, že naši „nepřátelé jsou stále silnější a silnější... a my, jako země, slábneme.“ (Ibid.: 716)

Při analýze prezidentské volební kampaně ve Spojených státech se někteří autoři zaměřili i na vystupování Donalda Trumpa během celé kampaně: „Trump udělal to, co předchozí generace považovala za nemožnou: proměnil miliardářskou karikaturu na divokou populární politickou značku.“ (Hall, Goldstein and Bruce 2018: 93) Výše zmínění tvrdí, že Trumpova kampaň byla úspěšná jednoduše proto, že byla zábavná: „Trumpův nekonvenční politický styl přitahuje pozornost, která pomáhá, spíše než uškozuje jeho kandidatuře, protože je vnímán jako zábava zprostředkovaná veřejnou sférou.“ (Ibid.: 75) Autoři volební úspěch Donalda Trumpa analyzovali skrze zábavu, gesta a podívanou. Poukazují na to, že nejenom slovní projev, ale i výrazy a gesta pomohly Trumpovi k jeho zvolení do funkce prezidenta Spojených států.

Vítězství Donalda Trumpa v prezidentských volbách pak podle Street dokazuje fakt, že „se politici stávají hvězdami, politika se stává sérií představení a občané se stávají diváky.“ (Street 2004: 441). Z dalších odborných analýz Trumpových výroků vyplývá, že „Trump mluví na úrovni srozumitelnosti, která je nižší než úroveň průměrného dospělého člověka v USA, což znamená, že mu rozumí téměř každý americký volič.“ (Kayam 2017: 2) Předvolební kampaň poukázala na to, že ve Spojených státech dochází k trendu anti-intelektualismu (Ibid.: 3), tedy k odmítnutí konvenčního politika a ke snaze takového politika nahradit politikem, který říká, co si opravdu myslí. Jinými slovy, „anti-intelektualismus je přístup, který minimalizuje hodnotu znalostí, inteligence, vědy, akademické obce a intelektuálů.“ (Ibid.: 4) Lim dodává, že „anti-intelektualismus se skládá z nesouhlasných postojů k elitářství, sofistickovanosti, zženštilosti a vynalézavosti a postojů vůči upřímnosti, skromnosti, přístupnosti a demokracii, což z něj činí silný politický postoj a zbraň.“ (Lim 2008: 20). Podle Colvin se Trump liší od ostatních kandidátů tím, že je mnohem skutečnější, mluví přirozeně, ne jako politik, a nahlas říká, co si myslí. (Colvin 2016) Donald Trump ve svých projevech používal vždy velmi krátké věty, které byly tvořeny z jednoduchých a jasných slov bez používání odborných termínů. Kayam se ve svém výzkumu mimo jiné zaměřila právě na průměrnou délku vět, a to jak u Donalda Trumpa, tak u Hillary Clinton – Trumpovu průměrnou větu tvořilo přibližně 10 slov, u Clintonové byla délka věty více než dvojnásobná. (Kayam 2017: 11) Z jejího výzkumu vyplývá, že je Trumpův jazyk dostupnější a pochopitelnější pro asi o 10 % více dospělých Američanů, než je průměr všech ostatních kandidátů. (Ibid.: 12) Zároveň poukazuje na to, že v Trumpových projevech se důležitá slova se vyskytovala vždy na konci věty.

Pojetí „nelegální“ migrace

Výše jsme v krátkosti představili, co rozumíme pod termínem populismus a jak se jeho prvky projevovaly v předvolební kampani Donalda Trumpa. Během předvolební kampaně českou komunitou nejvíce rezonovalo téma Trumpových protiimigračních narativ. Pozitivní odezvu měly tyto narativy zejména mezi „ilegálními“ imigranty, kteří přišli do Chicaga po roce 1989. Ještě předtím, než se budeme věnovat analýze protiimigračních narativ na „ilegální“ migranty z české komunity, musíme popsat, co rozumíme pod pojmem „ilegální migrace“.

Již výše jsme při deskripci situace imigrantů generace 1989 používali pojem „ilegální imigrace“. Jedná se o poměrně problematické označení, proto si zaslouží alespoň rámcovou reflexi. I přes snahu „ilegalitu“ vymezit akademicky, nelze nereflektovat skutečnost, že je tento pojem sám o sobě výsledkem politického konstruování reality, v jejímž základu stojí národní stát disponující mocí vládnout na daném teritoriu s exkluzivním pojetím členství – občanstvím a kulturním zakotvením politické identity. Metodologický nacionalismus, opírající se o centralizovanou ústřední solidaritu s limitovanými inkluzivními mechanismy, předurčenými formálním občanstvím a kulturní zakotveností politické identity, se v současnosti prolíná s metodologickým světoobčanstvím de-centralizovaných solidarit. Tyto nesouměřitelné sociální reality na sebe působí a vyvolávají kvalitativní i kvantitativní změny ve věku migrace. (Castles and Miller 1998) Na konci dvacátého století se ukazuje, že historická dynamika rozvoje národních států spěje ke svému konci a globalizace organizuje zájmy v nadnárodních prostorech. (Holton 1998). Termíny jako loajalita, občanství, státní příslušnost, státní hranice, morálka, angažovanost, demokracie prochází transformací. Občanství je členství v politické komunitě a členství, jak píše Gerard Delanty (2002), zahrnuje soubor vztahů mezi právy, povinnostmi, participací a identitou. Zatímco na začátku 21. století se zdá, že dojde k tomu, že původní formální koncepce tržně-orientované (market-based) po následné redefinici pod vlivem občanských a politických práv a ve prospěch státně-orientované koncepce (state-centered) budou slábnout, jsme v současnosti svědky prolínání a interakcí obou pojetí s kosmopolitními formami občanství. Zjednodušeně se tak může situace jevit jako překrývání nacionalizovaných a de-nacionalizovaných logik. Metodologický nacionalismus opírající se o centralizovanou ústřední solidaritu s limitovanými inkluzivními mechanismy, předurčenými konceptem formálního občanství a kulturní zakotveností politické identity, se kříží s metodologickým světoobčanstvím de-centralizovaných solidarit, vycházejících z koncepce participativního občanství v rámci de-teritorializovaných, de-nacionalizovaných a snad i od-statněných společností, vyznačujícím se širšími inkluzivními suverenitami transkulturních mnohostí a růzností. Překrývající logiky způsobují mnoho dilemat. Různorodé konotace ilegální imigrace jsou toho příkladem. Krize občanství nejenže odhalila jeho kulturní podmíněnost, ale poukazuje na vznik nových kolektivit a komplikovaný vztah k nim, vůbec hranic jako takových a míru

inkluzivity a členství ve společnosti. Illegalita nemá jedinou podobu – existuje vedle sebe velká pluralita světů a podoby illegality jsou ovlivněny především kulturním zakotvením a konstrukty, které se od tohoto transformujícího ukotvení v kultuře odvíjí. Občanství, které dříve vyjadřovalo buržoazní ideologii, se nyní mění v aktivní strategie občanů. Prolínání různých logik a přístupů – nové vlny nacionality, transnacionálních praktik, deterritorializovaných komunit dokládají, že koncept sociálních identit bude významný pro porozumění současné situaci.

Vymezení „illegality imigrantů“ se odehrává v rámci těchto zásadních konceptuálních tenzí. Právě tím, že označení často ponecháváme v uvozovkách, chceme poukázat na proměny tohoto vymezení, zejména v důsledku intenzivní politizace a mnohoznačnosti konotací – významů přiřazených označení „ilegální“. (Menjívar and Kanstroom 2014) Významy bývají často vágní, emocionálně zabarvené a vzdalující se symbolickému významu. Jazyková konstrukce nabývá významy – v čase měnící se fluktuující variace významů, které jsou generovány v prostředí politického vymezování sociální reality a definování atributů migrace (hrozba, ekonomický přínos apod.). Vycházíme z premisy sociálního konstruktivismu, že illegalita migrantů je konstruována legálně. (De Genova 2002) Nechceme se ale věnovat způsobu tohoto konstruování, přestože si žádá důslednou teoretickou analýzu, ale chceme poukázat na jeden ze zdánlivých paradoxů, který je výsledkem křížení různých logik. Věnujeme se tomu, co označujeme jako Trumpův paradox. Během výzkumu jsme zjistili, že mezi českými ilegálními imigranty má Trumpova rétorika pozitivní ohlas. Jako paradoxní označujeme situaci, kdy je rétorika namířena přímo proti ilegálním migrantům, líčí je v nepříznivém světle, přesto si v jednom ze segmentů ilegální migrace získala sympatie. Ve výzkumu si nešlo nepovšimnout toho, že narace protiilegální a ilegální mají mnoho společného a v mnohých směrech spolu rezonují. Nabídla se tedy otázka: *Proč ilegální imigranti přijímají za svou rétoriku, která je ve svých důsledcích proti nim namířena?* Vysvětlení tohoto paradoxu vychází z ideové shody ohledně kulturní zakotvenosti formální koncepce občanství, čemuž se budeme věnovat dále v textu. Tím se ale dostáváme více k obsahům výpovědí a naracím ilegálních imigrantů.

Výpovědi a interpretace ilegálních imigrantů nám (nejenom výzkumníkům) bývají skryté. Provádění rozhovorů a vůbec vstup do prostředí ilegální imigrace je značně

náročný. Na výzkumníka klade značné nároky: nejenom na schopnost do prostředí vstoupit a překonat značnou míru nedůvěry, ale vyvolává značná etická dilemata. Zkoumá se totiž to, co má zůstat skryto před vnějším světem. Faktem je, že rozhovory provázelo odmítání záznamu, takže následující analýza vychází z velké části z pořízených terénních poznámek výzkumníků. Povídání o ilegálním statusu, strategiích, zkušenostech a názorech bylo a je značné tabu. Proto se v textu snažíme o maximální anonymizaci a pracujeme pouze s veřejně známým faktem, že v prostředí města Chicaga se lze setkat s ilegálními imigranty.

V akademickém pojetí Nicholas P. De Genova (2002) uvádí, že studium ilegality je epistemologický, metodologický a politický problém. Jak jsme již uvedli, cílem toho textu není diskutovat nelegalitu jako takovou, ale zodpovědět otázku, proč obě narace vzájemně korespondují. Zaměřujeme se přímo na narace přítomné v každodennosti českých imigrantů.

Nelegalita je přijímána z perspektivy národního státu jako nevyvratitelný fakt, protože „existuje“ a identita nelegálního migranta je z vnějšku konstruována primárně jako politická. (De Genova 2002) Označení nelegální pracovní migrant je právním konstruktem, který vyprodukoval národní stát. (Ibid.) Podle Cecilia Menjivar and Daniel Kanstroom (2014) je ilegalita mimořádně mocnou, ale amorfní právní koncepcí, kterou provází řada legitimizací. V akademické diskusi je chybou, že je nelegalita považována za fakt, za oddělený parciální subsvět, za substanci, objektivní skutečnost. „Přijmout myšlenku ‘ilegálních’ bytostí znamená nevyhnutelně riskovat akceptaci problematických a nebezpečných forem klasifikací“ (Menjivar and Kanstroom 2014: 2). Mnohem více je pro akademický výzkum zajímavou otázkou, jak je ilegalita produkována a udržována. Právě perspektiva sociálního konstruování umožňuje zabývat se měnící se tenkou hranicí mezi světem legality a nelegality⁴⁸, historicity a diferenciací nelegálního světa. (De Genova 2002)

⁴⁸ Příkladem této propustnosti bývá vzdělávání dětí. Na základě rozhodnutí právního systému se děti nelegálních migrantů stávají legální součástí vzdělávacího systému, případně ve školách není nijak legalita rodičů zjišťována či rozporována.

Za nelegální migranty právo označuje ty, kteří na území státu nelegálně pobývají a obvykle i nelegálně pracují. Primární je v tomto ohledu porušování pobytových regulí. Jedná se osoby, které pobývají na teritoriu státu v rozporu s právními předpisy, přičemž přišly o možnost na území státu legálně pobývat a ani už této možnosti využít nemohou (např. odmítnutí žadatelé o vízum, vyhoštění cizinci). Tito migranti bývají označováni za překročitele povolené doby pobytu, ilegální migranty („overstayers“, „sans-papiers“). Nebo pobývají na území státu v rozporu s právními předpisy, mohou svůj pobyt legalizovat, ale nečiní tak (např. obnovení víza). Ti bývají označováni za utajené, neregulérní („clandestine“, „undocumented“), neboť jejich cílem je vyhnout se zlegalizování. Po dobu svého pobytu se živí prací, aktivně vyhledávají nelegální pracovní trh a většinu času na něm participují. Porušují tak právní předpisy v oblasti zaměstnanosti cizinců.

Nelegální pracovní migrace je produktem imigračního práva. Obchází kritéria týkající se pobytu na území a podmínky účasti na trhu práce. Objevuje se v západní Evropě od konce devatenáctého století, kdy začaly vlády stanovovat imigrační kritéria a migranti je začali obcházet. (Castles and Miller 1998) Někteří stanovené nařízení obcházeli zcela, jiní vstupovali do cílových zemí legálně a nelegálními migranty se stali až po nějaké době. Nelegální pracovní migranti jsou převážně znevýhodněnou skupinou, které se nedostává pobytového práva a právní ochrany. Jsou produktem práva: změny v legislativě mohou dříve legálně pobývajících cizince proměnit v „nelegály“. Nelegální pracovní migrace se stala běžnou součástí mnoha ekonomicky prosperujících zemí a často je tiše trpěna nebo dokonce podporována. „Vlády mohou tuto záležitost ignorovat nebo od ní odvrátit oči, vyhnout se tak nutnosti poskytovat sociální služby nebo právní ochranu.“ (Castles and Davidson 2000) Takovýto pohled na nelegální pracovní migraci přichází s tím, že tento typ migrace státu vyhovuje, protože flexibilně reaguje na potřeby trhu práce, poskytuje zásobu méně kvalifikované a většinou nedostatečné pracovní síly. V neposlední řadě umožňuje se této síly ve chvíli nepotřeby zbavit, bez nutnosti se dále starat o její osud.

Svět nelegální migrace není homogenní. Právě naopak. Výzkum mezi mexickými imigranty a jejich rodinami ukázal na významné kontradike v životním světě nelegálních migrantů. Jocelyn Solis mnohost kontradikcí spojených s postojí vůči

cizincům dává do souvislosti s růstem diverzity a variability v prostoru nelegální migrace. Výzkum se zaměřil na porozumění místu nelegálních imigrantů ve světě, jejich zkušenostem a ospravedlnění imigrantského statusu. Ukázalo se, že nelegální imigrantské identity jsou artikulovány v termínech moci a sociální nespravedlnosti. Nelegální imigranti se identifikují se skutečností, že jim jsou odepřena základní lidská práva. Děti imigrantů ztotožňují postavení svých rodičů s ekonomickým a sociálním postavením, zatímco jazyk považují za strukturu moci, která je identifikuje jako imigranty. Formování identity nelegálního migranta je závislé na každodenním životě, v němž může být nelegální status maskován, vytěsněn nebo jinak kompenzován. Identita je rekonstruována na základě individuálních zkušeností a aktivit. (Solis 2004) Z výzkumu je patrné, že existuje řada způsobů, jak se se svým novým statusem smířit. Coutin vymezil několik dimenzí neexistence, které charakterizují sociální prostor nelegality. Mezi ně zařadil omezení fyzického pohybu, které provází vysoká míra podrobení se, až sociální smrt. (De Genova 2002)

Rovněž prostor české nelegální pracovní migrace je diferencovaný. Jeho homogenizace a substantiální pojetí je součástí celospolečenského konstruktu nelegality, který se dostal s nástupem Donalda Trumpa k moci. V rámci předvolební kampaně zaznívaly vysoké odhady počtu nelegálních imigrantů a byly kvantifikovány jako odhady, přičemž je v praxi velmi obtížné tyto kvantifikace propojit se sociální realitou. Nelegální imigranti nepodléhají žádnému sčítání. Nelegální migrace byla konstruována jako produkt masového překračování hranic mezi USA a Mexikem, mající vztah k „násilným nebo drogovým trestným činům“. V roce 2015 Trump hovořil o hromadné deportaci nelegálních přistěhovalců v rámci své imigrační politiky. Koneckonců termín „podléhající deportaci“ se objevoval i později. Prioritou mají být ti nelegální přistěhovalci, kteří se dopustili závažných trestných činů, a ti, kteří překročili maximální dobu pobytu povolenou vízum. K homogenizaci pole nelegální migrace přispívá rovněž konstruování ilegality v rámci mezigeneračního vymezování české migrace. Členové poválečných generací 1948 a 1968 se ostře vymezují vůči ilegality. Ilegální migrace je odsuzována v souvislosti s příchodem imigrantů po roce 1989, tedy v období po pádu socialismu, kdy je již možné svobodně z Česka vycestovávat. Vysvětlení, proč v rozhovorech nalézáme tak ostré vymezení se a přítomnost stigmatizujícího označení „ilegál“, je více.

Pro ilustraci uvádíme pasáž z rozhovorů, v nichž se členové starších generací vymezují vůči té postsocialistické (1989). Následující citát poukazuje na hodnocení z hlediska kapitalistické morálky. Nelegální imigrace je spojována výhradně s imigrací po roce 1989 a nově příchozí jsou výrazně moralizováni – jsou poznamenáni socialistickou pracovní morálkou, a aby přežili, musí se především adaptovat na společnost výkonu.

Participantka: „... když já jsem sem přišla, tak já musím říct, že my jsme se s tím nesetkali, já jsem s tím nesetkala, až v tom, kdy to bylo, v osmdesátém devátém roce, pak teprve (začala nelegální imigrace – pozn.), ale před tím nebylo potřeba, aby tady byli lidé ilegálně, nikdo. Mimo to (...), a naši lidé to moc dobře poznali, kdo tady nedělá, tak bohužel, tady se s ním nikdo nebavil. Tady se lidé naučili pracovat a naši lidé se to naučili ... Protože naši lidé nemají vůbec pracovní morálku, to bezesporu, možná, že teď už jo, ale když přišli po komunistech, to nebyla pracovní morálka. Tady si každý myslel, že se může ulejšvat, ale tady nikdo nikomu nic nedá, tady se musíte opravdu ohánět, abyste jste si to (zasloužili – pozn.)“.

Přestože v rozhovorech nejsou vymezování se vůči generaci 1989 věnovány obsáhlejší pasáže, z výroků a pozorování je patrné, že imigrace po roce 1989 je považována za málo legitimní, snad až nezaslouženou, málo přínosnou pro americkou společnost a málo se angažující v kulturních a jiných pro českou diasporu prospěšných aktivitách. Hodnocení jsou pronášeny z perspektivy poválečných generací, jejichž emigrace byla nucená. Dobrovolnost migrace a nízká vůle se asimilovat, jsou trnem v oku mnohých imigrantů, kteří do svých klasifikací neumí zařadit „zážitkový“ charakter imigrace nové. Z rozhovorů je patrná snaha se co nejvíce odlišit od příchozích po roce 1989 – „nové“ generace. Mezigenerační vztahy se ukazují být jako velmi slabé. Zatímco v předchozích dvou poválečných generacích nalézáme specifické obsahy s jistou mírou kontinuity, tak příchod těchto nových imigrantů má zcela nové charakteristiky. Není zde již taková nutnost navázat se na poválečné imigranty. Tito noví Češi přichází do Spojených států za zcela jiné politické situace – přichází ze svobodné země, do níž se mohou vrátit, aniž by byli nějak politicky perzekuováni. Nově příchozí nejsou poznamenáni traumaty jako dřívější migranti – zejména válečnými a poválečnými dramatickými událostmi, perzekucemi za své angažmá či smýšlení, hrozbami mnohaletých věznění za emigraci, pronásledováním příbuzných, rozdělováním rodin, nucenými emigracemi, vyháněním,

zabavováním majetku apod. Značná nezávislost je trnem v oku mnohým jedincům dvou poválečných generací (1948 a 1968). Nezávislost generace 1989 má své důsledky. Nevede ke vzniku užších mezigeneračních vazeb. Pokud existují, tak se udržují v rámci generací uvnitř jednotlivých rodin. Takovýchto příkladů je ale málo. Obsahy paměti generací se zásadně liší: starší dvě generace se obrací do minulosti, zakládají si na etnicitě a kultuře, programové asimilaci; polistopadová generace 1989 je fascinována spíše příležitostmi, zpočátku motivována pracovními příležitostmi a možnostmi, které skýtá svobodná a konzumní společnost. Jedinci z polistopadové generace postupně nalézají ve městě zaměstnání. Zpočátku jim vypomáhají vznikající sociální sítě, jejichž cílem je zaměstnání zprostředkovávat. Tyto sítě jsou do značné míry navázány i na prostředí polské imigrace. Trajektorie prvních imigrantů jsou různorodé. Někteří se po čase vrací zpátky do Česka, znaveni podmínkami životní improvizace a řadou prekérních zaměstnání. Jiní získávají „social security number“, což jim do značné míry zjednodušuje život a časem umožňuje se vypracovat z podřadných zaměstnání na pozice soukromě podnikajících osob a zaměstnávat i další osoby. Někteří zůstávají v oblasti služeb a prekérních pozicích řadu let a sociální vzestup je nepotkává. Některým se daří získat občanství, mnozí žijí své životy bez jakékoliv vazby na české krajany. Někteří zakládají rodiny a vyčkávají, až budou jejich děti zletilé a „zaručí se za své rodiče“. Narozené děti totiž získávají automaticky americké občanství. Polistopadoví imigranti jsou klasickými „overstayers“. Do země přicestovali s platnými vízy. Mnozí již se záměrem nalézt si práci (ze začátku hodně ve stavebnictví, úklidu a dalších službách), jiní přijeli za účelem cestování, poznáváním světa, který se jim otevřel, což se nakonec změnilo v dlouhodobý pobyt.

Poválečné generace 1948 a 1968 si stěžují na jejich snadnou cestu, vyčítají jim jejich nelegalitu v ekonomické rovině – zatímco „oni“ museli ze svých výdělků platit nemalé daně, nelegální pracovníci se této povinnosti vyhýbají. Nevadí, že tomu tak ve skutečnosti zcela není – mnozí disponují social security number⁴⁹, které zaručuje jejich

⁴⁹ Social Security number, SSN) je devítimístné číslo vydávané samostatnou federální Správou sociálního zabezpečení (Social Security Administration) pro občany USA, trvalé i přechodné rezidenty. Jeho účelem je individuální vykazování obyvatel pro účely sociálního zabezpečení v rámci programu New Deal prezidenta Roosevelta z 30. let 20. století. V posledních desetiletích se SSN stalo ve Spojených státech de facto národním identifikačním číslem, nezbytným pro styk s úřady a i s ostatními organizacemi.

participaci na sociálním systému. Výtky se týkají rovněž životního způsobu a minimální snahy navazovat, uchovávat či rozvíjet českou kulturu podle předloh poválečných generací. Změnily se i obsahy této tradované kultury: folklór už není atraktivní a polistopadová generace 1989 si spíše užívá na rockových festivalech. S výjimkou etnických Moravanů, kde je tradice silnější součástí identity. Nelegální imigrace má svou dynamiku – zatímco v devadesátých letech minulého století gradovala, s přelomem století postupně slábne, a časem klesá až na minimum. Příčin je opět celá řada: klesla ekonomická výhodnost práce v zahraničí, vzrostly životní náklady, existují i jiné možnosti legálních forem vycestování (např. studium), zlepšila se ekonomická situace v Česku. Mnozí se asimilovali navzdory své nelegální pozici a dosáhli na občanství.

Důležité je rovněž uvést, že vnějšími okolnostmi iniciované imigrace mířily do odlišných období kapitalismu v Chicagu. Zatímco první pouťorová generace přichází do typicky industriálního městského prostředí, druhá generace pražského jara (1968) přichází do prostředí transformace a zrodu společnosti služeb. Třetí, polistopadová (1989), se ale ocitá ve zcela nové situaci, která bývá označována jako éra post-kapitalismu či éra nových médií. Éra nových médií mění pozici ilegálních imigrantů zásadním způsobem. Už to nejsou izolovaní imigranti, kteří udržují jen sporadický písemný či telefonický kontakt s původní vlastí. Naopak, jsou v pravidelných kontaktech, jsou informováni o dění v Česku, udržují sociální kontakty. Sociální prostor nelegality je sice omezen fyzicky – hranicemi Spojených států, po jejichž překročení směrem ven už není návratu, ale neznamená to sociální smrt, jak ji zmiňuje De Genova. (De Genova 2002) Nová média jsou nástrojem, který brání izolaci a sociální kontakty umísťuje do nadnárodních prostor. Toto má ještě jeden důsledek – původně koncipované pojetí ilegální migrace jako uzavřené a izolované neplatí – imigranti mají mnohem svobodnější a přímější přístup k informacím. To ovlivňuje jejich rozhodování a životní strategie.

Trumpův paradox: narace ilegálních imigrantů

Jak jsme již uvedli, nelegální migrace je diverzifikovaná a značně pestrá, nemůžeme se tedy věnovat všem jejím aspektům. V textu chceme dát odpověď na otázku, která se objevila v průběhu našeho terénního výzkumu a to, *jak je možné, že mezi českými ilegálními imigranty má Trumpova rétorika pozitivní ohlas, přestože je namířena proti imigrantům a hrozí jejich deportací*. Pro tento Trumpův paradox, tuto zdánlivou

kontradikci, budeme hledat vysvětlení v povaze a skladbě narativ samotných nelegálních imigrantů. Přestože je Trumpova rétorika namířena přímo proti ilegálním migrantům, líčí je v nepříznivém světle, tak si získala své příznivce. V čem tedy narativa rezonují? Přejdeme nyní k obsahům výpovědí a naracím ilegálních imigrantů.

V rámci analýzy jsme identifikovali klíčovou kategorii, která se týkala vlastní životní situace, nazvali jsme ji kategorií *self-defence*. Tato kategorie se úzce váže k identitě nelegálního imigranta, který se vymezuje vůči nálepkování (labelling) zvenčí (celou společností, speciálně i staršími generacemi českých imigrantů), ale současně vytváří prostor pro udržení vlastní identity a legitimacy pobytu. K této centrální kategorii se vážou další kategorie, kterým se postupně věnujeme. Jedná se o: inferiorní status a volání po sociální spravedlnosti, konspirace: New World Order, ekonomická užitečnost, pilní pracovníci, odmítnutí ilegální nálepky, prevence deportace a bariéry pro návrat.

a) Inferiorní status a volání po sociální spravedlnosti

Inferiorní sociální status je příčinou celkové nespokojenosti, která se promítá do hodnocení fungování společnosti a do volání po stabilitě, tradičních hodnotách, sociální spravedlnosti. Mnohá zaměstnání, která nelegální pracovníci vykonávají a s nimiž jsme se setkali, mají charakter prekérní práce. Jedná se o práce nejisté, krátkodobé, nechráněné, proměnlivé, závislé na zákaznících, sezóně, práce nedostatečně finančně ohodnocené, obvykle z oblasti služeb. Primárně ekonomická nejistota, kterou práce provází, následuje značná sociální nejistota. K ní se přidává rovněž vyžadovaná produktivita práce a práce vykonávaná nad rámec běžné pracovní doby. Přestože mezi nelegálními pracovníky a jejich pozicemi existují rozdíly, nejisté postavení je společným znakem. Nejistota je dána postavením na trhu práce a současně i nejistým postavením, které pramení z nelegálního statutu. Je pochopitelné, že součástí narací je volání po tradičních hodnotách a řádu, normálním životě. Metafora normality se ve výpovědích objevuje často. Normální rodinný život je opomíjen, což kontrastuje s veřejnou podporou všemožných „abnormalit“ – homosexuálů, lesbiček a dalších skupin, které si prosadila svá práva na úkor běžných lidí.

„He just wants to roll this value, I do not know what I'm supposed to say, the normal life that once was, and he was seduced, and that's how the values were determined, right?”

Well ... can two guys get a baby? It is normal? Is it natural? Is it nature? (...) I do not think so."

"Homosexuals have much greater rights than we have. I have the beans here and I cannot reject a lesbian or homosexual because why? What happens? I will fall as the lady who refused to do that cake, the cake, but like where is freedom? Choose a customer? Can a customer choose a business and I cannot choose a customer?"

"He is a dictator, he is a racist, he is I do not know what, but let those people think about who is telling what media they are listening to, and third, where and which of those presidents or candidates for that president stand behind the normal human values.

T: Yeah, yeah.

R: What is marriage, child, that means abortion, one with another, and let no one be angry with our four-percent minority."

b) Konspirace: New World Order

Přestože se jedná o marginální kategorii, je důležitá, protože zasazuje přesvědčení o marginalizovaném a opomenutém sociálním postavení do širších souvislostí. Konspirační teorie nabízí vysvětlení pro pocit ztráty kontroly nad vlastním životem. Neznamená rezignaci na politickou participaci, ale všímá si politických zájmů, jejichž cílem je získat kontrolu nad populací, manipulovat ji a vykořisťovat. Politické zájmy se prolínají s těmi ekonomickými. Kdo za to může?

"Their rulers, who want to rule the whole world, needed to degrade the IQ of European people and what do you want to degrade?"

Výsledkem je nedůvěra ve standardní politiku, která skrývá své zájmy, to, že je řízena globálními uskupeními a přesvědčení o působení a zájmech různých globálních skupin. Ten, kdo se distancuje od tradičních politických elit a tuto pravdu bez obalu sděluje na veřejnosti, je považován za věrohodného. Tohoto „spiknutí“ se neúčastní. Konspirační teorie jsou tvořivé, současně disponují značným explanačním potenciálem. Přichází s logickou rekonstrukcí vysvětlení nebo pochopení jevů, které mají globální povahu a

umožňují propojit řadu procesů a událostí, které se jinak zdají být beze smyslu, případně je politické elity neumějí vysvětlit.

c) Ekonomická užitečnost

Komplikované žití s pocitem nejistoty a manipulace ze strany státní a politické moci provází vyvažující mechanismus, jehož nedílnou součástí je přesvědčení o vlastní ekonomické užitečnosti. Ta je součástí každodenního života. Zaměstnání, přestože mnohdy prekérního charakteru, je podle participantů společensky prospěšné a potřebné. Alespoň jistou míru jistoty dává to, že se jedná o zaměstnání, které by Američané nikdy nevykonávali:

„Americans have never done it.”

Nejenže o takovou práci nemají zájem, ale nejsou ji schopni vůbec vykonávat. To je jedinou jistotou ve světě nejistot. Konkurencí jsou ale ostatní nelegální imigranti, zejména z latinské Ameriky. Ale ani nejsou s to zastat roli pracujících evropských imigrantů – nestačí jim v kvalitě odvedené práce. Sociální prospěšnost daná specifickou pozicí na trhu práce je tak ochranou před vyhoštěním – pokud by deportace zasáhly celý segment pracovního trhu služeb, podle jednoho z participantů by to znamenalo:

„...collapse of services. Who would make this?”

d) Pilní pracovníci

S předchozí kategorií sociální prospěšnosti a užitečnosti souvisí další kategorie, kterou je sebepojetí coby „*hardworkers*“. Nelegální imigranti se vymezují jako velcí pracanti, kteří nehledí na čas a energii, zapadají tak do dynamiky celého města, kde je zaměstnání věnována velká pozornost a tvoří značnou část lidské aktivity. Chicago je podle participantů proslulé disciplínou, drilem, nutností trávit v zaměstnání hodně času.

e) Odmítnutí ilegální nálepky

Další komponentou identity je vypořádávání se s labelem nelegálního imigranta. Náhledy zvenčí na kategorii nelegality opomíjí vnitřní diverzitu. A ta se stává pro participanty klíčem k distancování se od této připsané a stigmatizující role. Participant

vědí, že existuje několik druhů ilegality. Sami se považují spíše za polo-ilegály - „*semi-illegals*“. Do země vstoupili legálně, to je klíčem k legitimizaci vlastní pozice. Distančují se tak od těch, kteří přišli „přes plot“, tedy už do země nelegálně vstoupili.

„I'm here illegally, but officially illegally. I once got a visa, so I got here legally, it stayed here, so I broke the law, but I'm not illegal.”

Definice nelegálního imigranta se podle nich odvíjí především od nelegálního příchodu:

„The illegal is one who jumped over the fence.”

Existuje silné vymezení se vůči ostatním nelegálním migrantům: zejména vůči těm z Mexika. Jsou výrazem skutečné nelegální migrace, částečně se zde promítá i vzájemná konkurence. Mexičané totiž vystřídali Čechy žijící v enklávách, kteří se postupně vystěhovali s procesem suburbanizace na vzdálenější předměstí Chicaga.

Zajímavé je, že tato kategorizace odpovídá kritickým akademickým přístupům, které rozporují simplifikující propojení „ilegality“ se statusem bez dokladů (*undocumented status*) (Cecilia Menjivar and Daniel Kanstroom 2014:9). Tato kategorie je poměrně široká a zahrnuje různou škálu osob a důvodů, které vedly k tomu, že se jedná o undocumented situaci.

f) Prevence deportace

Vedle užitečnosti a distancování se od role nelegálních migrantů, hraje velkou roli interpretace výroků Donalda Trumpa. Jsou dostatečně mediálně známé, takže v prostředí participantů existují mnohé interpretace. Kupodivu jsou poměrně jednoznačné. Přestože se v nich odráží jakési vědomí vlastní inferiority a marginality, je v nich nalézána linie solidarity založené na diferenciaci *white european* nelegální migrace a *non-white latin* nelegální migrace. Dělicí linie je vztyčena nejen podél definované užitečnosti, prospěšnosti a kvality, ale rovněž se týká aspektu bezpečnosti. Interpretace *latin illegals* je spojena s kriminalizací, násilnou činností, gangy, vydíráním. Ostré vymezení se vůči této „nepřijatelné“ formě nelegální imigrace má racionální jádro: současně se tím říká, že existuje *non-criminal* prostor. Interpretace se pak odvíjí od Trumpova výroku, že deportováni mají být přednostně ti nelegální přistěhovalci, kteří

se dopustili závažných trestných činů. Čisté trestní rejstříky a nekolizní způsob života je podle participantů tou nejlepší prevencí.

„Everybody goes home. But first the criminals will go, then they will go down what is innocent and then go with the children.”

„Even this illegal is not afraid to fear here, that's my opinion if it has a clean record. If he does not steal, he does not sell drugs, he does not have a criminal record, he works honestly and pays taxes, he has kids, no one sends him home.”

g) Bariéry pro návrat

Vedle toho všeho působí ještě jedna překážka, která vyhoštění ze země brání. Je současně i tím, co imigranty silně a mnohdy definitivně váže k americkému prostředí. Mnozí založili rodiny a jejich děti prochází vzdělávacím systémem. Ten na ně působí tak silně, že děti jsou velmi rychle jazykově a posléze i kulturně asimilovány. Rodiče se tak obávají vyhoštění, protože by se ocitli v Česku s dětmi, které neznají rodný jazyk. Děti by byly v rodné zemi rodičů de facto cizinci, navíc i s americkým občanstvím. Rodiče se obávají, jak obtížné by pro děti bylo se naučit jazyk a integrovat se. Proto říkají, že:

„I do not have the problem of assimilating here and working like any ordinary American. I did not have a problem in (name of district), I have no problem here, do I? You have to do, but I will do it, but the bread is everywhere the same.”

Prezidentské volby 2020 – nahrazení protiimigrační narativ tématem náboženství

Jak bylo podrobně popsáno výše, během prezidentských voleb v roce 2016 resonovalo českou komunitou v Chicagu zejména téma antiimigrační rétoriky Donalda Trumpa. Toto téma však časem z diskuse vymizelo a během prezidentské volby v roce 2020 ho v české komunitě nahradilo téma nové – náboženství.

Rolí náboženství v prezidentských volbách ve Spojených státech se zabývá například Justin Nortey z Pew Research Center. Ten v roce 2021 publikoval několik článků o tom, jaký vliv měla náboženská příslušnost na volební chování Američanů v prezidentských volbách v roce 2020. Z výsledků výzkumu pak vyplynulo, že voliči, kteří navštěvují

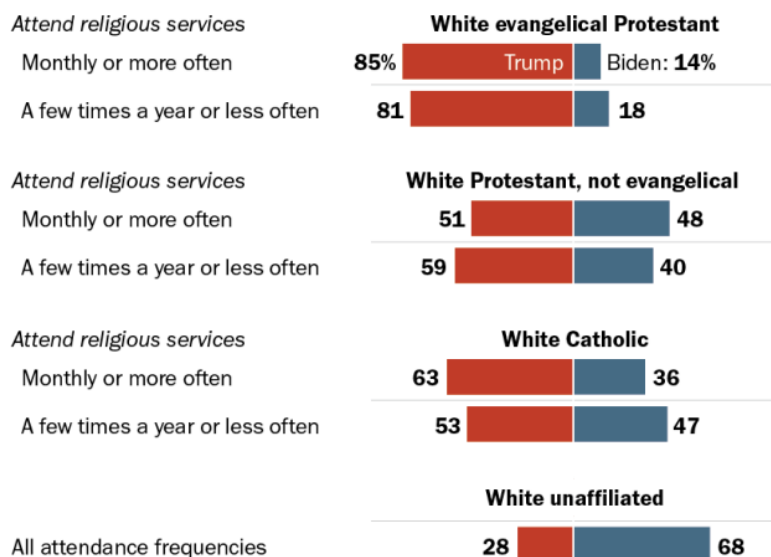
bohoslužby alespoň jednou měsíčně, v posledních prezidentských volbách častěji volili republikánského kandidáta, zatímco voliči, kteří navštěvují bohoslužby několikrát do roka nebo vůbec, podpořili demokratického kandidáta: „Celkem 59 % voličů, kteří navštěvují bohoslužby alespoň jednou měsíčně, dalo svůj hlas Trumpovi, zatímco 40 % volilo Bidena. Mezi těmi, kteří navštěvují bohoslužby několikrát ročně nebo méně, byl poměr téměř přesně opačný: 58 % volilo Bidena, zatímco 40 % Trumpa.“ Tyto vzorce se však liší podle rasy – „71 % bílých nehispanických Američanů, kteří navštěvují náboženské obřady alespoň jednou měsíčně nebo častěji, volilo Trumpa. Zhruba čtvrtina (27 %) volila Bidena. Mezi bílými Američany, kteří navštěvují náboženské obřady několikrát ročně nebo méně, volilo Trumpa mnohem méně lidí (46 %), zatímco Bidena přibližně polovina (52 %). Oproti tomu devět z deseti černošských Američanů, kteří navštěvují bohoslužby měsíčně nebo častěji, volilo v roce 2020 Bidena, stejně jako podobný podíl černošských voličů, kteří navštěvují bohoslužby méně často (94 %). Trumpa volilo jen 10 % černošských Američanů, kteří bohoslužby navštěvují často, a 5 %, kteří bohoslužbu navštěvují zřídka.“ (Nortey, 2021: online)

Volební preference se podle Norteyho lišili i mezi protestanty, katolíky a voliči bez náboženského vyznání. Výsledky jsou zobrazeny v grafu č. 1.

Graf č. 1: Preference voličů v poslední pretendentské volbě (2020) ve Spojených státech v závislosti na náboženském vyznání. Zdroj: Pew Research Center.

Among White non-evangelical Protestants, infrequent church attenders were more likely to vote for Trump

% of 2020 validated voters who voted for ...

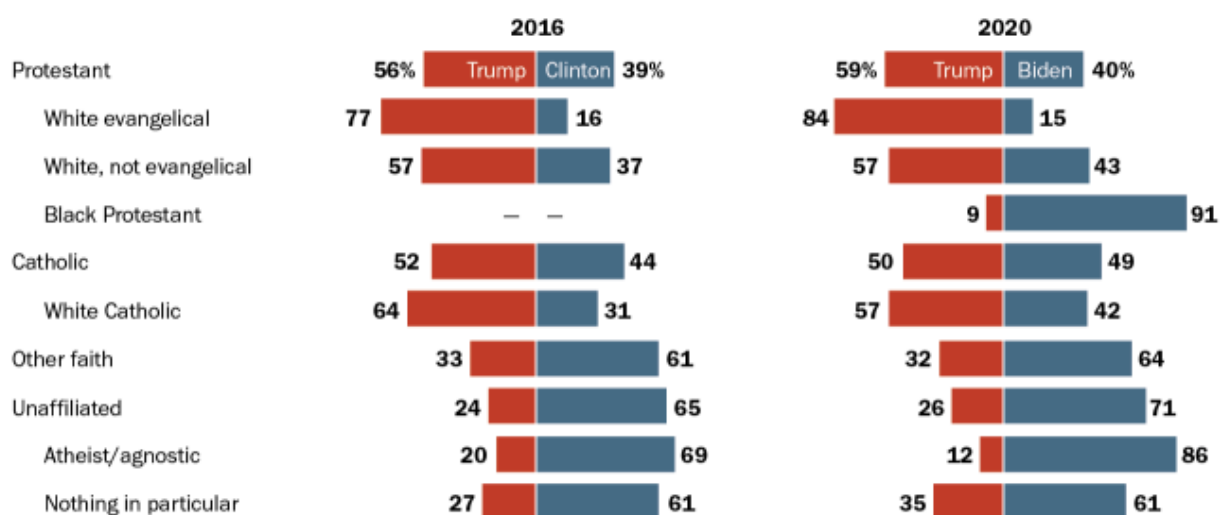
Z grafu č. 1 je patrné, že zatímco běloští protestanti i katolíci v prezidentské volbě 2020 volili ve většině případů Trumpa, u bělošských voličů bez náboženského vyznání byla situace opačná – více než dvě třetiny z nich volili Bidena.

Pew Research Center ve svých studiích přineslo i srovnání volebního chování Američanů (opět podle náboženského vyznání) v prezidentských volbách v letech 2016 a 2020. Výsledky srovnání jsou zobrazeny v grafu č. 2.

Graf č. 2: Srovnání preferencí voličů v prezidentských volbách ve Spojených státech v letech 2016 a 2020 v závislosti na náboženském vyznání. Zdroj: Pew Research Center.

White Catholics were more supportive of Biden in 2020 election than they were of Clinton in 2016

% of validated voters who voted for ...

Z grafu č. 2 je patrné, že Trumpovi se v posledních prezidentských volbách podařilo získat větší podporu mezi bělošskými evangelikálními protestanty (84 % v roce 2020, zatímco v roce 2016 to bylo 77 %), jeho podpora však mírně zeslábla u bělošských katolíků (57 % v roce 2020 oproti 64 % v roce 2016). Biden, jako kandidát Demokratické strany, získal oproti Clintonové o 11 % větší podporu mezi bělošskými katolíky (Biden v roce 2020 získal 42 % hlasů, Clintonová v roce 2016 získala 31 % hlasů). Obrovskou podporu se Bidenovi podařilo získat zejména u černošských protestantů, v této skupině ho volilo 91 % voličů, Trumpa oproti tomu pouhých 9 % voličů. Bidenova podpora byla obzvláště silná mezi voliči, kteří se označují za ateisty nebo agnostiky - 86 % voličů této kategorie ho podpořilo oproti Trumpovi, kterého v této skupině voličů podpořilo pouze 12 %. (Ibid.)

Z výše uvedeného je tak patrné, že náboženské vyznání může mít v prezidentských volbách vliv na chování voličů. To se ukázalo i v prostředí české imigrantské komunity v Chicagu. Díky pozorování, několika online rozhovorům a analýze obsahu sociálních sítí jsme během poslední prezidentské předvolební kampaně u českých imigrantů

identifikovali nový narativ – *Donald Trump jako kandidát katolíků vs. Joe Biden jako nepřítel katolíků*. Zajímavé je, že téma migrace (včetně antiimigračních narativ) v této předvolební kampani mezi českými imigranty neresonovalo vůbec, nahrazeno bylo právě narativem náboženským.

Joe Biden byl v diskusích mezi některými členy české komunity často nazýván jako „falešný katolický politik“ (Fake „catholic“ politicians), na sociálních sítích pak někteří členové opakovaně zveřejňovali výzvy k tomu, aby nikdo z věřících tohoto falešného katolíka nevolil. Důvodem k tomuto označení bylo podle některých to, že Biden podporuje potraty, eutanázii či manželství osob stejného pohlaví, což je s katolickou vírou a morálkou neslučitelné. Většina diskusí na toto téma se odehrávala v online prostoru, zejména kvůli stále probíhající pandemii Covid-19. Právě diskuse v online prostoru nám jako výzkumníkům umožnili zůstat v českou komunitou v kontaktu i přes to, že cesty do Spojených států nebyly v té době prakticky možné. Cílem této části textu však není podrobně zmapovat diskuse v předvolební kampani prezidentských voleb v roce 2020, ale pouze ve stručnosti poukázat na proměnu narativu a hlavních témat, ke kterému v české imigrantské komunitě ve spojitosti s prezidentskými volbami v letech 2016 a 2020 došlo.

Závěr

Text přináší výsledky etnografického výzkumu v prostředí české imigrace ve městě Chicagu. Do města mířili Češi již od poloviny 19. století. Případ české imigrace je zajímavý tím, že jej lze považovat za učebnicový příklad úspěšné asimilace imigrantů. V průběhu 20. a 21. století zaznamenáváme období, v nichž je imigrace intenzivnější a naopak. Zvýšené míry imigrace souvisí s vývojem politické, ale i ekonomické situace v Československu, později samostatné České republice. Platí však, že česká imigrace byla vždy vystavena velmi silné a poměrně rychlé asimilaci. Čechům nebyla věnována z hlediska výzkumu taková pozornost jako některým jiným národnostním skupinám (např. Polákům). Právě česká imigrace je ale dokladem toho, že asimilační teorie chicagské školy se dá uplatnit i dnes. K rychlé akulturaci také přispělo zastoupení nenáboženského prvku – tzv. svobodomyšlných (Bohemian freethinkers). V textu jsme představili proces asimilace imigrantů v průběhu minulého a současného století a objasnili některé příčiny toho, proč tak snadno k asimilaci docházelo, a to napříč

různými historickými kontexty a generacemi příchozích. Zejména jsme se zaměřili na politické emigrace po roce 1948 a 1968 a emigraci po roce 1989, která byla nepolitická, převážně ekonomicky motivovaná. V rámci této poslední generace jsme se zabývali jejím významným segmentem – ilegálními imigranty a obzvláště poněkud překvapivým dopadem antiimigračních narativ prezidenta Donalda Trumpa v prostředí české imigrace. V prvním období našeho výzkumu se ukázalo, že většina českých přistěhovalců se ztotožnila s antiimigrační rétorikou. Sice tato odezva časem začala opadat, ale objasnili jsme, jakým způsobem došlo k souznění specifické životní situace imigrantů s populistickou rétorikou. V průběhu předvolební kampaně v rámci prezidentských voleb v roce 2020 se pak narativ změnil, stejně jako hlavní téma, které v prostoru českých imigrantů rezonovalo – protiimigrační narativ byl vystřídán tématem náboženství.

Literatura:

- Adamson, F. B., and M. Demetriou. 2007. "Remapping the Boundaries of 'State' and 'National Identity': Incorporating Diasporas into IR Theorizing." *European Journal of International Relations* 13 (4): 489-526.
- Albertazzi, D., and D. McDonnell. 2008. "*Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*." London: Palgrave Macmillan.
- Aydın-Düzgüt, S. and E. F. Keyman. 2017. "The Trump Presidency and the Rise of Populism in the Global Context." *Istanbul Policy Center* (IPC), 1-16.
- Bruneau, M. 2010. "Diasporas, transnational spaces and communities." In *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, edited by R. Baubock and T. Faist, Chapter 2, 35-50. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Colvin, G. 2016. "Explaining Donald Trump's Massive Branding Power." *Fortune*.
- Canovan, M. 1981. "*Populism*." New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, M. 1999. "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy." *Political Studies* 47 (1): 2-16.
- Castles, S., and M. J. Miller. 1998. "*The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*." New York: The Guilford Press.
- Castles, S., and A. Davidson. 2000. "*Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*." London: MacMillan Press.
- De Genova, N. P. 2002. "Migrant „Illegality“ and Deportability in Everyday Life." *Annual Review of Anthropology* 31: 419-447.
- Delanty, G. 2002. "*Citizenship in a global age*." Buckingham: Open University Press.
- Donovan, T., D. Redlawsk, and C. Tolbert. 2018. "The right-wing populist appeal of Donald Trump in comparative perspective." *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 28 (2): 190-207.

- Faist, T. 2010. "Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?" In *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, edited by R. Baubock and T. Faist, Chapter 1, 9-34. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Greven, T. 2017. "Right-Wing Populism and Authoritarian Nationalism in the U.S. and Europe." *Friedrich-Ebert-Stiftung* [online]. [cit. 09/22/2017]. Available online: <http://library.fes.de/pdf-files/id/13395.pdf>
- Hall, K., D. M. Goldstein, and M. Bruce. 2016. "The hands of Donald Trump: Entertainment, gesture, spectacle." *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 6 (2): 71–100.
- Holton, R. J. 1998. *Globalization and the Nation-State*. London: Macmillan Press.
- Inglehart, R. F., and P. Norris. 2016. "Trump, Brexit, and the rise of Populism: Economic have-nots and cultural backlash." *HKS Working Paper* No. RWP16-026.
- Inglehart, R. F., and P. Norris. 2017. "Trump and Populist-Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse." *Perspectives on Politics* 15 (2): 443-454.
- Kayam, O. 2017. "The Readability and Simplicity of Donald Trump's Language." *Political Studies Review* 16 (1), 73–88. DOHLEDAT, MOŽNÁ STRANA 1-16.
- Koinova, M. 2010. "Diasporas and international politics: utilizing the universalistic creed of liberalism for particularistic and nationalist purposes." In: In *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, edited by R. Baubock and T. Faist, Chapter 8, 149-166. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lim E. 2008. *The Anti-Intellectual Presidency: The Decline of Presidential Rhetoric from George Washington to George W. Bush*. Oxford: Oxford University Press.
- MacWilliams, M. C. 2016. "Who Decides When The Party Doesn't? Authoritarian Voters and the Rise of Donald Trump." *Political Science & Politics* 49 (4), 716-721.
- Mannheim, K. 1964. "Das Problem Der Generationen." In *Wissenssoziologie: Auswahl aus dem Werk*, 509–565. Berlin: Luchterhand.
- Menjívar, C., nad D. Kanstroom. 2014. *Constructing Immigrant "Illegality". Critiques, Experiences and Responses*. Cambridge University Press.

Nortey, J. 2021. "Most White Americans who regularly attend worship services voted for Trump in 2020." In *Pew Research Center*[online]. [cit. 06/10/2022]. Available online: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/08/30/most-white-americans-who-regularly-attend-worship-services-voted-for-trump-in-2020/>

Panizza, F. 2005. "Introduction: Populism and the Mirror of Democracy." In *Populism and the Mirror of Democracy*, edited by P. Francisco, Chapter Introduction, 1-31. London: Verso.

Solis, J. 2004. "Narrating and Counternarrating Illegality as an Identity." In *Narrative Analysis*, edited by C. Daiute and C. Lightfoot, Chapter 3.1, 81-199. London: SAGE Publications.

Spiro, E. M. 1955. "The Acculturation of American Ethnic Groups." In *American Anthropologist* 57 (6), 1240-1252.

Taggart, P. 2000. "*Populism*." Buckingham: Open University Press.

Wiles, P. 1969. "A Syndrome, not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism." In *Populism. It's Meanings and National Characteristics*, edited by G. Ionescu and E. Gellner, 166-179. London: Weidenfeld & Nicholson.

